

BEVEZETŐ
A FORDULAT
22. SZÁMÁHOZ

Kísértet járja be Európát – a *populizmus* kísértete. Szent hajszára szövetkezett e kísértet ellen a régi Európának minden hatalma. Akad-e ellenzéki párt, amelyről kormányon levő ellenfelei nem híresztelték, hogy *populista*? Akad-e ellenzéki párt, amelyik nem vágta vissza a *populizmus* megbélyegző vádját a haladottabb ellenzékieknek éppúgy, mint reakciós ellenfeleinek?

A Kommunista kiáltvány kezdő sorait parafrázálva akár azt is gondolhatnánk, hogy 2017-re a populizmus váltotta fel a kommunizmus elképzelését, egyszerre nyitva újra a fel-szabadulás történelmi perspektíváját az elnyomottaknak és jelentve fenyegetést a mindenkorai *establishment*nek. Azonban a populizmus sohasem volt egy mozgalom, hanem legfeljebb a politizálás egy módja, ezért a populistáknak nincs és nem is lehet kiáltványuk, amiben kifejtjenék nézeteiket, céljait, törekvéseiket. Az egységes elméleti bázisból fakadó populista politika hiányában pedig jellemzően a populizmusok értelmezői vitatkoznak a dolog jelentéséről és jelentőségéről.

A populizmus fogalma, mely a 2008-as gazdasági világválság óta legújabb virágkorát éli a társadalomtudományi elemzésekben, éppen tisztázatlansága miatt állít komoly kihívást a kritikai elméletek elé. A tudományos és a közéleti fősodor diskurzusaiban a populizmus egyértelműen negatív értéktöltettel jelenik meg, mivel az a fennálló társadalmi és politikai renddel szemben pozicionálja önmagát. A baloldali szerzők számára a populizmus fogalma ennél jóval nagyobb dilemmát jelent, mivel sokszor még az is vita tárgyát képezi, hogy a populizmus alapvetően progresszív vagy regresszív társadalmi forma, vagy éppen egy olyan jelenség, melybe nincs semmilyen előzetes értéktöltet kódolva? Ez a dilemma annál is aktuálisabb, mivel az elmúlt években, évtizedekben felemelkedő populista politikák gyakran jobboldali, szélsőjobboldali formákban artikulálódtak, ahogy azt Gagyi Ágnes elemezte a *Fordulat* 21. számában, illetve Kováts Eszter a jelen számban. A jobboldali populizmus hullámai pedig sokszor még az egalitáriánus elkötelezettségű, a nép pártján álló társadalomtudósok számára is kétségessé teszik, hogy úgy általában a populizmusnak van-e bármiféle emancipatív politikai tartalma, vagy pedig ezt a populizmus logikájába beleláttni nem más, mint értelmiségi projekció.

Emellett a kritikai diskurzusokban fel kell merülnie annak a kérdésnek is, hogy a populizmus fogalma, mely egy alapvetően politikai szempontú értelmezési keret, összeegyeztethető-e a termelésfókuszú marxista elemzésekkel? Nem véletlen, hogy az elmúlt évtizedekben a kritikai társadalomelméletek terén felemelkedő legnagyobb hatású populizmuselmélet – Ernesto Laclau és Chantal Mouffe munkája – teljesen szakít a marxi elemzési kerettel és lemond a populizmus normatív keretezéséről. Laclau és Mouffe a politikát posztstrukturalista nézőpontból vizsgálják, melyben az nem a termelési viszonyokhoz kapcsolódik, hanem az egyének pozícióinak, igényeinek és szövetségeinek a diszkurzív formálásából ered, és így semmilyen értékrend nincsen előzetesen kódolva benne.

A populizmus eltérő definíciói közül Marco D'Eramo írása nyitja a *Fordulat* aktuális számát. Szemben a legtöbb szerzővel, akik a populizmus történetét sokszor 2008-tól, de legfeljebb a 19. századtól kezdik el, D'Eramo az antikvitásig nyúl vissza, és úgy érvel, hogy a populizmus egyidős a politizálással. Azonban szerinte ez sohasem öndefiníció, hanem a mindenkori hatalmi rendszerek által a hatalom legitimációját megkérdőjelezőkre ütött stigma. Szerinte így a populizmus kifejezést megvédezőként használó, mindenkori népellenes politikák között sokkal nagyobb a koherencia, mint a populistának nevezett politikák között. D'Eramóhoz hasonlóan a történelemben mindig jelenlévőnek fogja fel a koncepciót Ernesto Laclau – akinek a fogalom körül Slavoj Žižekkel folytatott harcias vitáját Kiss Viktor elemzi tanulmányában – populizmusdefiníciója is. Azonban D'Eramóval szemben Laclau szerint a populizmusnak van inherens lényege is, mégpedig egy olyan politikai logika formájában, amely mindig különböző kielégítetlen népi igényeket fűz láncba, mely igényeket aztán egy szimbolikus ügy vagy személy körül kristályosít ki. Bár Laclau és Žižek szellemi hátszaga egészen hasonló – mindketten egyfajta, Jacques Lacan pszichoanalitikus megközelítésével átszőtt posztmarxizmust művelnek –, azonban a populizmusról szóló 2000-es évek eleji vitájuk mégis kíméletlen volt. Míg Laclau szerint a populisták az osztályharc csak egy partikuláris alesete (volt), addig Žižek szerint a tartalmilag üres populizmus logikája nem válthatja fel az antikapitalizmust és annak osztályalapú rendszerét. Így bár Laclau számára a populizmus – mint a politika valódi logikája – nem bír normatív töltettel, ugyanakkor jelenléte önmagában mégis értékkel bír, mivel visszavezeti a politizálást a mai posztpolitikai demokráciákba. Ezekkel az álláspontokkal szemben recenziójában Merényi Miklós a *mainstream* populizmuselméletek egyik kurrens sztárjával, Jan-Werner Müllerrel száll vitába, aki szerint a populizmus a képviseleti demokrácia állandó, sötét árnyéka, amely szerinte csak jobboldali politikák formájában jelenik meg.

Omar Hassan tanulmánya a 21. századi baloldali populizmus egyik iskolapéldáját, a Podemos sikerét elemzi, mely már nem csak intuitív módon populista, hanem tudatosan Laclau és Mouffe elméletét használva lett sikeres. Hassan egy tradicionális baloldali nézőpontjából radikális kritikát fogalmaz meg a Podemos, és ezen keresztül Laclauék elmélete felé is, számon kérve a párton a mozgalmiságtól való elszakadást, az antikapitalista álláspont feladását és a belső demokrácia hiányát. Ugyancsak a virágzó dél-európai populizmussal foglalkozik tanulmányában Lafferton Sára, aki az elmúlt évek két nagy sikerű olasz populista politikusának, Silvio Berlusconié és Beppe Grilloé pályakezdését hasonlítja össze. Írásában azt elemzi, hogy az olasz társadalom mely strukturális problémái járultak hozzá ahhoz, hogy radikálisan különböző ideológiai hátterűk ellenére rövid időn belül két erősen hierarchizált és mediatizált mozgalommal bíró populista vezér is fel tudott emelkedni az olasz politika színpadán.

Kováts Eszter tanulmányában is nagy hangsúlyt kap az, hogy a populista politikák nem légyeres térben, hanem mindig erős, de a fősodorbéli politika által nem tematizált társadalmi konfliktusok hálójából emelkednek ki. Cikkében a „genderideológia” ellen szerveződő jobboldali mozgalmak nem egyszerűen egy társadalmi progresszióval szembeni ellenmozgásként jelennek meg, hanem annak a társadalmi tüneteként, hogy a posztpolitikai neoliberális demokráciák számtalan társadalmi követelést és konfliktust tabusítanak és kimondhatatlanná tesznek, ezzel járulva hozzá a rendszerellenes populista mozgalmak fel-emelkedéséhez. Az esettanulmányokat a brit John Clarke-kal készített interjú zárja, mely az 1980-as évekbéli Stuart Hall–Bob Jessop-vita tárgyát képező, eredetileg a thatcherizmus leírására megalkotott autoriter populizmus fogalmának az aktualitását vizsgálja. Az interjú ezen felül azt is körüljárja, hogy mi az autoriter populizmus viszonya a neoliberalizmushoz, illetve hogy a fogalom hogyan segíthet hozzá a Brexit megértéséhez.

A *Fordulat* 22. száma a populizmus kritikai megértésének többféle, sokszor egymással is vitában álló álláspontjait mutatja be. Így ennek a lapszámnak a célja nem az, hogy egynemű választ adjon arra a kérdésre, hogy mi a populizmus, hanem csakis az, hogy vitára és gondolkodásra ösztönözzön. Mert csak akkor tudunk az *Éljen a baloldali populizmus!* és a *Le a jobboldali populizmussal!* felkiáltásoknál mélyebbre ásni, ha a populizmus fogalmának jelentését és hasznosságát nem vesszük eleve adottnak.

Domschitz Mátyás és Nagy Kristóf
a *Fordulat* szerkesztői

Marco D'Eramo

POPULIZMUS ÉS AZ ÚJ OLIGARCHIA¹

1 Eredeti tanulmány: D'Eramo, Marco (2013): Apologia del populismo. In: *MicroMega*, Vol. 29., No. 1.: 9–39. Copyright © 2013, © Gruppo Editoriale L'Espresso Spa.

Manapság egyre több az olyan politikai és társadalmi mozgalom, melyet a népszerűtlen intézkedéseket hozó kormányok megvetően „populistának” kiáltanak ki. Így a „populista” címke mindenkire rákerül, aki kritizálni merészeli a gazdasági-pénzügyi érdekcsoportok diktátumait. Ez a tanulmány a 19. századtól kezdve követi nyomon a „populizmus” és a „nép” fogalmait azt vizsgálva, hogy hogyan lehet, hogy ma a populizmus megvetés tárgyát képezi, míg a második világháború végéig számos párt és politikus, mint Franklin Delano Roosevelt büszkén nevezte magát „populistának”.

Mostanra mindannyiunk számára megszokottá vált az a megvetés, amely a „populizmus” vagy „populista” szavakat övezi a politikában. Az egykori olasz miniszterelnök, Mario Monti például felszólította az embereket, hogy kerüljék a „múlthoz és a populizmushoz való viszonzatérést”. François Hollande francia elnök szintén óva int „az olaszországihoz hasonló” „veszélyes populista túlkapasoktól”, miközben pénzügyminisztere, Pierre Moscovici abbéli félelmét fejezi ki, hogy az egyoldalú megszorítások „egy olyan társadalmi válságot idézhetnek elő, amely végül populizmushoz vezet”. De a populizmushoz társított egyéb jelzők között ott van még az „agresszív”, a „fertőző” vagy a „kulturálatlan” is. Azt ugyan senki sem érti, miért „ülik meg” annyian ezt a „förlényes ripacsok által gerjesztett” jelenséget – de még a kifogástalan Német Szabaddemokrata Párt is „úgy döntött, hogy megüli a populizmus tigrisét”. Ha az osztrák szociáldemokraták vissza is térnek „gyökereikhez”, akkor azt megfontolva teszik, és nem „olcsó, szavazatszerző populisták” módjára. A populizmus minden esetben egy „rendszerellenes” fenyegetés, legújabb „digitális” változata nem kevésbé.²

Ebből az egyhangú aggodalmaskodásból egy dolog rajzolódik ki élesen: a populizmus fogalma magától értetődő, mindannyian tudjuk, hogy mire vonatkozik. A valóság azonban az, hogy a politológusok már legalább ötven éve vitatkoznak a jelentésén. Azon a konferencián, amely emlékeim szerint először kísérelte meg meghatározni a populizmust (1967 májusában, a London School of Economics falai között), az amerikai történész, Richard Hofstadter vitaindító előadásának címe már a „Mindenki a populizmusról beszél, de senki nem tudja meghatározni” volt. A vita helyenként akaratlanul is komikussá vált. Amíg Margaret Canovan (1981) a populizmus hét formáját sorolta fel, addig Peter Wiles (1969) nem kevesebb mint huszonnégy megkülönböztető jelét számolta össze, amit

2 Monti: *La Stampa*, 2013. április 4.; Hollande: *La Stampa*, 2013. március 28.; Moscovici: *Daily Telegraph*, 2013. március 7.; a „förlényes ripacsok” kifejezés itt jelenik meg: Fulvio Tessitore, *La Repubblica*, 2013. március 13.; a „kocsmái ellenzék” itt: *The Independent*, 2013. május 20.; a „fertőző” visszatérő melléknév például itt: Claudio Tito, *La Repubblica*, 2013. március 21.; a német FDP-ről és a populista tigrisről még itt: Daniele Mastrogiacomo, *La Repubblica*, 2013. április 21.; az osztrák szociáldemokraták nem populista visszatéréséről itt: Laura Rudas a *Der Spiegel*ben, 2011. július 14.; a „digitális populizmusról” még: (Massimo Giannini), *La Repubblica*, 2013. március 9.

a kivételek felsorolásával folytatott szövegének második felében – az olyan populista mozgalmakkal, amelyek nem mutatták ezeket a vonásokat (Berlin 1968; Ionescu és Gellner 1969). Röviden, ahogyan az elnevezést a legváltozatosabb mozgalmakra kezdik használni, úgy válik maga a jelenség egyre inkább megfoghatatlanná. Egyszerűbb felsorolni azokat a dolgokat, amelyeket nem határoztak meg populistaként. Eközben, mint látni fogjuk, az a társadalmi kategória, amelyből történelmileg származik, „a nép”, majdhogynem eltűnt a politikai diskurzusból. Ez a tanulmány értelmező hipotézist kínál a „populizmus” és „a nép” pályájához; de ehhez először is fel kell vázolni a történetüket.

A POPULISTA GALAXIS

A történet kezdete, Wiles szerint, egészen a tizenhetedik századig nyúlik vissza, a levellelrekig és diggerekig. Idetartoznak a chartisták, az amerikai Populista Párt, a narodnyikok és eszerek (a Szociálforradalmár Párt tagjai), Gandhi Indiában, a Sinn Féin Írországbán, a Vasgárda Romániában, Atatürk kemalizmusa Törökországban, az albertai Társadalmi Hitel Pártja, Tommy Douglas Együttműködő Nemzetközösségi Szövetsége Saskatchewanban, a Cárdenas által vezetett Intézményes Forradalmi Párt Mexikóban, Belaúnda Terry Acción Popular nevű pártja Peruban, a poujadizmus Franciaországban és Julius Nyerere szocializmusa Afrikában. Nem is beszélve a nasszerizmusról Egyiptomban, a peronizmusról Argentínában, a Dominikai Forradalmi Pártról a Dominikai Köztársaságban, a Nemzeti Felszabadítási Pártról Costa Ricán, az Acción Democrática pártról Venezuelában, a castroizmusról Kubában és a militáris reformistákról, akik a nasszeristák imitálói a világ mintegy felén. A lista a kései huszadik századig folytatódik, magába foglalva az Északi Ligát Olaszországban, a Jugoszlávia romjain virágzó etnopolulizmust, és Silvio Berlusconi, akinek stratégiáját „telepopulistaként” határozták meg (Wiles 1969; Löwenthal 1960, idézi Incisa 1983; Laclau [2005] 2011; d’Arcais 2006; Taggart 2000; Hermet 2001).³ Magától értetődően tartozik ebbe a galaxisba Mussolini fasizmusa is, különböző variációival és utánzataival együtt. Továbbá gyakorlatilag idesorolható Beppe Grillo Öt Csillag Mozgalma és az „antipolitika” különböző változatai is a Német Kalózpárttól a holland Geert Wilders Szabadságpártjáig és az Occupy mozgalomig, hiszen a „99% az 1% ellen” végül is jobban megragadja a lényegét mint bármi más. Eközben szintén populistaként jellemezték a politikai spektrum másik végén található Tea Party mozgalmat is.

3 Az albertai Társadalmi Hitel Pártja: Alberta Social Credit Party, Együttműködő Nemzetközösségi Szövetség: Co-operative Commonwealth Federation, Intézményes Forradalmi Párt: Partido Revolucionario Institucional, Nemzeti Felszabadítási Párt: PLN / Partido Liberación Nacional.

Ahogy ez a csapongó lista is bizonyítja, hiábavaló olyan definíciót keresni, amely minden esetet lefed. Rafael Quintero (1980) és Ian Roxborough (1984) már az 1980-as években javasolták a szakszó eltávolítását a társadalomtudományokból. Ám ez nem olyan döntés, amely egyénileg meghozható: kidobhatjuk a szakszót az ablakon, ha azt mások továbbra is használják és terjesztik. Ennek alternatívája, hogy éppen homályosságát és önellentmondásosságát tekintsük meghatározó jellemzőjének. Ezt az utat választotta Pierre-André Taguieff (2002: 80), aki számára a populizmus olyan politikai stílus, „amely képes átformálni a különféle szimbolikus anyagokat, sokféle ideológiai állásfoglaláshoz igazítható, és magára ölti befogadási helyének politikai színezetét”. Hasonló vonalon mozog Yves Surel (2003) is, aki egy Berlusconi-ről szóló tanulmányában amellet érvel, hogy a populizmus nem következetes irányt képvisel, hanem „a politikai szereplők által alkalmazott diszkurzív és normatív regiszter dimenziójával van összhangban”. A populizmus, írja Ernesto Laclau ([2005] 2011: 200), „nem egy rögzített együttállás, hanem diszkurzív eszközök sorozata, amelyek nagyon különböző célok szolgálatába állíthatók”; „lebegő jelölők”, amelyek különböző jelentéseket közvetítenek a különböző történelmi-politikai konjunktúrákban. A gondolat, hogy a populizmus fogalmát olyan retorikára használják, amelyet különböző helyzetekben különböző módon alkalmaznak, csábító – ez viszont nem más, mint annak felismerése és újrarahangsúlyozása, hogy a fogalom többjelentésű. Van azonban egy harmadik megközelítési mód: a populizmus nem öndefiníció. Senki nem határozza meg magát populistaként, a politikai ellenfeleid fogják rád aggatni ezt a jelzőt. Legdurvább formájában a „populista” egyszerű sértés, kifinomultabb formájában lekcinsnylés. Ám ha senki nem határozza meg önmagát populistaként, akkor a kifejezés inkább azokról ad jellemzést, akik használják, nem pedig akikre használják. És mint ilyen, mindenekelőtt egy számos hermeneutikai eszköz az olyan politikai pártok azonosítására és meghatározására, amelyek ellenfeleiket populizmussal vádolják.

MELLETE ÉS ELLENE

Ez a megközelítés még egy további, nem elhanyagolható előnnyel rendelkezik: lehetővé teszi a temporális dimenzió bevezetését. Ugyanis a populizmust nem mindig úgy alkalmazták, mint napjainkban, és nem mindig használták olyan eltérő jelenségek meghatározására, mint manapság. Egészen a második világháború utánig számos politikus és párt nevezte magát populistának, amely számukra a népszerű fogalmával volt egyenértékű. Az övék a „nép pártja” volt: mikor a Néppártot (People’s Party) megalapították az Államokban, még Populista Pártnak (Populist Party) hívták. Az 1892-ben, Omahában elfogadott politikai programjuk ismerős csengésű:

„Egy olyan nemzettel találkozunk, amely a morális, politikai és anyagi végromlás szélén áll. A szavazást, a törvényhozó testületeket, a Kongresszust, de még a legfelsőbb bírág hermelinjét is a korrupció járja át. Az emberek elzüllemek. . . Az újságokat pénzeli vagy elhallgattatják, a közvéleményt elnémítják, a vállalkozásokat kismimmizik, az otthonokat jelzalog alá veszik, a munkásokat elszegényítik.”⁴

A tizenkilencedik századtól kezdve egészen a második világháborút követő időszakig tehát sokan büszkéek lettek volna, ha populistának nevezik őket. A harcvonalak egyértelműek voltak: az egyik oldalon a nép pártján állók, a másikon a néppel szemben állók voltak; azok, akik szerették volna, hogy a plebsz néppé váljon, és azok, akik úgy gondolták, a nép nem egyéb, mint a plebsz. Ez a szétválasztás évezredes ellentétet képez le; azt, amelyben a megvetés és a gyalázkodás nem csak a populistákra, hanem közvetlenül magára a népre vonatkozik. A tradíció az idószámításunk előtti hatodik század végéig nyúlik vissza, amikor Hérodotosz ([i. e. 440] 2000: 229) szerint a perzsa Megabüosz szembehelyezkedett azokkal, akik „a nép hatalomra kerülését” kívánták:

„Mert a hitvány néptömeg ostoba és felfuvalkoddott. Márpedig túrhetetlen volna, ha épp csak megszabadulva az egyeduralkodó féltelenségétől, a tömeg féltelenségének esnének áldozatául. Mert ha a zsarnok tesz valamit, azt legalább megfontolja, a tömeg azonban nem képes fontolgatni. Hogyan is volna megfontolt, aki tanulatlan, aki nem tudja, mi a szép és mi az illó, aki ész nélkül nekiesik az államügyeknek, és úgy rohan, mint egy kiáradt hegyi folyó?”

Ebben a pár sorban már szintetizáltan találjuk meg mindazokat a sztereotípiákat, amelyek a következő évezredekben élők szónoklataiban megjelennek majd: semmirekellő, tanulatlan, öntelt, szilaj, korlátolt, szertelen. A „csőcselék” előtt még hosszú út állt. Hippolyte Taine a tizenkilencedik század második felében született művének, az *Origines de la France contemporaine*-nek oldalain elszórtan találkozhatunk a „csőcselék” leírásaival: „Minden nagyobb felkelésben vannak ilyen gonosztevők, foglalkozás nélküli emberek, a törvények ellenségei, vad és kétségbeesett csavargók, kik, mint a farkasok, mindenütt megjelennek, hol zsákmányt szagolnak. Ők vezetői és irányítói a magán- és nyilvános bosszúállásnak” (idézi: Laclau [2005] 2011: 44).

A nép védelmezői és szószólói jóval később hallatták a hangjukat, legfőképpen mert azok, akik tudtak írni, általában koruk önjelölt „legjobb emberei” közé tartoztak, vagy származásuk miatt, vagy testületi szavazás eredményeképpen. Az 1600-as évek német

4 Az Omaha Platform teljes szövegét lásd például: <http://historymatters.gmu.edu/d/5361>. (Letöltve: 2017. 10. 26.).

területein Thomas Müntzer követői, Angliában pedig a levellerek és diggerek voltak az elsők, akik „Isten népeként” követeltek méltóságot a nép számára. A tizenharmadik században a francia *Enciklopédia* szerzőire került a sor. A „Nép” címszó alatt Jaucourt lovag iro-
nikus hangot üt meg: „Franciaországban hajdan a népet a nemzet leghasznosabb, legbecsesebb és következőképp legtisztéletreméltóbb részének tekintették.” Később azonban, írja a lovag, „... a népet alkotó emberek osztálya is napról napra mindinkább szűkül”: a kereskedők, pénzemberek, írók és ügyvédek fokozatosan elhúzódtak az emberektől, míg csak a parasztok és munkások maradtak. Az utóbbiak buzgalmáról, becsületességéről és takarékoságáról Jaucourt hosszú dicshimnuszot zengett, mielőtt rátért volna igazi politikai céljára: „Ha ezek az állítólagos politikusok, ezek a kiváló, emberiséggel olyannyira teli lángelmék kicsit világot láthatnának, észrevehetnék, hogy az ipar sehol sem tevékenyebb, mint a jómódú köznép országában...” Végül következtetése: „Engedjétek, hogy minél több pénz menjen át a nép kezén: arányos mennyiség fog szükségszerűen visszaáramlani a kincstárba, és ezt senki sem fogja sajnálni; de a népet erőszakkal megfosztani munkája, ügyessége, iparkodása gyümölcsétől – a pénzétől –, annyi, mint megfosztani az államot jólététől és erőforrásaitól” (Győry 1962: 146–150).

Az *Enciklopédiával* rögzítették a képletet: a népről alkotott kedvező vélemény előfel-
tétele a népért folytatott harcnak; ezt a kedvező véleményt azonban csak küzdelmen ke-
resztül lehet elérni. A nép megbecsülése ezért a politikai küzdelem eszközévé,
egyszersmind annak tétjévé is válik. Azoknak, akik a néppel szemben foglalnak állást, a nép
rossz hírére kell keltetniük, ahogyan azt Taine és Megabüzosz tették. A „demokratáknak”
a nép pozitív, már-már idillikus képét kell terjeszteniük. Ezt a tiszta választóvonalat a nagy
történész, Jules Michelet jelölte ki kiváló művében, két évvel az Európát megrázó 1848-as
forradalmi hullám előtt. A *Le Peuple* (1846) című mű tárgyához, a néphez írt romantikus di-
csőítő ének. Az oligarchák számára a nép durva, vulgáris és esztelen – Michelet azonban
kiosztja azokat a jó családból származó írókat, akik csak azért méltóztatják elhagyni szalon-
jaikat, hogy a rendőrség megerősítésének érdekében leírást adhassanak bűnözők kis cso-
portjairól. Velük ellentétben Michelet számára a nép nagylelkű, önfeláldozó, és duzzad
az emberségeségtől. A lényeg a hosszú bevezető végén bukkan fel: „Tudjátok meg, Eu-
rópa előtt Franciaországnak csupán egyetlen neve lesz, az engesztelhetetlen, igaz és örök:
a Forradalom” (Michelet 1846: 27).

REPREZENTÁCIÓK

Michelet-vel és a romantikával színre lépett a „nép személyisége”. Emlékezzünk, ekkor
virágzott a szubjektum elmélete: a hegeli világszellem mint szubjektum; Comte és

Spencer társadalomszubsjektuma (a társadalom mint élő organizmus), az emberiség mint szubsjektum, Herder nemzete mint szubsjektum, Marx osztályszubsjektuma; a nép mint szubsjektum. Ha a nép szubsjektum, amelynek személyisége van, akkor minden bizonyos van pszichológiája is. A tizenkilencedik század végén terjedtek el a kollektív pszichológiájáról szóló tanulmányok, melyek formáját és hangnemtől jól szemlélteti Gustave Le Bon korszakalkotó műve, a *La psychologie des foules* (Le Bon [1895] 1993: 49). (A mű jelentős része az olasz Scipio Sighele *La folla delinquente* című művének plagizálása.) A kérdésfelvetés ekkor a tömeg bűnözői aspektusához kötődött. A „veszélyes osztályok” feletti aggodalmat, a lázadástól való félelmet, a kiépített rend felbomlása miatt érzett kétségbeesést az empirikus tudományok szintjére emelték.

Le Bon tömegének sok közös tulajdonsága van Megabüszös népével: híján van az ítélőképességnek, féktelen, tudatlan és ostoba. Ezek a jellemvonások azonban ekkorra orvosi jelenségekké váltak („idézzük emlékezetünkbe a fiziológiának bizonyos újabb felfedezéseit”): a vadság a „szégyenérzet elvesztésével” magyarázható, azaz a tömeg „szabadjárja engedi az ösztöneit” (Le Bon [1895] 1993: 88). A butaság „szuggerálhatóságra” finomodik – az ember a tömegben „hipnotizált módjára viselkedik”, és „ellenállhatatlan erő ragadja bizonyos tettek elkövetésére” (Le Bon [1895] 1993: 49). A befolyásolhatóság pedig még egy „orvosi” tünetet idéz elő a tömegben: a lelki infekciót.

Ha a tömegnek van személyisége, pszichológiája, „elméje”, „képzelete”, „érzelmei” és „erkölcse” (ahogyan azt Le Bon fejezetcímei sugallják), akkor minden bizonyos neme is van. A tizenkilencedik században senki nem kételkedett abban, hogy a tömeg nőnemű, és ennek megfelelően is viselkedik:

„A nőkről a tizenkilencedik században készült sok más leírásban is ez a nem testesít meg mindent, ami fenyegető, lealacsonyító és alsóbb rendű. Kedvüket lelik az erőszakban, mint az eszelősök; szüntelenül ösztöneikkel viaskodnak, mint a gyermekek; vérszomjuk és nemi éhségük kielégíthetetlen, mint a barbároké” (Laclau [2005] 2011: 47).

A nőekkel és gyermekekkel vont párhuzam a nyugati politikai filozófia talán leghíresebb passzusait idézi. Arisztotelész *Politikájának* Első Könyvében az úr-szolga, férfi-nő, apa-utód viszonyok egyenértékűségét állapítja meg, vagyis egyrészt az úr-férj-apa sorát, másrészt a szolgálka-nő-gyermekét. A tömeg nőiessé tétele nem az olcsó pszichológia alkalmazása, hanem sokkal inkább az alapjául szolgáló alárendelés kérelmelhetlensége miatt érdekes.

Ezeknek a gondolatoknak számos utóda volt. A tömeg arctalan tömeggé, a fertőzés „kollektív pszichózássá” vált. Freud például 1921-es *Tömegpszichológia és én-análízis* című munkájában Le Bonéhoz rendkívül hasonló elképzeléseket fejtett ki. Az első világháborút követően azonban egy újabb empirikus tudomány is lehetővé tette a tömeg

tulajdonságainak megragadását: az antropológia csatlakozott a fiziológiához és pszichológiához. A huszadik században a tömeg – vagy arctalan tömeg – egy újabb jelzővel gazdagodott – „primitív” lett. William McDougall *Csoporttudat* című 1920-as könyvében az egyszerű, rendezetlen tömeg „mérhetetlenül emocionális, lobbanékony, erőszakos, szélsőséges, következtelen, tétova, cselekedeteiben szélsőséges”, „a viselkedése olyan, mint egy rakoncátlan gyermeké vagy egy tanulatlan, heves vademberé”, a legrosszabb esetekben pedig „mint egy féktelen fenevadé”. Ismét itt az arisztotelészi sor, csak a gyermeket és szolgát itt a vadember helyettesíti (McDougall [1920] 1927: 45). Freud ([1921] 1995: 194–195) értelmezése szerint „az egyének egymás mellett levése kiolt minden egyéni gátlást, és az ősidők maradványaként az egyénben szunnyadó összes kegyetlen, szörnyű és romboló ösztön szabadon kielégül”. Ezért teljesen indokolt, hogy „a tömegeket a primitív lélekkel azonosítsuk”.

Áttekintésünk végén még megemlíthetjük a rádiós, illetve televíziós közönség általánosító ábrázolását. Ez a „virtuális tömeg” legalább pár tulajdonságában osztozik klasszikus elődeivel: Goebels hallgatói és az amerikai evangélikus televízió nézői mindenekelőtt „befolyásolhatóak”, balekok egy olyan rendszerben, amelyet Mariuccia Salvati (2010: 210) „azonnali véleménynek” nevez – szemben a „késleltetett véleménnyel”, amelyen a képvisleti demokrácia alapul. A „telepopulizmus” és „kiberpopulizmus” kifejezések ennek a jelenségnek a megragadását szolgálják.

A népnek „hosszú tizenkilencedik százada” volt, akár erkölcsös, akár démoni megtestesülését nézzük. Egészen a második világháború végéig a „nép” és „népszerű” központi kategóriák maradtak az Atlanti-óceán mindkét partján. Európában vörös fonál köti össze az 1789-es Emberi és polgári jogok nyilatkozatának kezdősorait: „A francia nép nemzetgyűlésben összeült képviselői” az 1936-ban létrejött francia néprfrontot és az 1947-es olasz alkotmány első cikkelyét: „A szuverenitás a népé.”⁵ Ehhez az áramlathoz tartozott még Olaszországban Don Luigi Sturzo néppártja is, a Partito Popolare Italiano (1919), és jellemző, hogy a katolikusok pontosan a „nép” kategóriáján keresztül próbálták az első világháború utáni politikai szintérré visszatérni.

Még érdekesebb, hogy ezek a kategóriák egészen a hidegháborúig az amerikai történelemben is központiak voltak. „A huszadik század korai évtizedeiben a Demokrata Pártnak nem esett nehezére magáévá tenni a gazdasági populizmust”, jegyzi meg Robert Reich közgazdász. Az 1936-os elnöki kampány során Roosevelt óva intett a „gazdasági royalistáktól”, akik az egész társadalmat szolgálatra kényszerítették: „A férfiak és nők munkaideje, bére és munkakörülményei kikerültek az emberek irányítása alól, az új ipari diktatúra

5 De Gaulle tábornok 1958-as alkotmányának preambuluma az 1789-es Emberi és polgári jogok nyilatkozatát és az abban megfogalmazott emberi jogokat idézi fel (pl. népszuverenitás). Nem volt véletlen, hogy de Gaulle azon időszak kategóriájára utalt, amely korszak a legitimitását biztosította.

méri ki őket.”⁶ Utolsó beszédében a Madison Square Gardenben így nyilatkozott: „Azt mondják, a segélyen élők nem csak munkanélküliek, de értéktelenek is”, de „önök és én továbbra is el fogjuk utasítani a munkanélküliek efféle értékelését.” Majd, talán még homályosabban, hozzátette: „Tudjuk, hogy az a kormány, amit a pénz állított fel, legalább annyira veszélyes, mint amit a tömeg.”⁷

„SZABADSÁG” ÉS A PÁRJA

Az 1940-es évek végétől a diszkurzív regiszter radikális változáson ment keresztül. Ennek első feltűnő jele, hogy a „nép” kategóriája elveszti központi jelentőségét a politikai küzdelmekben. A Sunset Boulevard hanyatló csillagai japán turnéra szoktak indulni, ehhez hasonló történik a politikai kategóriákkal is – leértékelődésük után a harmadik világ számára utalják ki őket. A háború utáni időszakban, vagy legalábbis az 1970-es évekig, a „nép” kizárólag a „felszabadítási frontok” többszörös osztálykoalíciót szorgalmazó kontextusában maradt erőteljes megjelölés, legyen az akár népi, akár nemzeti. A politikai radarról való eltűnésük az anyaországaikban nem a nép anyagtalanná válásának tulajdonítható – ahogy 1989-et követően az „osztály” szó felszívódása sem szüntette meg a létező társadalmi osztályokat. Inkább a hidegháborúhoz és a konformista politika új paradigmájának megjelenéséhez köthető. Ennek az „ellentétes szélsőségek” elméletében megszilárdult paradigmának egyik záróköve a „totalitarizmus” mellett a „populizmus” volt.

Pierre Bourdieu ragaszkodott hozzá, hogy a politikai szakkifejezéseket nem pusztán a politikai küzdelmek eszközeinek kell tekinteni, hanem azok tétjeként is. Mikor Voltaire és Diderot a tizennyolcadik században kisajátították a fényt és az érthetőséget, magukat „felvilágosultként” jellemezve, ellenfeleiket pedig a „sötét középkor” ismeretlenségébe utalva – már megnyerték a versenyt. Ez kicsiben megismétlődött az 1970-es években is, mikor az Új Filozófusok irányzata kisajátította magának az „újat”, és a „régibe”, a múltba száműzte ellenfeleit. Még kisebb léptékben, de Matteo Renzi, Firenze polgármestere⁸ is hasonlóval próbálkozott a saját Demokrata Pártja vezetőségének szemétre hajtását emlegető megszólalásaiban. A hidegháború során a Nyugat a „szabadság” szót sajátította ki: a Kelet felé propagandát sugárzó állomás neve *Szabad Európa Rádió* volt, Viktor Kravcsenko 1946-os művének címe pedig az Én a szabadságot választottam, ami a szovjet disszidensszövegek közül a legszélesebb körben terjesztett mű volt. A Nyugat magát „szabad világgként”

6 Reich cikke megtalálható itt: www.robertreich.org/post/11158838569.

7 Roosevelt beszéde megtalálható itt: millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/october-31-1936-speech-madison-square-garden.

8 (Hivatali idő 2009–2014) – a fordítók.

jellemezte, amíg a szovjet blokk a „nép”, „népi” kifejezéseket választotta, ahogyan Kelet-Európa népi demokráciái is. Ennek eredményeképpen a jelző még vállalhatatlanabb lett nyugaton, mivel a „népi” valami olyasmire vonatkozott, amely a vasfüggönyön túl fekszik. Elég arra a gyanakvásra gondolni, amelyet a chilei Allende Népi Egység kormánya keltett Amerikában. Nyugaton a nép a politikai diskurzus szélére lett szorítva. Amit Rooseveltt egykor „amerikai népnek” hívott, „középosztályá” vált.

Ma, habár üzenete nagyon is hasonló a tizenkilencedik század populistáiéhoz, maga az Occupy mozgalom sem idézi meg a népet. Feltűnő, hogy a populistaként jellemzett politikai szereplők mennyire ritkán használják ezt a kifejezést. Bár számos könyvet írtak Berlusconi populizmusáról, nagyon ritkán hallani, hogy a „népről” beszél: sőt nekem úgy tűnik, hogy Beppe Grillo sem használja többször ezt a szót. Ezzel eljutottunk a probléma lényegéhez: hogyan lesznek ezek a politikusok, akik maguk sosem utalnak a népre, mégis populistaként jellemezve? Természetesen, amíg maga a kifejezés háttérbe szorult, az idők folyamán gyökeret vert kulturális attitűd – a nép és annak hajlamai iránti megvetés – nem tűnt el – ahogyan a „kisemberek” és a „vastagok” érdekei közti ellentmondás sem (a középkori városok kifejezésével élve). A „populizmus” fogalmát a tizenkilencedik századi mozgalmak és a New Deal filozófiájának hagyományához képest negatívan értékelték újra. Hogyan is történt mindez?

EGY ÚJONNAN KOHOLT KAPOCS

E tanulmány központi állítása az, hogy a „populizmus” kifejezést a második világháborút követően egyre gyakrabban módszeresen használták fel, és ezzel párhuzamosan szorult ki a „nép” kifejezés a politikai diskurzusból: vagyis minél inkább háttérbe szorult a nép, annál központibb téma lett a populizmus. A könyvtári adatbázisok vizsgálata látványosan támogatja ezt az érvelést. Ehhez az elemzéshez a University of California könyvtári adatbázisát használtam, mivel – sok más intézménnyel ellentétben – ez az adatbázis tartalmaz újságcikkeket is, ami az előzetes keresésem alapján más katalógusokra nem volt igaz. Az eredmények (lásd *1. táblázat*) figyelemre méltóak. 1920 után az egyetemi katalógusban több mint 6200 bejegyzés található a „populizmus” kifejezésre, ugyanakkor ennek több mint fele az elmúlt 13 évre vonatkozik, és 53 találat kivételével mind 1950 utáni szövegre utal (*1. ábra*). A háború utáni időszakot tekintve minden évtizeddel megduplázódik, azaz exponenciálisan növekszik a hivatkozások száma az előző évtizedhez képest. Másképpen fogalmazva, a 2010 és 2013 közötti hivatkozások száma csaknem megegyezik az 1920 és 1989 közötti hetven év eredményével. Nem férhet hozzá kétség, hogy a populizmus körüli diskurzus gyorsuló terjedése egy világháború utáni jelenség, ami a Szovjetunió összeomlása

óta is folytatódik. Legalább ennyire érdekes a „fasizmus és populizmus” kombinált keresés eredménye (2. ábra). Ez először a Wesley Clair Mitchell tiszteletére megjelent esszékötetben (Mitchell 1968) kerül elő (kétszer található meg, két eltérő kiadásban). Az 1950-es években csupán egy cikket találunk, William Tucker *Ezra Pound, Fascism, and Populism* (1956) cikkét a *Journal of Politics* folyóiratban, hasonlóképpen kétszer rögzítve. Ezzel szemben az 1960-as években a két kifejezés kombinációja már gyakori, és az ezt említő cikkek száma megsokszorozódik. Mi történt a két időszak között?

1. táblázat

Találatok száma a „populizmus”, valamint „populizmus és fasizmus” keresésekre 1920–2013 között

Megjelenés évtizede	1920-as évek	1930-as évek	1940-es évek	1950-es évek	1960-as évek	1970-es évek	1980-as évek	1990-es évek	2000-es évek	2010-es évek
Populizmus	11	28	14	40	167	370	557	1336	2801	1046
Populizmus és fasizmus	–	2	–	2	5	7	17	44	103	30

Forrás: MELVYL, Kaliforniai Egyetem könyvtárkatalógusa a worldcat.org oldalon keresztül; nem tisztított eredmény a könyvek és folyóiratok kategóriában, mely kampuszok közötti duplikációkat tartalmazhat

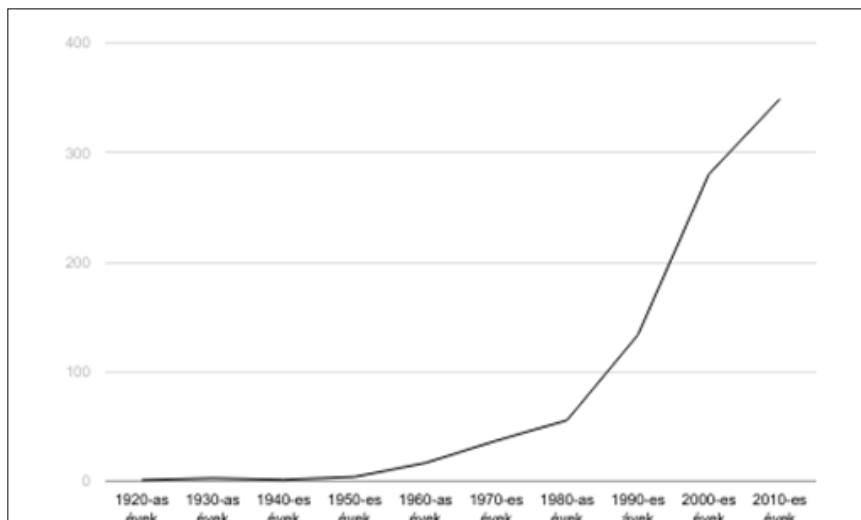
Az 1950-es években az Egyesült Államokban az úgynevezett hidegháborús liberálisok csoportja nekikezdett nagyszabású történelmi revíziójának, ennek keretében pedig úgy értelmezték újra a 19. századi amerikai populizmust, mint egy protofasiszta mozgalmat. Ezzel egy időben pedig bebetonozták a populizmusnak azt a máig elfogadott negatív jelentését, amit először a szakirodalomban, majd a tömegmédiában, végül pedig a politikai élet zsargonjában terjesztettek el. Ennek a gyakorlatnak végtelen irodalma van. Előfutárának Arthur Schlesinger tekinthető a *The Vital Centre: The Politics of Freedom* (1949) című korai hidegháborús írásával. Itt fejtette ki először azt az elméletet, hogy bár a fasizmus és a kommunizmus egymással szembenálló mozgalmak, ugyanakkor hasonlóak is, ha figyelembe vesszük „totalitárius” jellegüket. Ezt az elméletet liberális történészek fejlesztették tovább, ugyanis először náluk jelent meg az az állítás, miszerint az 1950-es évek radikális jobboldala populista, és a tizenkilencedik század populizmusában hasonlóképpen voltak fasiszta vonások. Az első állítást alátámasztó paradigmaalkotó könyv a Daniel Bell által szerkesztett

The New American Right (Bell 1955), melynek elődje egy 1954-es szeminárium volt a Columbia Egyetemen, mely a mccharthyzmust interpretálta populistaként (Rogin 1967). Bell mellett Martin Lipset és Richard Hofstadter jegyezték a *The New American Right* meghatározó írásait.

Hofstadter mindenképpen meghatározó alakja, ha nem legnagyobb művelője a populizmus történelmi revíziójának. Főleg ünnevelt írása, a *The Age of Reform* miatt, amelynek elején ezt állapítja meg: „Ugyancsak kritikus voltam a progresszív-populista hagyománnyal szemben – sokkal inkább, mint ha tizenöt évvel korábban írtam volna ezt a tanulmányt” (Hofstadter 1955: 12). Hofstadter itt úgy mutatkozik be, mint a liberálisok önhittségét ellensúlyozó „belső kritikus”. A tizenkilencedik század eseményeit vizsgálja, de a jelenkorra vetíti azokat. Ebből a szempontból az 1890-es évek Néppártjára úgy tekint, mint „ami pusztán egy adott időpontbeli felfokozódása annak a köz felől érkező nyomásnak, ami az amerikai politikai kultúra állandó betegsége”. Ezután ezzel a váddal folytatja: „Úgy gondolom, hogy ez a populista gondolkodásmód átmentődött a mi korunkba is, részben mint a vidéki Amerika sértődöttsége, mint a polgári és demokratikus intézményekkel szembeni engedtlenség és gyanakvás, valamint nativizmusként”. Ez ugyan nem a szokásos értelemben vett plebsz, de mégis nagyon közel van a néptömegek lázongásához.

1. ábra

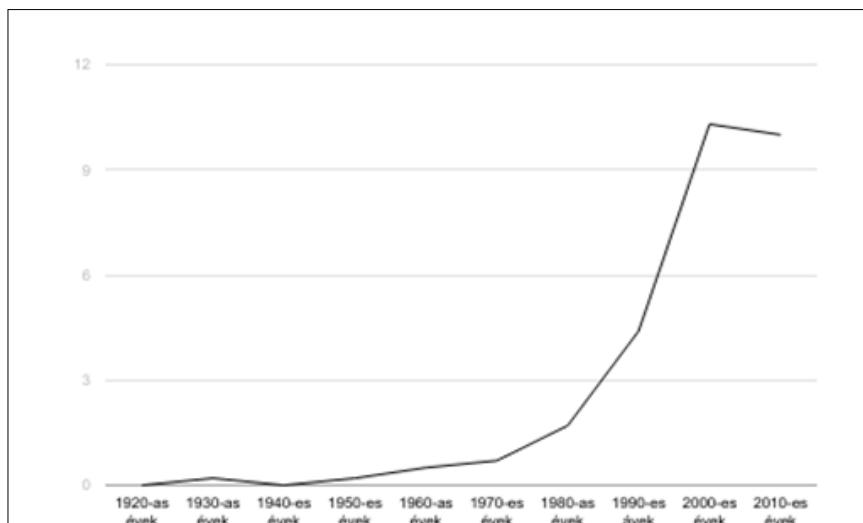
Átlagos éves találatok száma a „populizmus” kifejezésre, 1920–2013

Forrás: MELVYL

2. ábra

Átlagos éves találatok száma a „populizmus és fasizmus” kifejezésekre, 1920–2013

Forrás: MELVYL

Az idősíkok felcserélése volt az egyik olyan húzás, amely lehetővé tette Hofstadter (1955: 4–5) számára, hogy összekapcsolja a tizenkilencedik század progresszív populizmusát a hidegháborús jobboldallal: „A populista utópia a múltba néz és nem a jövőbe”. Így az már nem csak egy utópia volt – és ennél fogva megvalósíthatatlan –, de még reakció is; bár azt még Hofstadter is elismerte, hogy „ők maguk ezt nem így fogalmazták meg” (Pollack 1960). A második lépés abból állt, hogy az osztályharcot összeesküvés-elméletté redukálták: ha a nagy többség szenved, az a felső 1% titkos összeesküvése miatt van. Így lesz a valóság túlegyszerűsítése az egyik olyan vád, ami a mai napig üldöz mindenkit, akit populizmussal gyanúsítanak: „A populisták által emlegetett problémák hamis egyszerűséget feltételeznek: az igazságtalanság legyőzésének, és minden társadalmi probléma megoldásának nyitja egy egyedülálló, kicsi, de ugyanakkor roppant erős érdekcsoport, a pénz hatalom elleni harc” (Hofstadter 1955: 65).

A végső, és egyben leginkább rosszindulatú húzás pedig az, ahogyan Hofstadter (1955: 78) a tizenkilencedik századi populizmust antiszemitának állítja be: „főleg populista írók voltak azok, akik a zsidókat az uzsorásokkal azonosították”, ami pedig „a kor amerikai antiszemitizmusának központi témája volt”. Ez olyan vád, ami a mai napig ott lebeg mindenki feje felett, akit populizmussal gyanúsítanak. Ugyanakkor tegyük tisztába: figyelembe

véve a „populizmus” címke homályos jelentését, valamint a populistaként emlegetett mozgalmak és pártok heterogenitását, ezek között valóban vannak antiszemita (viszont ez fordítva már nem igaz). Valójában Hofstadter vádaskodása nagyon korlátozott bizonyítékokra épül. 1896-ban William Jennings Bryan, a Demokrata Párt populista elnökjelöltje például ezt mondta:

„Ellenfeleink rendre megpróbálják úgy beállítani, mintha egy fajt támadnánk akkor, amikor felszólalunk a Rotschildok pénzpoltikája ellen. De ez nem így van. Ugyanúgy ellenezzük J. Pierpont Morgan pénzpoltikáját, ahogy ellenezzük a Rotschildokét. Nem egy fajt támadunk, hanem a kapzsiságot és fősvénységet, ami viszont nem ismer sem embert, sem istent. Nem ismerek még egy olyan népünkől való csoportot, ami történelménél fogva jobban együtt tudna érezni a küszködő néptömegekkel, mint a zsidó faj” (Pollack 1960: 494).

A lényeg, hogy ennél fogva minden populizmussal vádolt mozgalom beszenyveződik az antiszemitizmus vádjával. Hofstadter természetesen nincs egyedül azzal, hogy a populizmust „fasizmusnak”, a fasizmust pedig „populizmusnak” fordítja (Ferkis 1957). Mégis ő ennek az emblemikus képviselője, és az ő hatása alatt vált a populizmusnak ez az értelmezése a nemzetközi és európai akadémiai közösség új ortodoxiájává; nem utolsósorban a London School of Economics azon populizmusról szóló, feljebb már tárgyalt konferenciáján, melynek Hofstadter egyik fő kezdeményezője volt. Populizmusról alkotott nézetei azóta is uralkodók a politikatudományban.⁹

A MEG NEM NEVEZETT FÖRTELEM

Így aztán az 1960-as évek végére a populizmus már elnyerte az összes negatív konnotációját, amely a mai napig jellemzi. Mondhatjuk, alapos munkát végeztek: ma az számít populista politikusnak, aki felhasználja, hamisan dicsóíti és körbeudvarolja a népet, ami ugyan sosincs megnevezve, de le van járátva a negatív jelzők miatt, amivel ez az évezredes hagyomány felruházta. Ez a negatív tartalom testesül meg a „populista” politikusban, aki feltételezhetően a népet, ezt a meg nem nevezett förtelmet képviseli.

⁹ Bár számos ettől eltérő „heterodox” kivétel van, ugyanakkor ezek mindig kisebbségben voltak. Példa erre a már idézett Michael Paul Rogin, Michael Kazin (1995), Walter Nugent (1963), Norman Pollack (1962), C. Vann Woodward (1986), Ernesto Laclau (2005) és mindenekfelett Christopher Lasch (1965, 1966, 1991), aki annak ellenére, hogy Hofstadter tanítványa volt, *The True and Only Heaven: Progress and its Critics* című művében megkísérelte a populizmus rehabilitálását.

Mindenekelőtt elmondhatjuk, hogy a populizmus új értelmezése tökéletesnek bizonyult arra, hogy kapcsot teremtsen a kommunizmus és faszizmus között. Nem lehet túlhangsúlyozni ennek a hidegháborús eszköznek a fontosságát a politika fegyvertárában. Ezt megelőzően az uralkodó osztályok hatalma a többnyire parlamentáris, polgári rendszerekben a „veszélyes osztályokkal” szembeni nyílt konfrontációra épült. Ezt követően viszont úgy lett feltüntetve, mint az egyetlen szabad és demokratikus rendszer az emberi történelemben, amely minden oldalról körbe van véve és fenyegetve van, rákényszerülve arra, hogy megvédje magát a fasisztáktól és a kommunistáktól. Ez szintén hidegháborús vívmány volt: a világháború előtt az olasz és német hatalmi elit nem hogy nem érezte magát fenyegetve a fasiszták miatt, hanem éppen hogy hatalomra segítette őket; ezenkívül a harmincas években az olasz faszizmusnak remek sajtója és befolyásos politikai szövetségesei voltak az atlanti demokráciákban. A hidegháború volt az, ami megalkotta a „szabad világ és a totalitárius rendszerek” ellentétét.

A populizmus Hofstadter által megalkotott új jelentése tökéletes jelentésbeli hidat képezett a totalitárius rendszerek között. Először is, összekapcsolta a faszizmus történelmi fenyegetését, mint a „múlt utópiáját”, a kommunizmus jövőbeli, épp csak derengő veszélyével. Másodsor, a populizmust természeténél fogva autoriternek állította be. Nem véletlen, hogy a népszavazás, a populizmussal leginkább összekapcsolt intézmény – mivel a populisták meghatározó támogatói a „közvetlen demokráciának” – az egyetlen politikai intézmény, amely megőrizte „köznépi” eredetét.¹⁰ A populizmus e feltevés szerint szükségszerűen autoriter, mivel az alapjául szolgáló meg nem nevezett entitás – ki nem mondva ugyan, de a nép – szükségszerűen tekintélyelvű. Az emberek állítólagos vonzódása a despotikus rendszerekhez egy másik olyan közhely, amit a klasszikus hagyomány hagyott ránk örökül. Arisztotelész (1969) szerint, ha a nép a szuverén, az azzal jár, hogy a társadalom „despotikussá” válik, és a demokrácia ezen formája úgy viszonyul más demokráciákhoz, mint a zsarnokság más monarchikus berendezkedésekhez. Giambattista Vico volt az, aki rendszerezte a demokráciának és az önkényuralomnak ezt a ciklikusságát, vagyis az örökös visszatérést a despotizmushoz, amikor így foglalta össze Arisztotelészt *Az új tudomány* (Vico [1725] 1963: 216) című művében (pár évvel megelőzve ezzel az *Enciklopédia* 'nép' szócikkét):

„Az emberek eleinte igyekeznek kivonni magukat mások hatalma alól és egyenlőséget kívánnak; így cselekszenek a plebejusok az arisztokratikus köztársaságokban, amelyek végül is népköztársaságokká alakulnak. Azután igyekeznek a velük egyenlők fölé emelkedni; ezt teszik a plebejusok a népköztársaságokban, amelyek a hatalmasok köztársaságába mennek át. Végül alá akarják vetni magukat a törvényeknek:

10 Olaszul a 'népszavazás': 'plebiscite' kifejezés a latin 'plebs': 'köznép' és a 'scitum': 'határozat' szavakból képződik – a fordítók.

íme, az anarchiák, vagyis a zabolátlan népköztársaságok, amelyek zsarnoksága a legrosszabb valamennyi között; az ilyen uralom alatt annyi a zsarnok, ahány vakmerő és erkölcstelen ember van a városokban. Ekkor a saját bajaikon okuló népek orvoslasképpen a monarchiában keresnek menedéket.”

Ez a tétel egy ki nem mondott következtetést is magába foglal: a demokrácia alapjaiban véve mindig magában rejt egy jövőbeli zsarnokság első csíráit. A „két totalitarizmus” új stratégiája nem is vonja kétségbe, hogy a populista törekvések összeegyeztethetők lennének a valódi demokratikus törekvésekkel. Épp ellenkezőleg, azt állítja, hogy pont emiatt hajlanak a despotizmus felé. A populizmus (értsd: a nép) magában rejt a totalitarizmus magvait. A populizmus szemantikai fejlődésének vizsgálata segít tisztázni azt, ami első látásra a populizmus feloldhatatlan belső ellentmondásának tűnhet – és tűnik is megszámlálhatatlan politológus számára –, nevezetesen, hogy vannak „jobboldali” és „baloldali” populizmusok, „reakciós” és „progresszív” populizmusok, illetve hogy ugyanaz a populizmus lehet jobboldali egy szempontból és baloldali egy másiktól, egyszerre reakciós és progresszív. Az igazság az, hogy a populizmus új szemantikai értelmezését pont azért hozták létre, hogy ezeket az ellentétes kategóriákat összekössék. Politikai haszna éppen abban rejlik, hogy lehetővé teszi azt, hogy egyenlőségjelet tegyünk olyan mozgalmak közé, melyek látszólag a politikai spektrum két végén helyezkednek el.

SZIMMETRIKUS SZÉLSŐSÉGEK

Miért van az, hogy a populizmus hidegháborús definíciója nemcsak hogy túlélte a Szovjetunió bukását, de az elmúlt negyed évszázadban folytatta exponenciális terjedését? Ezzel kapcsolatban azt állítom, hogy a „két totalitarizmus” diskurzusát idővel átmentették a „szélsőségek elméletébe”. Ezen érvelés szerint a politikai legitimitás azon nyugszik, hogy kizárják a politikai spektrum szélsőségeit. Pont úgy, ahogyan néhány statisztikai átlagszámításnál kizárják a szélsőértékeket, mivel ezeket rendellenesnek ítélik, a demokratikus berendezkedés szabályait is csak erre a „nem szélsőséges” politikai térre tekintik érvényesnek. Manapság a szimmetrikus szélsőségek gondolata magától értetődőnek tűnhet, de nem ez volt a helyzet 1970-ben, amikor Milánó rendőrfőnöke, Libero Mazza kiadta jelentését *A parlamenten kívüli szélsőséges csoportok közrendi helyzete* címmel,¹¹ amelyben kidolgozta az „ellentétes szélsőségek” elvét. Ekkor a baloldal azonnal Mazza lemondását követelte: abban az időben ugyanis elképzelhetetlen volt, hogy olyan politikai

11 A jelentés elérhető az olasz belügyminisztérium honlapján: www.prefettura.it/milano/contenuti/Libero_mazza_25_08_1966_30_06_1974-44395.htm.

mozgalmakat azonosítsanak a fasizmussal, amelyek részt vettek a partizánharcokban, és amiket éppen hogy üldözött a fasiszta rezsim.

De ami akkor elképzelhetetlennek – és páráknak még megbotránkoztatónak is – tűnt, az mostanra magától értetődővé vált. Ahogy ma használjuk a „populizmust”, annak alapja a centrum és az azzal szemben álló kétoldali szélsőségek elmélete. Az átmenet eddig a „két totalitarizmus” elméletétől nem volt magától értetődő: a hidegháborús liberálisok ugyan úgy pozicionálták magukat, mint „létfontosságú centrum”, de világtörténeti értelemben; a kétoldali szélsőségek diskurzusa ezzel szemben arra törekszik, hogy egy bizonyos zónára korlátozza a legitim politikai cselekvés terét. Manapság a választóknak kínált választás már nem jobb- vagy baloldali, hanem jobbközép vagy balközép. A két diskurzus közötti távolság a késő kilencvenes években vált nyilvánvalóvá, amikor Arthur Schlesinger így kritizálta Clintont a „létfontosságú centrum” kifejezés növekvő használata miatt a *Slate* magazinban:

„Amikor 1949-ben megírtam *Vital Center* című könyvemet, a „centrum” kifejezéssel a liberális demokráciára utaltam, amennyiben halálos nemzetközi ellenségeivel, a jobboldali fasizmussal és a baloldali kommunizmussal áll szemben. A kifejezést globális kontextusban használtam. Clinton elnök ezzel szemben belföldi értelemben használja a kifejezést. Vajon mit ért ezalatt? DLC-beli (Democratic Leadership Council) támogatói valószínűleg azt remélik, hogy a „középutasságot” érti alatta, amit közelebb definiálnának Ronald Reaganhez mint Franklin D. Roosevelthez. Megítélésem szerint, ahogy azt már máshol is kiemeltem, ez a középutasság semmiképpen sem egyenlő a létfontosságú centrummal. Ez a döglött centrum.”¹²

Tizenhat évvel később ez a „döglött centrum” nemcsak hogy él és virul, de gyakorlatilag abszolút hatalmat élvez. A centrum definíciója természetesen a jobb és bal definíciójának függvénye, ami relatív és idővel jobbra-balra tolódik a politikai tengelyen. A hetvenes évek kezdetén Nixon egészségügyi törvényre vonatkozó előterjesztését a demokraták azért vetették el, mert túlságosan „jobboldali” volt; ugyanakkor ez a javaslat még mindig sokkal „baloldalibbnak” bizonyult, mint például a 2010-ben Obama által bevezetett csomag, amit viszont pont túlzott baloldalisága miatt kezdtek ki. A két esemény között a politikai tengely jobbra tolódott, tehát a centrum oda került, ahol egykor a jobboldal helyezkedett el. Ugyanez az eltolódás zajlott le Európában: 2003-ban a német szociáldemokrata párt (SDP) által megjelentetett Agenda 2010 tartalma nyilvánvalóan jobboldalibbnak számít, mint Helmut Kohl politikája; Olaszországban pedig a középbalos Demokrata Párt álláspontja jobboldalibb, mint a Kereszténydemokrata Párté.

12 Megjelent a *Slate* magazinban 1997. január 10-én.

EGY ÚJ OLIGARCHIKUS REND

Vegyük a „középutas” Bill Clinton esetét, mint annak fokmérőjét, hogy hol helyezkedik el ma a centrum. Bill Clinton követőit „Rubin Demokratáknak” is nevezték pénzügyminisztere után, aki a Goldman Sachs korábbi alelnöke és a Citigroup vezérigazgatóságának tagja volt, vagyis a pénzügyi szektor érdekeinek szószólója. Jól mutatja az időközben lezajlott politikai eltolódást, hogy „centristának” vagy „harmadik utasnak” lehetett tartani azt a kormányt, amely ilyen közel állt a világ leghatalmasabb bankjához, vagyis ahhoz, amit Roosevelt „szervezett pénzügyi érdekeknek” nevezett. A Rubin Demokraták látványos példái voltak annak a hosszú távú folyamatnak, ami 1989 óta lezajlott.

Először is, társadalmi osztályokról immár nem illik beszélni, ahogyan népről sem. A diskurzus szintjén legalábbis a politikai kezdeményezések már nem kötődnek az ellentétes társadalmi csoportok konkrét érdekeihez. Természetesen ez a pártatlanság hamis: a politika továbbra is minden kétséget kizáróan csoportok és osztályok közvetlen érdekeit követi. Még akkor is, ha ezek ma név nélkül siklanak el, az úgynevezett közérdek szolgáltatásban – ilyen például az „államháztartás helyreállításának” esete. Az elérhetetlen „költségvetési egyensúly” nevében David Cameron és George Osborne például olyan politikát folytat, amit egykor egyértelműen munkaadó-pártinak mondtak volna. Európában az osztályok még inkább eltűntek a politikai diskurzusból az Egyesült Államokhoz képest, ahol az egyes választókerületek jellemző szociális karaktere továbbra is egyértelmű, és az „osztályharc” kifejezést most is minden további nélkül használják – bár manapság inkább a Republikánusok: 2011-ben Paul Ryan, a párt felemelkedőben levő sztárja például „osztályharcra” vádolta Obamát. Warren Buffet, a világ negyedik leggazdagabb embere ennél is nyíltabban ezt mondta a *New York Times* tudósítójának: „Rendben, mondjuk, hogy osztályharc van, viszont az én osztályom, a gazdagok osztálya kezdeményezi ezeket a harcokat, és bizony nyeresre állunk.”¹³ A győztes oldal nyerevénye – és egyben egyik fő eszköze, ami győzelemhez segíti – az, hogy igényt tarthat a politikai spektrum „közepére”.

Másodsor, rendszerszinten megnőtt a „negatív hatalom” – vagyis a megelőzés, a megfigyelés és az értékelés hatalma. Nadia Urbinati (2012: 12–13) úgy hivatkozott a „piac mindent átható hatalmára”, mint a modern kor talán legbefolyásosabb negatív hatalmára, mivel „képes arra, hogy legitim jogot formáljon politikai döntések vétőjára egy állítólagosan semleges, mi több, természeti törvényszerűség nevében”. Az utóbbi években a „független” nemzeti bankok és a nemzetközi pénzügyi intézmények jelentősen kiterjesztették negatív hatalmuk gyakorlását: az IMF, a Világbank, a WTO és az Európai Központi Bank saját „szakértői” prioritásai alapján nemzeti gazdaságpolitikákat értékel és tilt meg. A jog szerint magánintézménynek minősülő hitelminősítő intézetek étékelései döntő hatással vannak

13 Ben Stein: In class warfare, guess which class is winning. *New York Times*, 2006. november 26.

az egyes állampolgárok életére. Egyetlen görög, spanyol vagy olasz állampolgár sem vett részt a Moody's igazgatótanácsának megválasztásában, ugyanakkor annak mégis beleszólaása van abba, hogy ezen állampolgárok hozzájutnak-e bizonyos rákkezelésekhez, vagy hogy a gyerekeik tudnak-e majd egyetemre járni.

Harmadszor, a demokratikus döntéshozás erősen korlátozódott. A kormányok gazdasági, fiskális, költségvetési, társadalompolitikai és szociális politikáinak, kiadásainak többsége ma már megkerüli a választói preferenciákat, és helyettük külső „negatív hatalom” által kívülről meghatározott határok formálják, és végső soron állapítják meg ezeket. Egy következő lépésként egyedüli választási lehetőségként a „centrista jobbközép” és a „centrista balközép” marad, vagyis két alapvetően azonos politikai irány – erre mondjuk, hogy a „két szélsőség” doktrínáját kiterjesztik a belső határok megállapítására. A maximális változás, amire egy ilyen rendszer törekedhet, az a kétpárti koalíció, váltakozó kormányzatokkal. A valóságban a mai kormányzat vagy *governance* – ahogyan mostanában mondják – már nem csupán két-, hanem háromoldali koalícióból tevődik össze, ahol a harmadik fél a kívülről érkező negatív hatalom. Tanulságos ebből a szempontból Hans Tietmeyer, a Német Szövetségi Bank egykori vezetője, aki 1998-ban azért méltatta a nemzeti kormányokat, amiért azok a „globális piacok állandó szavát” a „szavazófülkék” (értelemszerűen kevésbé jól képzett) szava fölé helyezik (Canfora 2011: 33).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a hidegháború vége óta egy oligarchikus rend szilárdította meg uralmát a nyugati világban, úgy társadalmi-gazdasági, mint politikai értelemben. Az első folyamatot, a vagyoni elosztás eltolódását és a valóságos pénzes oligarchák felemelkedését szélesebb körben ismerik el.¹⁴ Az Egyesült Államokban 2007-ben a népesség 1%-ának tulajdonában volt a nemzeti összvagyon 35%-a, és a következő 19% tulajdonában volt további 51%. Ez azt jelenti, hogy a társadalom felső egyötöde kanyarította ki magának a teljes vagyon 85%-át, míg a maradék négyötöd mindössze 15%-on osztozik.¹⁵ Ugyanakkor az oligarchia formális politikai értelemben is jelen van, mivel az elit egyre kevésbé van alárendelve ugyanazoknak a jogi normáknak, amiknek a társadalom egyéb tagjai. Olaszország egyik vezető jogásza például ezt mondta: „a populizmus réme mögé megbújva ott leleskedik az alkotmányos demokrácia oligarchikus elkorcsosulásának valós kockázata” (Pinelli 2010: 154). Leszámítva, hogy ez az elkorcsosulás már nem csak egy kockázat, hanem maga a valóság.

Az elitre már most is sokkal lazább adórendszerek vonatkoznak. Warren Buffett például (akinek vagyonát 50 milliárd dollárra becsülik, ami a tőzsde ingadozásától függően

14 Lásd Paul Krugman *Oligarchy, American style* című cikkét a *New York Times* 2011. november 4-i számában.

15 Részletek az *Occupy Wall Street and the rhetoric of equality*. *Forbes*, 2011. november 1-i újságcikkben.

plusz-mínusz 10 milliárd is lehet) ismételt mentességeket kap, így a rá érvényes jövedelemadó-kulcs kevesebb mint a fele annak, ami a titkárnőire vonatkozik. Ami hétköznapi állampolgárok számára bűncselekmény és börtönnel büntetendő, az az elit számára már polgárjogi vétség, és csupán bírságot von maga után. Ennélfogva tavaly decemberben a HSBC bank beleegyezett egy 1,92 milliárd dolláros bírság megfizetésébe azért, amiért mexikói droggereskedőknek hatalmas mennyiségű pénzt mosott tisztára – pedig ez olyan szintű bűncselekmény, amiért a bank vezetőire hosszú börtönbüntetéseket kellett volna kiróni. Így a „túl nagy, hogy megbukjon” doktrína után most itt van a „túl nagy, hogy megvádolják”¹⁶ doktrína is. Ez a rendszer tehát egyértelműen oligarchikusnak mondható, mivel két törvény van érvényben: egy, ami az átlagpolgárokra érvényes, és egy, ami a hatalommal rendelkező kevesekre.

A pénzügyi válság óta szintén növekvő igény van a képviselőten kívüli szervekre, így Olaszországban is, ahol először „szakértői” kormányt bízta meg, majd ezt követően egy „bölcsek tanácsát”. Monti egyik interjújából egyértelműen kiláglik a szakértők végtelen türelmetlensége a demokrácia szabályaival szemben: „Nem szabad, hogy azok, akik kormányoznak, teljesen meg legyenek kötve az országgyűlés által.”¹⁷ Ez ugyanakkor azzal is jár, hogy minden kritika legitimitását kétségbe vonják, mint ami vagy „felelőtlen” vagy „populista”, mely kifejezések mostanra szinonimákká váltak. Röviden, az egyetlen felelősségteljes kritika az, amelyik nem kritizál, az egyetlen ellenvélemény az, ami megegyezésre törekszik, az egyetlen választás pedig a jóváhagyás. Ennek legsúlyosabb példái azok az otthonukból kilakoltatott spanyolok, akik tüntetni mertek lefoglalás előtt álló házaik előtt, ami a tüntetéseknél egy „escrache” nevű formája. Ezek olyan emberek békés és erőszakmentes demonstrációi, akiket a válság az utcára tett. Ugyanakkor nézzük csak meg, mivel rágalmazzák őket. Az ironikus módon Néppártnak (PP – Partido Popular) nevezett párt képviselője, Eva Durán szerint „az escrache olyan, mint amikor a nácik házakat jelöltek meg”, míg a PP főtitkára, María Dolores de Cospedal úgy bélyegezte meg ezeket az akciókat, mint „valódi nácizmus”, és a fegyvertelen tüntetőket úgy jellemezte, mint akik „totalitárius és szektás” gondolatok foglyai.¹⁸

16 „Too Big to Indict” a *New York Times* vezércikkének címe, 2012. december 11.

17 Euro-Krise: Monti erzürnt deutsche Politiker, a *Der Spiegel* cikke, 2012. augusztus 5.

18 *El Pais*, 2013. április 5. és 13.

A POPULIZMUS PÁLYÁJA

Általában kijelenthetjük, hogy a középutas normáktól való legkisebb eltérést egyből veszélyesnek és erőszakosnak bélyegezik, mindez pedig a verbális terrorizmus egy valóban erőszakos formája. Alapjaiban véve az elmúlt években az olasz Öt Csillag Mozgalom volt a leginkább törvényisztelő, és bizonyos értelemben a leginkább mérsékelt erő a politikai tiltakozó mozgalmak között: tulajdonképpen azzal fejezi ki ellenállását, hogy indul a választásokon, és valóban lehet a parlamentáris demokrácia illetéktelen legitimálásával vádolni. Követelései nem „szélsőségesek”, nincs semmi „bolsevik” vagy „fasiszta” jelleg bennük. Mégis mitől lenne populistá az, ha államosítani szeretnének egy csődbe ment bankot (Monte dei Paschi di Siena), vagy hogy ellenzik az európai közös valutát, ami Olaszországot az évszázad legsúlyosabb recessziójába rántotta? Nem számít: a párt „populizmusa” egy olyan „vírus”, amely fertőző lehet.

Láthattuk, hogy az Öt Csillag Mozgalmat annak ellenére bélyegezték populistának, hogy soha még csak ki sem ejtették, hogy „nép”. Tulajdonképpen a választóik és fő közönségük sem kifejezetten az alsóbb osztályokból kerül ki; az alacsony képzettségűek igencsak alulreprezentáltak köztük, miközben az aktív internethasználók kis csoportja felül van reprezentálva. Mindemellett a mozgalom túlnyomórészt a nem vallásosok között népszerű, és nem is toboroz új tagokat a hívők között (Corbetta és Gualmini 2013: 100–102 és 169–196). Röviden, támogatóik csoportja nem feleltethető meg annak az alsóbb osztálybeli, vallásos és hiszékeny képnek, ami a populistá politika követőire jellemző kellene, hogy legyen. Ugyancsak nem vádolható „telepopulizmussal” sem, és még kevésbé „liberálmédia-populizmussal”,¹⁹ figyelembe véve, hogy a tévés vita tabunak számít a szimpatizánsaik között. És akkor mi van? Berlusconi, aki a tévére építi népszerűségét, egy populistá; Grillo, aki elutasítja a tévét, szintén populistá. Ez a legvégső sértés. Mégis, az Öt Csillag Mozgalomnak mostanáig sikerült kijátszania a „populizmus” nyelvészeti műveletének bekerítő mozgólatait, amit Hofstadter és társai dolgoztak ki. Vagyis elkerülte, hogy száműzzék a szélsőjobb vagy szélsőbal perifériájára.

Itt ért véget tehát a „populizmus” pályája, vagyis annál a történelmi pillanatnál, amikor a világ lezuhan az oligarchikus despotizmus korszakába, ahol újra érvényes az oligarchák és a köznép szembenállása. Amikor nyíltan népellenes intézkedéseket léptetnek érvénybe, miközben a „nép” kifejezést törölték a politikai szótárból. Amikor mindenkit „populizmussal” vádolnak, aki szembe mer szállni ezekkel az intézkedésekkel. Ez az antidemokratikus őrjöngés pedig odáig fajult, hogy Umberto Eco (2012) mostanra már Periklészt²⁰ is populizmussal vádolja.

19 Érdekes hibrid kategória, amit Guy Hermet vezetett be (Hermet 2001).

20 Élt i. e. 495–525 között.

Mégis, az egyik oka annak, hogy egyre több mozgalmat bélyegeznek populistának, éppen az, hogy közben egyre csak nő a népellenes intézkedések száma is. Mindenkire kiterjedő egészségügyi rendszert szeretnél? Te aztán populistá vagy. Azt szeretnéd, hogy a nyugdíjad az inflációhoz legyen kötve? Micsoda populistá fajta! Azt szeretnéd, hogy a gyerekeid egyetemre járhassanak anélkül, hogy egy életen át adósságot kelljen emiatt hurcolniuk? Tudtam, hogy titkon populistá vagy! Ekképpen jelentik fel az oligarchia udvari bolondjai a nép minden követelését. És miközben megfosztják a demokráciát minden tartalmától, „autoriter szándékkal” vádolnak mindenkit, aki felemeli ez ellen a kiüresítés ellen a hangját, pont úgy, ahogy a kilakoltatások fegyvertelen áldozatait vádolták azzal, hogy náci csűrhe.

Az, ahogyan az optimaták inflálják a „populizmus” kifejezést, egy rejtett szorongásra mutat rá. Pont ahogy a félrelépő házastárs a legféltekenyebb társára, úgy látnak mindenhol fenyegetést azok, akik kiüresítették a demokráciát. Ezért a populizmus körüli nagy felhajtás nyugtalanság és túlzás érzését kelti. Az eltérő vélemények leggyengébb hangjai is figyelmeztető jelekké válnak, mint lehetséges előfutárai egy bajjós mennydörgésnek, amely azzal fenyeget, hogy azon hatalmasok csendes dísztermeiben fog kitörni, akik úgy gondolják, hogy biztonságban vannak, de mégis idegesen pillantgatnak ki függönyeik mögül minden jelre, ami azt jelentheti, hogy az emberek mozgolódnak: „Vade retro vulgus!”, vagy ahogy manapság mondanák: „Állj vissza a sorba!”

Fordította: Nagy Réka és Nun Barbara
Az eredetivel egybevetette: Lafferton Sára és Nagy Kristóf

HIVATKOZOTT IRODALOM

Arisztotelész (1969): *Politika*. Gondolat.

Bell, Daniel (szerk.) (1955): *The New American Right*. Criterion Books.

Berlin, Isaiah (1968): To Define Populism. In: *Government and Opposition*, Vol. 3., No. 2.: 137–180.

Canfora, Luciano (2011): *Critica della retorica democratica*. Editori Laterza.

Canovan, Margaret (1981): *Populism*. Harcourt.

Corbetta, Piergiorgio és Gualmini, Elisabetta (2013): *Il partito di Grillo*. Mulino.

d'Arcais, Paolo Flores (2006): *Il ventennio populista. Da Craxi a Berlusconi (passando per D'Alema?)*. Fazi.

Eco, Umberto (2012): Figlio di etera. In: *Almanacco del bibliofilo. La subdola arte di falsificare la storia*. Scognamiglio, Mario (szerk.). Milano.

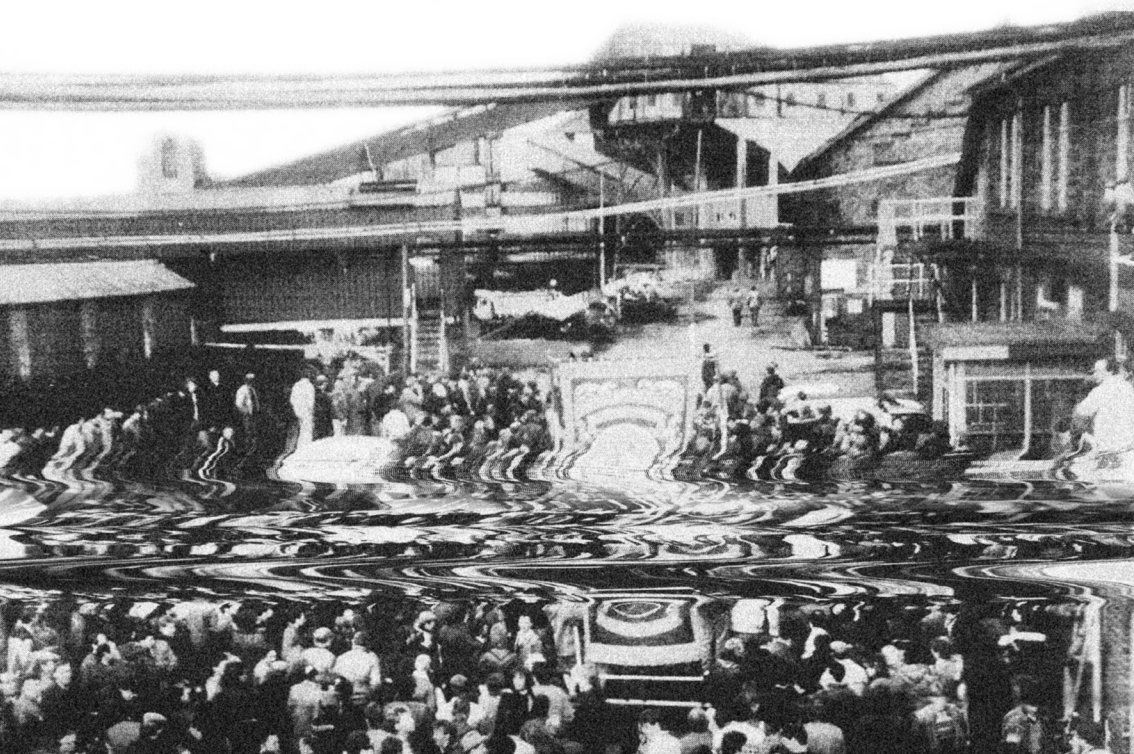
- Ferkiss, Victor C. (1957): Populist Influences on American Fascism. In: *Western Political Quarterly*, Vol. 10., No. 2.: 350–373.
- Freud, Sigmund ([1921] 1995): Tömegpszichológia és én-analízis. In: *Tömegpszichológia, Társadalomlélektani írások*. Cserépfalvi Könyvkiadó.
- Győry János (szerk.) (1962): *A francia enciklopédia: szemelvények*. Gondolat.
- Hermet, Guy (2001): *Les populismes dans le monde. Une histoire sociologique xix–xx siècle*. Fayard.
- Hérodotosz ([i. e. 440] 2000): *A görög-perzsa háború*. Osiris.
- Hofstadter, Richard (1965): *The Age of Reform*. Vintage Books.
- Incisa, Ludovico (1983): Populismo. In: *Dizionario di politico*. Bobbio, Norberto – Matteucci, Nicola – Pasquino, Gianfranco (szerk.). UTET. 832–838.
- Ionescu, Ghita – Gellner, Ernest (szerk.) (1969): *Populism*. Macmillan.
- Kazin, Michael (1995): *The Populist Persuasion*. Cornell University Press.
- Laclau, Ernesto (2011): *A populista ész*. Noran Libro.
- Lasch, Christopher (1965): *The New Radicalism in America, 1889–1963: The Intellectual as a Social Type*. Norton.
- Lasch, Christopher (1966): *The Agony of the American Left*. Vintage Books.
- Lasch, Christopher (1991): *The True and Only Heaven: Progress and its Critics*. Norton.
- le Bon, Gustave ([1895] 1993): *A tömegek lélektana*. Hatágú Síp Alapítvány.
- Löwenthal, Richard (1960): The Point of the Compass. In: *Encounter*. Vol 8. No. 9.: 24–31.
- McDougall, William (1927): *The Group Mind: A Sketch of the Principles of Collective Psychology, With Some Attempt to Apply Them to the Interpretation of National Life and Character*. The University Press.
- Michelet, Jules (1846): *The People*. D. Apelton & Company.
- Mitchell, W. C. (1968): *Economic Essays in Honor of Wesley Clair Mitchell: Presented to Him by His Former Students on the Occasion of His Sixtieth Birthday*. Libraries Press.
- Nugent, Walter (1963): *The Tolerant Populists: Kansas Populism and Nativism*. The University of Chicago Press.
- Pinelli, Cesare (2010): La sfida populistica allo Stato costituzionale. In: *Parolechiave*, No. 43.: 143–154.
- Pollack, Norman (1960): Hofstadter on Populism: A Critique of “The Age of Reform”. In: *The Journal of Southern History*, Vol. 26, No. 4.: 478–500.
- Pollack, Norman (1962): *The Populist Response to Industrial America*. Harvard University Press.
- Quintero, Rafael (1980): *El mito del populismo en Ecuador*. Flasco.
- Rogin, Michael Paul (1967): *The Intellectuals and McCarthy: The Radical Spectre*. MIT Press.

- Roxborough, Ian (1984): Unity and Diversity in Latin American History. In: *Journal of Latin American Studies*, Vol. 16., No. 1.: 1–26.
- Salvati, Mariuccia (2010): Populismo, linguaggi, comportamenti: crisi o trasformazioni della democrazia? In: *Parolechiave*, No. 43.: 205–217.
- Schlesinger, Arthur M. (1949): *The Vital Center: The Politics of Freedom*. Houghton Mifflin Company.
- Surel, Yves (2003): Berlusconi, leader populiste? In: *La tentation populiste au cœur de l'Europe*. Ihl, Oliver – Chêne, Janine – Vial, Eric – Wartelot, Ghislain (szerk.). La Découverte. 113–129.
- Taggart, Paul (2000): *Populism*. Open University Press.
- Taguieff, Pierre-André (2002): *L'illusion populiste, de l'archaïque au médiatique*. Editeurs Berg International.
- Tucker, William P. (1956): Ezra Pound, Fascism, and Populism. In: *The Journal of Politics*, Vol. 18., No. 1.: 105–107.
- Urbinati, Nadia (2012): Dalla democrazia dei partiti al plebiscite dell'audience. In: *Parolechiave*, No. 47: 7–22.
- Vico, Giambattista (1963): *Az új tudomány*. Akadémiai Kiadó.
- Wiles, Peter (1969): A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism. In: *Populism*. Ionescu, Ghita – Gellner, Ernest (szerk.). Macmillan: 163–179.
- Woodward, C. Vann (1986): *Thinking Back: The Perils of Writing History*. Louisiana State University Press.

Kiss Viktor

MARXIZMUS AZ OSZTÁLYHARC UTÁN

ERNESTO LACLAU ÉS SLAVOJ ŽIŽEK
VITÁJA A POPULIZMUSRÓL

A kétezres évek első éveiben heves és egymás alapvető megkérdőjelezésétől sem mentes polémia bontakozott ki Slavoj Žižek és Ernesto Laclau között a populizmus kérdése kapcsán. Ez a tanulmány rekonstruálja a két szerző elméleti pozícióját és elemzi a vitát, melynek a kontextusa a marxizmus politikaképének válsága, alapkérdése pedig az, hogy az úgynevezett „osztályizmus” elvetésével párhuzamosan az osztálypolitika minden formáját el kell-e vetni, vagy az újrafogalmazható az új évezred körülményei között? Az osztályharcnak nincs folytatása, vagy átváltoztatható valamilyen új osztálypolitikává? Laclau az osztályok koncepcióját eleve hibásnak tartotta, ami miatt a marxisták nem vették észre a politika tényleges logikáját, a populizmust. A populizmus elmélete azonban Laclau szerint nem csak a globális kapitalizmus politikai természetét ragadja meg, de azt is állítja, hogy ez a logika univerzális dinamikájának köszönhetően alkalmas a radikális baloldali politikai újraalapozására is. Žižek ezzel szemben úgy véli, hogy Laclau populizmuskoncepciójának ára a liberális kapitalizmus posztmodern apologetikája, a forradalmi politikáról való lemondás. Úgy gondolja, hogy nem az osztályelmélet populista elméletre cserélésére van szükség, hanem annak olyan új változatára, amely alkalmas mind a populista jelenségek magyarázatára, mind egy új osztálypolitika megalapozására. A tanulmány konklúziója szerint a mából viszszatekintve Žižek és Laclau szövegei a radikális baloldali politikának két olyan paradigmáját kínálják, amelyek egyre alkalmazhatóbbnak tetszenek a globális-posztmodern kapitalizmus jelenségeinek leírására – különösen napjaink menekültválságának és a jobboldali populisták előretörésének időszakában.

Az elmúlt évtizedek fejleményeinek tükrében vitathatatlan, hogy a marxizmus nemcsak hogy nem tűnt el a történelem süllyesztőjében (ahogyan azt sokan remélték ellenfelei közül), de izgalmasabb és sokszínűbb módon van jelen, mint valaha. Mindezt a marxianus intellektuális hagyomány „posztmodernizálódása” tette lehetővé: a marxizmus megszűnt egységes narratíva, tudományos elmélet vagy politizálási mód lenni, elvesztette intellektuális elkülönültségét, sok esetben még külső bírálóinál is kritikusabb saját forrásaival és korábbi képviselőivel szemben (Carver 1999). Ezzel párhuzamosan kétségtelenül létrejött legalább négy terület, ahol ez a „marxista posztmodern” nemcsak hogy visszanyerte az eredeti elmélet korábbi virulenciáját, de bizonyos értelemben rátalált saját politikai újrakezdésének esélyeire is. Először is – ahogyan azt Clint Burnham megfogalmazza – az elmúlt évtizedekben a marxizmus a morális alapú politikai pozíciók egyik fő pilléréként van jelen, a „fiatalos, szociális, ökológiai, antirasszista és feminista” társadalmi mozgalmakban talált otthonra, mint a neoliberais kapitalizmussal szembeni ellenállás egyik legitimációs alapja. Másodszor, a marxizmus tovább él egyfajta „szkeptikus, kritikai és független értelmiségi attitűdként” a tudományos világban és a nyilvánosságban az univerzális értelmiségi szerepének újrafogalmazásaként – Michael Foucault és Jean Baudrillard színre lépése óta

számtalan formában. Harmadszor, a marxista politika megfogalmazza magát, mint az elmúlt évtizedekben a nyugati világban is újra meg újra felbukkanó autoriter, anti-demokratikus és konzervatív politikai szereplők és globális politikai gyakorlatok ellenpólusa: ebben a keretben a marxizmus nem más, mint az elnyomás elleni küzdelem az önszerveződés és a demokrácia (finomabb változatban az állam elleni civil társadalom) hármasságának diszkurzív kísérlete, a „fasiszták és kommunisták régi harcának” előjogai nevében. Végezetül a marxista újjászületés egyik elsődleges terepévé lép elő a globális dimenzió felértékelődése: a marxizmus újra a harmadik világ, a fejletlenebb régiók és a nemzetközi tér eseményei felé fordítja a figyelmét és a „globalizáció politikájaként” kíván visszatérni. Olybá tűnik, mintha a „posztmodern kapitalizmus” globális szintjén megváltoznának a törvényszerűségek, mintha a globális tér elméleti vákuuma éppen a tágon vett marxi elméleti hagyományra és politikára várt volna.

Ha a marxizmus posztmodern visszatérésének és sokszínű jelenlétének feltételeit vizsgáljuk, nem kétséges, hogy annak ára elsősorban a hagyományos marxista politikaképről való lemondás volt. Ezt a politikaképet – Ernesto Laclau (2014: 189) nyomán – a legcélszerűbb talán „osztályizmusnak” nevezni. A hagyományos marxizmus számára az osztály három értelemben is központi eleme volt a politikai folyamatok leírásának:

- a marxizmus az osztály-aktor feltételezésével a társadalom tagjait saját osztályuk alkotórészére redukálta, vagyis az osztályok voltak az egyetlen releváns szereplők,
- az osztályharc elgondolásával a történelmet szükségszerű folyamatként fogta fel, ahol az osztályok sorsa és a köztük lévő feloldhatatlan konfliktus eleve elrendelt, és végül
- az osztálytudat kategóriája az egyének tudatát egyoldalú társadalmi helyzetük következményeként szükségszerűen hamis tudatnak tekintette, a politikát pedig a hamis tudatok vetélkedésének látta, amibe a marxizmus „helyes” elméleti igazsága és politikai cselekvése kívülről kell belépjen, hogy átvegye az irányítást.

Az „osztályizmus” politikaképe az idők során egyre inkább cáfolhatóvá vált, ezzel párhuzamosan pedig a régi típusú baloldali politika elvesztette vonzerejét (Sim 2013: 17–18). Helyét a nyolcvanas-kilencvenes évektől egyre inkább pseudo-politikaképek vették át, olyan pótlékok, amelyek öntudatlanul próbálták betölteni a klasszikus baloldali politika hiányában tátongó mérhetetlen űrt. Voltak, akik a liberális-posztmodern koncepcióinak irányába fordultak (civil társadalom, identitáspolitika, posztmateriális értékek/új politika, demokratikus pártverseny, életstílusok és a politika esztétizálódása, média/marketing-szemlélet stb.), és ezek „radikalizálására” tettek kísérletet. Úgy vélték, hogy az ezredforduló a politika új formái és a politikai szereplők új típusai jöttek létre, tehát

a posztmodernizálódott politikai térben a radikális baloldalnak is posztmodernizálódnia kell stratégiáiban, üzeneteiben, gondolati rendszereiben egyaránt (Critchley 1997). Mások a kilencvenes évekre a nyugati országokban is hatásukat éreztető neoliberális és megszorító politikák, a multinacionális vállalatok és a globális erők tevékenysége által határolt térbe helyezték volna át a marxizmus politikai örökségét. Az általam baloldalizmusnak nevezett beállítódás – elsősorban a nyugati „ortodox-szektás” szellemi műhelyekben és a kommunista utódpártokban – a politikát az alul és felül lévő, gyengék és erők, etikátlanok és igazságtalanságok elszünetelői közötti örök harcnak látja, ahol a radikális szereplő is mozog, tehát számukra a proletároknak a tőkésekkel szembeni harca ekvivalens a megszorító politikák, a nemzetközi függési viszonyok, az amerikai hegemonia vagy a multinacionális cégek túlkapásai elleni harcokkal. Végezetül a harmadik pseudo-politikakép, amit én – Göran Therborn *resilient marxism* fogalmát kölcsönvéve – „rugalmas marxizmusnak” nevezek, úgy érezte, hogy miközben az osztályharc nagyszerű korszaka nem hozható vissza és a baloldali politika válságba kerül, ez a helyzet egyben a munkásmozgalmi, kommunista és államszocialista politika béklyóitól való megszabadulást is jelenti. A merev és egyre inkább válságba kerülő osztályharcos politika eltűnése után a marxista elmélet egy rugalmas, számtalan nyitott vegyértékkel rendelkező, eklektikus és sokpólusú hagyománnyá válik, amely a marxizmus „-izmus” jellegét kívánja feladni. A marxizmus immár nem egy politikai pozíció, hanem egy kortárs tudomány neve, amely gyakorlatilag a tudományos univerzumba integrálódik és a tudományos diskurzusokon keresztül fogalmazza meg saját politikai-társadalmi javaslatait – intellektuálisan; de nem lemondva egy nem kapitalista társadalom horizontjáról (Therborn 2008: 178).

LACLAU VS. ŽIŽEK: POPULIZMUS VAGY ÚJ OSZTÁLYPOLITIKA?

Ebben a szellemi-intellektuális kontextusban zajlott Judith Butler, Ernesto Laclau és Slavoj Žižek eszmecseréje az ezredfordulón, melynek szövege *Contingency, Hegemony, Universality* címmel jelent meg (a továbbiakban: CHU 2000). A résztvevők személye nem véletlen: három olyan teoretikusról van szó, akik (persze sok más szerzővel egyetemben) éppen arra tettek kísérletet, hogy a radikális baloldal számára a politika újraalapozását nyújtsák az „osztályizmus” horizontján túl. A válaszok és viszontválaszok során heves és egymás alapvető megkérdőjelezésétől sem mentes polémia bontakozott ki – ennek során került sor Žižek és Laclau között az egész könyvön végigvonuló pengeváltásra a populizmus kérdése kapcsán. A vita tétje tulajdonképpen az volt, hogy az osztályizmus elvetésével párhuzamosan az osztálypolitika minden formáját el kell-e vetni, vagy az újrafogalmazható az új évezred

körülményei között? Az osztályharcnak nincs folytatása, vagy átváltoztatható valamilyen új osztálypolitikává? Laclau számára egyértelműen az előbbi a követendő út, hiszen számára az osztályizmus a politika logikájának félreértéséhez vezetett, vagyis az osztályharc központi logikaként (esetleg néhány illuzórikus pillanatot leszámítva) a modern társadalmakban sohasem létezett. Szerinte vitapartnere szemfényvesztő bűvészkedést folytat régi kategóriákkal, szándékosan félremagyaráz elméleteket, miközben tulajdonképpen semmit nem tud mondani magáról a forradalomról és az állítólagos új antikapitalista politikai logikáról. Žižek ezzel szemben azt gondolja, hogy az osztályharc koncepciója a maga korában nagyon is helyes és politikailag adekvát elmélet volt, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy Laclau számára is középponti jelentőségűek azok a hegemonikus küzdelmek, amelyek az osztályharc politikai dimenzióját ragadják meg. Szerinte továbbá a „hegemonia – osztályharc = populizmus” képlete tulajdonképpen a forradalmi baloldali kapitulációjával ér fel a posztmodern és liberális korszakkal szemben. Az egyre inkább elmérgesedő polémia Žižek (2006a: 189) később úgy foglalta össze, hogy „miközben Laclau az én szövegeimet unalmasnak és hülyeségnek minősítette, én udvariasan inkább úgy fogalmaztam, hogy az ő szövegei rendkívül érdekesek”.

A felek pozícióit a populizmussal kapcsolatban talán úgy lehetne a leginkább összefoglalni, hogy míg Laclau számára a populizmus lesz az az új politikai logika, amelyet a posztmarxizmus az osztályharc horizontja helyére állíthat, a populizmus korunk általános érvényű Carl Smith-i értelemben vett, „politikája”, addig Žižek ragaszkodik ahhoz a korábbi baloldali pozícióhoz, amely a populizmust az autoriter-jobboldali politika egyik válfajának látja, tehát úgy gondolja, hogy a posztmarxista politikát ezzel szemben kell megfogalmazni.

Laclau populizmusképe a *Contingency, Hegemony, Universality*-ben elválaszthatatlan attól a kiindulóponttól, amihez két évtizeddel korábban, a marxizmus dekonstrukciójának során eljutott. Laclau posztmarxista projektje eredendően a marxizmus zárt politikaképével helyezkedett szembe, ami az osztályharc kategóriája körül kristályosodott ki. A marxizmus eszerint egy determinisztikus és redukcionista elmélet volt, amely – főleg Kautsky és Engels munkássága nyomán – a kapitalizmusban alapvető gazdasági ellentmondásokat vélt fölfedezni. A marxizmus szerint ezek az ellentmondások nemcsak hogy automatikus módon fejlődnek ki a rendszer törvényszerűségei és megváltoztathatatlan fejlődési tendenciái miatt, de ezzel párhuzamosan politikai ellentmondásként törnek felszínre és oldódnak fel történelmileg: az úgynevezett történelmi materializmus szerint a proletárok és a tőkésosztály között elkerülhetetlenül sor kerül a döntő ütközetre, mert a gazdasági alapba az kódolva van. Laclau számára az igazi probléma ez: a felépítményként felfogott politika szükségszerűen vezet el az esszencializmus és redukcionizmus teoretikus hibájához, amiért a marxizmusnak nagy árat kellett fizetnie.

1. Igaz-e, hogy a politika nem más, mint a gazdasági ellentmondások felszínre töreése, hogy az osztályok közötti ellentét „a fixált és szinguláris identitás terméke, amely az osztály tagjait összekapcsolja” – igaz-e tehát az az esszencialista nézőpont, hogy a politika a gazdaság része?
2. Védhető-e az az állítás, hogy minden lényeges társadalmi-politikai konfliktus és ellentmondás mögött a burzsoák és tőkésék közötti „rejtett vagy nyílt” háborút kell keresni, tehát hogy minden politikai harc osztályharc, minden politikai ellentmondás egy konkrét szembenállásra redukálható?

Laclau és szerzőtársa, Mouffe a *Hegemony and Socialist Strategy* (1985: 15–19) című kötetükben úgy érvelnek, hogy mindkét felvetésre „nem” a válasz, és ezért az osztályizmus soha nem volt több, mint a marxizmus sírásója. Geoff Boucher (2009: 86) jól látja, hogy Laclau elméleti munkásságának középpontjában a gazdaságilag determinált szükségszerűség és a politikára jellemző esetlegesség közötti feszültség áll, amit szerinte a történelmi materializmus, vagyis a marxizmus magvának eltávolítása nélkül nem lehet feloldani. Az osztályharc elmélete eszerint egy olyan koncepció, amely a politikát egy társasjátéknak tekinti, ahol a bábuk sorsát és a parti menetét előre elrendelték, ahol az események előre láthatóak, és ahol érthetetlen, miért nem hirdetnek már azelőtt győztest, mielőtt még az egészet végigküzdenék.

Véleményem szerint Laclau „osztályharc helyett populizmus” válasza a forradalmi baloldal korszakos kihívására kétlépcsős folyamat során születik meg, amelyet a *Contingency, Hegemony, Universality* elemzése bizonyos értelemben éppen keresztbemetszenek: a szöveg nagyrészt még az eredeti hegemoniakoncepció körül kibontakozó fogalmi és gondolati apparátus felhasználásával íródik, miközben mondandója már a következő lépést, vagyis a *populista* érzében kifejtett modellt előlegezi. Mindez azért fontos, mert Laclau polemikus fejtegetéseit a *Contingency, Hegemony, Universality*-ben végigkíséri az az eldöntetlenség, hogy a populizmus alapját adó logika itt az igazán lényeges, amit Laclau általánosan a politikára érvényes, történelem feletti logikának tekint (a hegemoniáért folytatott harc, ahogyan azt a társadalmi-politikai dinamika kapcsán a *Hegemony and Socialist Strategy* bemutatta), vagy annak az exkluzív és az új évezred elejére megszülető politikai konstellációnak a felvázolása, amely a későbbi írásokban egyértelműen a mai korszak uralkodó logikájaként látta a populizmust. Véleményem szerint ez a kettősség nem véletlen – maga Laclau ebben a vitában ennek védelmére is kel Žižek kritikájával szemben. Žižek ugyanis azzal vádolja őt, hogy a marxizmus osztályharcelméletének redukcionista és esszencialista jellegétől való rémületében Laclau egy radikális historicista álláspontot foglal el: a *Hegemony and Socialist Strategy* szövegében megalapozott elgondolásairól van szó a politikáiról, mint a társadalmi teljességének lehetetlensége által életre hívott és korlátozott logikáról. Žižek szerint ennek a pozíciónak ára a liberális kapitalizmus posztmodern

védelmzése. Szerinte a marxizmusnak magának is megvolt ez a kettőssége: (1) a termelési módok, az osztályelmélet történelem feletti és szükségszerűségek által vezérelt historizmusa és (2) a kapitalizmus gazdasági alapján épülő felépítmény elgondolása – ami kétségtelenül a redukcionizmus és esszencializmus veszélyével fenyeget. De éppen Lukács György *Történelem és osztálytudata* mutatta meg – mondja Žižek –, hogy a marxizmus számára a fő veszély nem maga a redukcionizmus-esszencializmus, hanem ha az történelmietlenné válik – vagy ha éppen valamifajta historista doktrínára cseréljük le (Žižek 2000a: 91–99). Laclau (2000b: 200–201) dühödten utasítja vissza, hogy ő bármilyen értelemben is a liberális kapitalizmus posztmodern apologetikáját választotta volna, és Lukács művét éppen a marxi örökség egyik nagyszerű, de mérhetetlenül káros alkotásának tartja. Számára Lukács annak a bolsevizmusnak a filozófusa, amely képtelen volt kezelni az esetlegesség és szükségszerűség problémáját, így az osztálytudat kategóriájába menekült – ami szerinte a par excellence esszencializmus. Kifejti, hogy nem ért egyet Žižekkel, aki szerint választani kell, és az „igazi” forradalmi baloldal csak a történelmi materializmusnak nevezett redukcionista pozíciót választhatja, ami szemben áll mindenfajta historizálással. Laclau szerint ez egy hamis alternatíva, és a marxizmusnak éppen az volt a legnagyobb ellentmondása, hogy az osztályharc elmélete miatt nem tudott felülemelkedni ezen a problémán. Ezért „mindkettőt kell választani és egyiket sem”, amikor a populizmusról beszélünk. Véleményem szerint innen érthető meg Ernesto Laclau populizmuskoncepciójának kettős meghatározottsága. A populizmus ebben a keretben egyszerre transzcendentalista és radikális historicista, hiszen egyrészt az új évezred politikájának olyan uralkodó formája, amely a globális kapitalizmus terméke, miközben másrészt persze a hegemonikus küzdelmeknek, a politika általános érvényű logikájának legkifejlettebb megjelenési formája is egyben – a populizmus a hegemonikus logika legfelsőbb foka. Ugyanakkor a populizmus se nem historicizmus, se nem transzcendentalizmus, hiszen leírása annak az újraalapozásnak a része, amelynek során létrehozható a marxizmus elméleti keretének és az osztályharc politikájának a korábbi korszak feloldhatatlan ellentmondásaitól mentes alternatívája.

De mi az a pont, ahol az osztályizmus politikáját tulajdonképpen meg kell haladni? Laclau szerint az osztályharc elméletének feloldhatatlan belső feszültsége a reprezentáció problematikájának téves értelmezéséből ered. Žižek nem véletlenül vádolja azzal Laclaut, hogy a marxizmus dekonstrukciója során elméletéből elvesz mindaz, amire éppen a marxizmus esszencialista és redukcionista ökonomizmusa volt a garancia: a szocializmus perspektívája (CHU: 95). Laclau és Mouffe a *Hegemony and Socialist Strategy*-ben amellet érvelnek, hogy a szocializmus marxista vízióját azért kell elvetni, mert az a reprezentáció tarthatatlan elméleti megközelítésén alapul. Szerintük a marxizmus reprezentációelmélete három tézisben foglalható össze: (1) a termelőerők fejlődéséből és naturalisztikus státuszából megváltoztathatatlan törvényszerűségek következnek, (2) a társadalmi csoportok és

ágensek ezek hatására jönnek létre, mint nagy és homogén embercsoportok és osztályok, (3) ezeknek az osztályoknak objektív történelmi érdekei vannak, vagyis a szocializmus objektíve megalapozott a proletariátus helyzetében (Laclau és Mouffe 1985: 77). A *Contingency, Hegemony, Universality* szövegében Laclau újra bírálja ezt a nézőpontot. Gramsci, Trockij és Sorel elemzéseit alapul véve úgy gondolja, hogy ez a reprezentációfelfogás nem védhető, mivel a modern világban a társadalmak komplexekké váltak, és bebizonyosodott, hogy a társadalmak tagjai soha nem rendelkeznek fixált, eleve adott és egydimenziós identitásokkal. Laclau szerint a marxista politika totalitárius tévútjai nem voltak véletlenek. Mivel a marxizmus feltételezte, hogy a társadalom tagjainak létezik az objektív valóságból eredő érdekük, feltételezte, hogy a társadalom tagjai objektíve a saját csoportjukhoz tartoznak – a politika számára a reprezentáció feladatát tűzte ki, amely az embereket eljuttatja az objektív helyzet és érdekvizonyok felismeréséig és az ennek megfelelő csoportidentitásig és politikai cselekvésig. A marxista forradalmi politika igazsága a kapitalizmus tarthatatlansága, eszköze az osztálytudat kialakítása, és a célja a vágy létrehozása a szocializmusra – az általa meghatározott értelemben vett szocializmusra (Kiss 2014a). Ez teljes egészében problémás Laclau szerint. A komplex társadalmi valóság és az identitások állandóan változó és sokszínű világa felől nézve – mondja ki Laclau a végső ítéletet – ez a szocializmus maga az erőszak: az osztályharc ára az identitások erőszakos fixációja és megcsonkítása. Laclau szerint az osztályharcról való lemondás azért elengedhetetlen, mert az a reprezentáció politikájának empirikusan igazolhatatlan és etikailag elfogadhatatlan módját jelenti.

POPULIZMUS ÉS SZOCIALISTA STRATÉGIA: A GLOBALIZÁCIÓ ANTAGONIZMUSAITÓL A DEMOKRATIKUS-ANTIKAPITALISTA IMAGINÁCIÓKIG

Nem ért egyet azonban Laclau azzal – ahogyan Žižek célzásaiból gondolhatnánk –, hogy ezáltal a szocializmusról is le kéne mondani. Pontosabban fogalmazva: úgy véli, hogy maga a szocializmus is az osztályharc univerzumának része volt, így mindkettő alternatíváját meg kell találni. Amikor Laclau az osztályharc helyett a hegemonia politikáját javasolja, akkor az identitás központi helyét feltételező és azt megteremteni akaró osztálypolitika helyett az identifikációt a középpontba állító radikális demokratikus politikát ajánlja. Úgy véli, hogy az identitások nem következmények, nem a gazdasági-társadalmi pozíciók szükségszerű lenyomatai vagy a politika által az emberek fejébe vert imázsok – hanem komplex és esetleges identifikációs folyamatok eredményei, amelyek az egész társadalmi-

gazdasági-politikai intézményes térben zajlanak (Laclau 2000a: 62–68, 2012; Drew 2002). Laclau szerint az identifikáció folyamata – amit a pszichoanalitikus elméleti hagyomány és Claude Lefort munkássága alapján érthetünk meg – a szimbolikus reprezentáció folyamatahoz áll a legközelebb. A modern társadalmakban eszerint az intézmények által bemutatott szubjektumpozíciók és a politika által generált össztársadalmi képzeletek szimbolikus keretében próbálják magukat elhelyezni a társadalom tagjai, létrehozni saját identitásukat. Amikor azonban az objektív valóságban olyan esemény történik, amely okán a továbbiakban az egyének nem tudnak saját identitásuk szerint élni, létrejön az a helyzet, amit Laclau – Gramsci nyomán – „organikus válságnak” nevez. Ekkor olyan új „népi” képzetekre van szükség (szabadság, demokrácia, emberi élet stb.), amelyek nevében megkérdőjelezhető a korábbi intézményesített szubjektumpozíciók vagy politikai képzeletek. Anna Marie Smith (1998: 164–168) szerint éppen ez játszódott le a hatvanas években Amerikában, amikor a vietnami háború idején a patriárhális, patrióta és fehér Amerika identitásai és szimbolikus horizontjai elfogadhatatlanná és követhetlenné váltak, ezért felemelkedhettek az azokat megkérdőjelező emancipációs diskurzusok, kialakítva és lehetővé téve 1968 új életstratégiáit, vízióit és identitásait. Laclau tehát – 1968 és a nyolcvanas évek új társadalmi mozgalmainak gyakorlatát védelmezve – a populizmust mint az identifikáció fennálló rendjét megkérdőjelezni képes politikai logikát ajánlja, és éppen ezeknek a mozgalmaknak a tapasztalataiból kiindulva nem fogadja el, hogy az identifikáció csak hegemónisztikus, autoriter és antidemokratikus folyamat lehet. „A szimbolikus reprezentáció azonban sokak szerint olyan folyamat, amely alárendelt pozícióba hozza az egyéneket, egy olyan mágikus folyamat, amelynek során elvesztik saját tudatukat és kapcsolatukat saját érdekeikkel és céljaikkal. A baloldal számára ez szükségszerűen maga a faszizmus. Számomra a kérdés máshogy vetődik fel. Mégpedig, hogy lehetséges-e olyan létrejötte az identitásformációknak, amelyek nélkülözik az identifikációt. Véleményem szerint nem lehetséges [...] mivel identifikáció nélkül nincs identitás, és minden identifikáció feltételez egy külsődleges tárgyat, ami nélkül sem identitás nincs, sem érdek, sem pedig bárminek a felismerése – sem pedig szimbolikus reprezentáció” (Laclau 2012: 395).

Ernesto Laclau a *Contingency, Hegemony, Universality* vitáiban az osztályharc tarthatatlan reprezentációfelfogáson alapuló politikájának elvetésére szólít fel és ezzel együtt elveti a szocializmus hagyományos koncepcióját is, amely a proletáridentitáshoz kötődik. Ebben a keretben érthető meg két fő állítása is a populizmussal kapcsolatban.

Első tézisében úgy gondolja, hogy a populista logika a globális kapitalizmus és a posztmodern kapitalizmus időszakának politikai logikája, amely a megoldhatatlan megoldásként született meg és vált általánossá. A globális korszak nem csak a demokratikus képzelet globálissá válásának és a nép felértékelődésének kora, de egy olyan időszak is, „ahol a heterogén töréspontok és antagonizmusok burjánzásai egyre inkább a társadalmi

újrafelhalmozás politikai formáit igénylik” (Laclau 2011: 260) – vagyis az új artikulációs szituációban „nincs is más választás”, mint a populista politikai logika (Gaonkar 2012). Laclau szerint a populista logika előretörésének alapja a globális pozíciók, követelések és célok extrém heterogenitása az új évezredben (Kiss 2014a: 93–94). Egyik elemzésében azt fejtegeti ezzel kapcsolatban, hogy míg abban az esetben, ha az egyetemi diákok a menza árának csökkenését szeretnék elérni, akkor világos a cél, világos az ellenség személye, és hasonlóak azok, akik a demokratikus mobilizációban részt vesznek, „a populista mobilizáció nagyon különböző társadalmi szektorokban zajlik, ahol az ellenség nem adódik egyértelműen, és komplex diszkurzív folyamatokra van szükség a mobilizációhoz. Ezért van az, hogy az »üres jelölő« (Laclau így nevezte a hegemónisztikus diszkurzív folyamat központi pontját – KV) talán már nem is elégséges ezen folyamatok leírására, és be kellett vezetni olyan fogalmakat, mint a »lebegő jelölő« vagy a »társadalmi heterogenitás«. Felvetődik persze a kérdés, hogy mindez már alkalmas-e a megváltozott folyamatok leírására a globális térben. Véleményem szerint igen, mert a társadalom két táborra osztása-osztódása a globális térben sem szűnik meg, másrészt pedig a globális térre nem érvényes a posztmodern társadalomleírás legfőbb érve, hogy a társadalmi pluralitások extremitása megakadályozza az egyenlőségi láncok létrejöttét” (Laclau 2012: 400). Laclau szerint a populista logika azért válik a globális korszak politikai logikájává, mert – szemben a populizmus és hegemonia nemzeti változataival – az új nemzetközi szituációban nem lehet a népi mozgósítás alapja az ellenség kijelölése, miközben a politika számára nincs más út a politikai mozgósításra és a diffúz követelések egy táborba terelésére, mint az egyenlőségi logika mentén létrehozni a politika univerzalitását.

Második tézise szerint azonban azt is állítja Laclau, hogy a populista logika arra is alkalmas, hogy egy radikális demokratikus mozgalom megszületését alapozzák rá, amely az identifikáció „antikapitalista” politikáját kínálja az identitásközpontú osztályharcos, „szocialista” politikák erőszakja helyett. Ennek a tézisnek alapja az az állítás, hogy valójában tévedtek a marxisták az osztályharcuk kapcsolatban: az nem egy különálló politikai logika volt, csak a politika általános érvényű leírásaként értelmezett populista logika egyik markáns megjelenési formája. Laclau elgondolásában a bérmunka és a tőke közötti viszony és a kizsákmányolás, illetve a profit elvétele a munkástól marxista leírása olyan kategóriákkal folytatott filozófiai játék, amely nem a valódi emberekről szól. Az osztályharc alapja valójában ugyanis maga az antikapitalista identitás: az osztályok közötti antagonizmus nem a termelési viszonyokon belül fejlődik valamilyen objektív folyamat következtében, hanem a „munkások és a termelési viszonyok között jön létre” (Laclau 2000a: 202). Az antagonizmus tehát, ami az állítólagos osztályharc alapja volt, „nem a termelésen belül, hanem a termelés és a között a munkás között jön létre, aki kívül van a termelésen”. De ez az antagonizmus ugyanaz, mint amit ő a populizmust megalapozó antagonizmusként

beazonosít: Laclau tulajdonképpen azt állítja második tézisében, hogy az osztályharc politikai logikája sosem létezett, ehelyett inkább olyan harcokról volt szó a munkásmozgalom időszakában is, amelyek a populista logikát követték. A kapitalizmus valóságában a munkás a termelésbe illeszkedik, a termelés ágenseként tételezi önmagát – köszönhetően az uralkodó hegemónikus diskurzusoknak. Ahhoz, hogy az osztályharc megszülessen, a munkás egyén számára „szükséges valami, ami kívül van a termelésen, például hogy a munkabéréből nem tud rendes életet élni” (Laclau 2000b: 202). Ebben az esetben például a termelésen kívüli „rendes élet” fordítja szembe a munkást a tőkével. Laclau szerint azonban ez nem kontradikción alapuló osztályharc, hanem antagonizmuson alapuló „népi identitások” mentén konstruálódó politikai harc. Nem osztályharcból kinövő szocializmus, hanem populizmus, amely antikapitalista és demokratikus imaginációk létrejöttéhez vezet.

Laclau számára az antikapitalista és demokratikus harc „a globális tőkés világrendszerten” azért marad lényeges, mert meggyőződése, hogy ez a gazdasági szisztéma éppen úgy állandóan válságba kerül, mint korábbi változatai. Alapvető posztmarxista tézise szerint azonban ezekből az objektív ellentmondásokból nem közvetlenül nőnek ki politikai antagonizmusok. A folyamatot sokkal inkább úgy kell elgondolni, hogy a kapitalizmus valamely válsága, illetve az arra adott kezelési módok a globális térben élő emberek milliárdjait nagyon különböző módokon és mértékben érintik – vagyis a *Hegemony and Socialist Strategy* szavaival élve „nagyon különböző módon teszik lehetetlenné, hogy önmaguk lehessenek” (Laclau és Mouffe 1985: 126). Az antikapitalizmus ennyiben az új évezredben csak a populizmus lényegét jelentő egyenértékűségi logika formájában jöhet létre. Mindehhez természetesen hozzá kell tenni, hogy a *Contingency, Hegemony, Universality*-ben ez a „populista” antikapitalizmus nem csak a helyzet diktálta kényszer, de a korábbi „szocializmus” alternatíváját is jelenti. Hiszen – ahogy korábban volt róla szó – Laclau szerint a populista logikának éppen az a legfőbb sajátossága, hogy az egyenértékűségi láncolat alapjául választott jelölő nem reprezentálhatja az egymásnak ellentmondó és végtelenül heterogén partikuláris népi követelések mindegyikét, tehát valami azokon kívüli univerzális teljességet kell reprezentálnia.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Laclau elméletében nem az az eredeti mozzanat, hogy a populista logikát a „nép” és valami vele szemben álló „másik” kettősségén keresztül írja le. Laclau alaptézise – amire „populista” antikapitalizmusa is építkezik –, hogy az egymásnak is ellentmondó és heterogén követeléseket, ami minden populizmus feltétele, a mozgalom nem a status quóval szemben egyesíti és stabilizálja csupán, hanem egy „üres jelölő” felemelkedésével, egy koncepció vagy név középpontba állításával (Nép, magyarok, szabadság, Perón stb.), ami „elveszti saját specifikumait, és valamely különös követeléssel lép egyenértékű viszonyba” (Laclau 2000a: 70).

Laclau tehát úgy gondolja, hogy a társadalomban található nagyszámú kielégítetlen követelés közötti egyenértékűségi láncolat létrehozása, és e mentén egy belső határvonal diszkurzív megkonstruálása a hatalom és az alul lévők között, vagyis az ellenségkép – a populizmus két elengedhetetlen aspektusa (Laclau 2005: 33–39). De mi jön létre az egyenértékűségi logika során és mire való a populista logika számára az ellenség a frontvonal másik oldalán? Laclau a populista logika univerzális karakterét keresi, amely alkalmassá teszi arra, hogy az osztályharc szocialista víziójának helyére léphessen. Alapvető kérdése, hogy tulajdonképpen mit reprezentál ez az „üres jelölő” – vagyis miért több a populista logika, mint pusztán politikai technika? A populizmus „üres jelölője” – mondja Laclau – egy olyan társadalmi teljességet kell reprezentáljon, amely

1. több, mint a reprezentálhatatlan partikuláris követelések sokaságának összege, és
2. amely teljesség sérül vagy lehetetlen az ellenség léte-tevékenysége miatt.

A modell igazi teoretikus innovációja, hogy a populizmus üres jelölője – leggyakrabban a nép, amelyre ez a politika hivatkozik – elsősorban a hiányt reprezentálja, azt az általános hiányt nevezi meg, amit a partikuláris követelések valamennyien bizonyítanak. Ezért is tudja a populizmus központi követelésének helyét akár a legapróbb és legpartikulárisabb követelés is betölteni: mert ez fogja empirikusan bizonyítani a populizmus „üres jelölője” által megfogalmazott hiányt (Laclau 1990). Ez a populista identifikáció alapmodellje, amit Laclau kevésbé ismert szövege, a *Making of Political Identities* (1994) mutat be Lacan, Gramsci és Lefort alapján, és ez teszi érthetővé, hogy miért tartja Laclau a populizmust egy radikális demokratikus-forradalmi politika logikájának az antikapitalizmus diszkurzív kontextusában. Laclau a *Contingency, Hegemony, Universality* időszakában egy olyan demokratikus mozgalmat lát maga előtt (sokan úgy vélik, hogy tulajdonképpen a kétezres évek alterglobalizációs mozgalmaira gondol immár), amelyet a globális kapitalizmus által gátolt identitások és kielégítetlen követelések hívnak életre – hiszen a globális rend permanens organikus válságával állunk szemben.

Ezek a demokratikus mozgalmak azonban lényegében nem azon az alapon építkeznek (mint a hagyományos marxista osztálymozgalmak), hogy „mindez a kapitalizmus miatt van”, hogy „a kapitalizmus megdöntése megváltoztatja a te helyzetedet is és követeléseid teljesülnek”. Ellenkezőleg: a marxista munkásmozgalom ideologikus fokozatossága helyett olyan teljességet mutatnak fel (az alárendelt pozíciók megszűnése, a béke, a fenntarthatóság és harmónia a természettel, a demokrácia racionális és toleráns formája, a gazdaság elidegenedésmentes és organikus szervezése, a humanista és multikulturális emberi közösség), amely a globális kapitalizmus keretei között nyilvánvalóan „hiányként” jelenik meg, és ezt a hiányt kezdik bizonyítani a résztvevők milliónyi eltérő partikuláris követeléseit és valóságos gátjait. Ezen a ponton azonban – a laclaui modell szerint – az antikapitalista populista logika már át is fordul egyfajta „új szocialista logikává”. Ahogyan Anna Marie Smith

(1998: 198) ezt megfogalmazza: „ahogyan a felemelkedő populista logika érthetővé válik, elkezd újraépíteni a lehetséges szubjektumpozíciók rendszerét, amennyiben a saját maga által felmutatott szubjektumpozíciók eredetiek” és egy új társadalmi képzelettel kompatibilisek. A populista logika „üres jelölője” ezen a ponton már nem csak egy politikai pozíciót jelöl, „hanem egy új társadalmi rend jelölőjévé is válik”. Mindehhez rövid megjegyzésként érdemes hozzátenni, hogy Laclau igazsága nem is annyira a rövid életű alterglobalizációs mozgalmak idején vagy az általa különösen támogatott latin-amerikai populista baloldali politikák kapcsán jött el (amelyekben viszontlátni vélte saját koncepciójának érvényre jutását a baloldalon) – sokkalta inkább a spanyol Podemos és a görög Sziriza politikája kapcsán. Ezek a szervezetek ugyanis tudatosan és elméletileg is felvállalva alapoztak az ő elgondolásaira (Stavrakakis–Katsembekis 2015).

ŽIŽEK ÉS A TRAUMATIKUS: OSZTÁLYOK A VALÓS SIVATAGÁBAN

Žižek szerint a posztmarxista elmélet előtt két út kínálkozik az ezredfordulón: vagy folytatja a marxizmus totális dekonstrukcióját, így a kapitalista totalitás pozíciójának, a történelmi szükségszerűség feltételezésének és a forradalmi aktus mindenhatóságának kritikáját következetesen alkalmazva végül az egész tradíciót elveti. Vagy felismeri, hogy a forradalmi baloldal problémája igazából politikai, vagyis az Osztály és a Párt korábbi koncepcióinak és gyakorlatainak megkérdőjeleződése és sikertelensége. Azaz, hogy a posztmodern-globális kapitalizmus viszonyai között ezek régi formájukban sem nem érvényesek, sem nem értelmezhetők – tehát nem problémás „múltjukk”, hanem „jelenükkel” van baj (Žižek 2000a: 110–115). Žižek válasza a kihívásra az osztálypolitika koncepciójának posztmarxista újraalapozása – az osztályharc hagyományos keretein túl. Žižek osztályelmélete tulajdonképpen nem más, mint a kapitalizmus lacaniánus elmélete a marxizmus fogalmi apparátusának segítségével artikulálva, vagy ahogy ezzel kapcsolatban Laclau egy fokkal kritikusabban fogalmaz: „Žižek elmélete nem a politikáról szóló elmélet, hanem a mai kapitalizmus olyan pszichológiai elmélete, amely politikai példákat is használ” (Laclau 2000c: 289). Žižek szerint az osztályok léte – ahogyan a *The Sublime Object of Ideology*-ban lefektette ennek a koncepciónak az alapvetéseit – a traumatikus és a szimbolikus Lacan által leírt dinamikájának eredménye, vagyis ez a koncepció a lacani fogalmak alkalmazása a globális kapitalizmus paradigmatis leírására (Žižek 1989). Žižek szerint a lacani traumatikus azokat a dolgokat jelenti, amelyek a társadalom által nem szimbolizálhatóak, vagyis hétköznapilag fogalmazva nem dolgozhatóak fel a saját horizontunkon belül. Lacan szerint a létünket ontológiailag megalapozó traumatikus, hogy „nem létezik

szexuális kapcsolat” a nyugati valóságban – hiába forog a modern ember szinte minden törekvése és gondolata ekörül, nem létezik harmonikus nemi viszony. (Žižek a Castlemaine sör reklámjával illusztrálja azt, ahogyan nem tudhatjuk, valójában mit akar a másik, csak a saját vágyainkat akarjuk viszontlátni benne. A reklámban egy lány sétál a mezőn, ahol meglátja és megcsókolja a békát, akiből egy fess cowboy lesz. Aztán amikor már minden jónak tűnik, a herceg megcsókolja a lányt, és az egy hatalmas korsó sörre változik – ez a lacani kép korunk párkapcsolatáról, mint a pszichoanalízis alapmodelljéről.) Ezért Lacan szerint a kultúránk nem szól másról, mint hogy valamilyen módon reagáljunk erre a problémára, „a szexuális különbségek megfogalmazása [...] a traumatikus megnevezése, a szimbolizálhatatlan szimbolizálása, a hegeonikus küzdelmek terepe”, amikor a társadalom számára kezelhető keretbe helyezi át a kezelhetetlent (férfi és nő különbségének problémája egy kapcsolatban, perverzió, homoszexualitás stb.) (Žižek 2000a: 110–112). Žižek kijelenti, hogy ami Lacan számára a szexuális kapcsolat, az számára a tőke. „A mai kor szak Valósa, ami megakadályozza minden jelölés sikerességét, a Tőke” (Žižek 2000b: 223; Wood 2012). A žizeki koncepcióban az osztályharc „természetesen” a tőke következménye, de nem az eredeti marxista értelemben, vagyis nem arról van szó, hogy a termelésben képződik egy proletár és egy burzsoá osztály. Az osztályharc, mint a tőke következménye, a termelésen kívül jön létre: az osztályok azáltal konstruálódnak, hogy az egyes emberek (majd esetleg az emberek csoportjai) hogyan reagálnak a Valós traumatikus jelenlétére (McMillan 2013: 117). És természetesen ezek az osztályok antagonisztikus (posztmarxistaként az *antagonism*, nem a *contradiction* szót használja Žižek) viszonyban állnak egymással, vagyis a Tőke Valóságának romboló hatása az osztályok jelenléteként válik részévé a valóságnak. Ahogyan Žižek (1989: 164) némileg Laclauval szemben már korábban kifejtette: „az osztályharc nem a végső jelölő, ami minden jelöltnak értelmet ad [...], sokkalta inkább a központi határ, a traumatikus gát, a tiszta negativitás, ami meggátolja, hogy a társadalmi-ideológiai mező teljessége és totalizációja létrejöhessen. Az osztályharc hatását tekintve van jelen, hogy neki köszönhetően a társadalom totalizálására tett minden kísérlet halálra van ítélve”.

Žižek a rá jellemző megdöbbentő elméleti húzások egyikeként azt állítja, hogy az osztályok topográfijára tekintve a globális kapitalizmusban nem két-, hanem háromszereplős küzdelem bontakozik ki a megfigyelő szeme előtt. Az ő lacaniánus posztmodern marxizmus talán nem is végződhetne más konklúzióval, mint hogy a nyugati vagy fejlett világban a Szimbolikus, a Fantázia és a Valós „posztmodern” osztályai jönnek létre – megfeleltetve az eredeti lacani triász elnevezéseinek. A koncepció szerint két osztály konstituálódik a Valós hatására a posztmodern nyugati társadalmakon belül. Claude Levi-Strauss antropológiai elemzéseire nyúl vissza, amikor azt állítja, hogy a Valósra való reagálásnak alapvetően két módja lehetséges. Az egyik, a „konzervatív-korporatista” válasz megpróbál olyan ideológiai

fantáziák nevében szembenézni a problémákkal, amelyek alapvetően egységesnek és működőnek mutatják be a világot, amit éppen eseti problémák zavarnak meg, de a helyreállítás minden bizonnyal lehetséges. A másik válasz, a „forradalmi-antagonisztikus” ezzel szemben úgy látja, hogy a dolgok állásával valami hatalmas baj van, gyökeres változtatásra van szükség – azonban ez a válasz, „természetesen” nem ragadhatja meg a „Valós problémát”. Sőt éppen ellenkezőleg: Žižek szerint a forradalmi-antagonisztikus válasz lényege éppen az áthelyezés – a feldolgozhatatlan áthelyezése valami nagyon radikálisba, ami környéktele-nül végigharcolható (Žižek 2000a: 112–113). Žižek osztályformulája azért figyelemre méltó, mert nagyszerűen ragadja meg a mai „nyugati” társadalmak osztályszerkezetének azt a jellegzetességét, hogy mintha ezekben a politikai közösségekben úgy állna folyamatosan és különféle szereposztásban egymással szemben két beállítódás, hogy miközben az egyik „forradalmi”, a másik „reakciós”, valójában mindkettő „konzervatív”. Žižek két kedvenc példája tér vissza a *Contingency, Hegemony, Universality* lapjain, direktben Laclau elemzéseinek korrigálása céljából. A náci „konzervatív forradalma” Žižek szerint elementáris erővel bizonyítja, hogy a Valós (akkor még az osztályharc kibékíthetetlensége a világválság idején) hogyan helyezhető át például a zsidó személyébe és hogyan transzformálhatók a forradalmi-antagonisztikus energiák a zsidók elleni fellépés, a koncentrációs tábor radikális cselekvésének irányába – ezzel cáfolva azokat, akik szerint Hitler a populizmus ősfigurája volna. Szerinte Hitler sikerének kulcsa, hogy konzervatív forradalmának álcselekvéseiben egyesíteni tudta a német világot alapvetően organikus és boldog fantáziákban megélő Fantázia és a német valóságot alapvetően problémásnak és megváltoztatandónak érző Szimbolikus osztályait – vagyis borzalmas áron pacifikálta az osztályharcot. A másik példa Milošević Szerbiája, amelyet Žižek úgy ír le, mint a koszovói albánok elnyomásának Valósa által konstruált politikai közösséget, amelyben a hatalom és a szerb nacionalizmus Fantázia osztálya és a fiatalok és a demokratikus erők Szimbolikus osztálya áll egymással szemben – hamis radikalizmusba fojtva, hogy éppen a leglényegesebb kérdésben egyivásúak.

A POPULIZMUS ELLEN: PÁRT, KOMMUNIZMUS ÉS A SZIMPTOMATIKUS OSZTÁLY

Žižek elemzéseiben nem is annyira az a lényeges, hogy hogyan személyesíti meg a három fogalmat, hanem hogy milyen sajátosságokkal jellemzi a mai osztályháromszöget. Először is úgy véli, hogy a posztmodern kapitalizmusban megfordul a régi szereposztás, ami szerint alul van a változtatás energiája és felül annak opozíciója: ma a radikális-antagonisztikus válaszokat a csúcson lévő Szimbolikus osztályok adják, miközben a „középosztályok”

ragaszkodnak inkább az organikusságot és teljességet felmutató fantáziaideológiákhoz. A mai nyugati társadalmak osztályhierarchiájában a Szimbolikus osztályok „nem csak a bankárok és menedzserek, de az újságírók, akadémikusok és jogászok is”, a hegemonikus ideológiai folyamatokért felelősek, amelyek részeként alakítják és diszkurzív módon folyamatosan újrakonstruálják a valóságot. A Szimbolikus osztály – mivel folyamatosan cselekvésre kényszeríti a feldolgozhatatlan Valós – tulajdonképpen abban az ellentmondásos helyzetben van, hogy miközben nem akar mást, mint vezetni, irányítani és saját javára fordítani a létező rendet, aközben kénytelen állandóan „forradalmasítani” azt. Ezért különülnek el tőle az alul lévő, a Fantázia osztályának tagjai, „a középosztályok, amelyek szenvedélyesen kapcsolódnak a termelés és az ideológia fennálló változatához” (Žižek 2000c: 321–323). Žižek szerint ezek a középosztályok – természetesen a modell sematikus keretein belül érve – a lacani tükörfázis társadalmi megszemélyesítői: a kapitalizmus ideológiai fantáziáinak tükrében tekintik önmagukat, és ezen fantáziák megvalósításán fáradozva építik saját személyüket és környezetüket – ebből adódóan konzervatívak, hiszen a Valós betörése esetén is a kapitalizmus Fantáziáit választják annak feldolgozása során, a problémák megoldása helyett (Kiss 2014b). Tulajdonképpen értelmezésem szerint Žižek itt az identitás lacani koncepciójának két komponensével játszik el. Mint ismeretes, Lacan szerint az identitás két összetevője az ideal-Ego és az Ego-ideal. Žižek értelmezésében ez a kétféle identitás (vagy a domináns mozzanat eltérése) határozza meg a két belső osztályt a posztmodern kapitalizmusban. A Fantázia osztálya ebben a kultúrkritikai átiratban az ideal-Ego osztálya, a konformista társadalmi magatartás képviselője, amely a reklámok, az amerikai filmek, a magazinok világa, a felkínált társadalmi utak és szerepek, a többiek, egyszerű másolása során kívánja elnyerni a jutalmat és stabilizálni saját érzéseit és önképét”. A fantázián keresztül történő identifikáció során egyszerűen behelyettesítik magukat a filmben látott, a reklámban bemutatott szereplők stb. helyére, ezeknek megfelelően viselkednek saját életükben, teremtik meg a szituációkat (szerelem, család, karrier, szabadidő) és várják az ígért élvezetet. A Szimbolikus osztály ezzel szemben az Ego-ideal mentalitása segítségével megpróbálja feltérképezni és leképezni magában a társadalom szabályait, a fennálló autoritások elvárásait, saját lehetőségeit, és ezek fényében megfogalmazni önmaga társadalmi ideálját – majd ennek nevében alakítani és kiélvezni a valóságot. Ez a szimbolikus identifikáció lacani mentalitásának megfelelője, amely – egyszerűen fogalmazva – a társadalmi folyamatokat olyan „rendnek” (rendszernek) látja, amibe be kell lépni, amiben el kell helyeznie magát. Tehát meg kell fogalmaznia magát, mint a szimbolikus rend részét, azonosulnia kell saját „társadalmi maszkjával” (a fogalmakhoz lásd: Boucher–Sharpe 2010: 47–48).

Véleményem szerint ez az a pont, ahol érthetővé válik Žižek és Laclau populizmussal kapcsolatos véleményének markáns eltérése. Ahogyan Žižek ezt megfogalmazza: míg Laclau számára az osztályharc a hegemonikus-populista politikai logika egyik speciális

megjelenési formája, szerinte éppen fordítva van (Žižek 2000c: 318–319). Az általa felvázolt osztálykeretben a populizmus helye lesz speciális és alárendelt az osztályharc aktuális állásának: szerinte a populizmus csak az osztályok bizonyos konstellációjában reakcióként jön létre, amikor a Szimbolikus osztályok „konzervatív radikalizmusa” sérti a Fantázia osztályai tagjainak „konzervatív-konform” életstratégiáját. A populizmus a Fantázia osztályai „magáért valóvá” válásának politikai logikája, tehát az osztályharc egyik változata. Ebben a keretben tehát a populizmus nem más, mint lázadás a felül lévőek aktivizmusa ellen a kapitalizmus (korábbi) fantáziái/ideológiai védelmezésének pozíciója mentén. Erre utalt Žižek elhíresült, inkább Trump, mint Clinton” érvelése kapcsán: ma már látható, ahogyan Donald Trump a liberális Szimbolikus osztály aktivizmusa elleni „elitellenesség” megtestesítőjének is tekinthető az „amerikai álom” (az ötvenes-hetvenes évek és az ezzel folytonos Hollywood) fehér, középosztálybeli, munkásfantáziáinak nevében.

A žizeki osztálytérkép harmadik szereplője a Fantázia és a Szimbolikus osztályai mellett (amelyekkel kapcsolatban még egyszer hangsúlyozni kell, hogy Žižek szerint „nincs proletariátus és burzsoázia, mint eleve adott ágens”, csak „proletárok és burzsoák vannak” – tehát alapvetően ideológiai-politikai folyamatokkal állunk szemben, amelyek bizonyos helyzetekben eredményezhetnek kollektív osztályharcot is) pedig nem más, mint a Valós vagy Szimptomatikus osztály: „az állandó kizártak tartoznak ide, tehát a hajléktalanok, a tartósan munkanélküliek, a vallási kisebbségek, az etnikai csoportok, a privilégiumokat nélkülöző rétegek stb.” (Žižek 2000c: 322). A globális kapitalizmus korában ezt az osztályt éppen úgy a globális tőke „konstruálja”, mint a másik kettőt – csak míg előbbieket a felül és az alul pozícióját töltik be a valóságban, ez utóbbi a kívül pozíciójában van a valósághoz képest; „osztály a Valós sivatagában”. Žižek megállapítja – visszautalva ezzel első ismertté vált munkáira –, hogy ma a Valós osztályai vagy a Szimptomatikus csoportok foglalják el ugyanazt a helyet, amit Marx idejében a proletárok. Ebben az érvelésben Žižek ahhoz a marxista pozícióhoz csatlakozik, amely a proletariátus marxi meghatározásai közül azt állítja a középpontba, mely szerint „a proletariátus a kapitalizmusban nem osztály”, amely „létével is a kapitalizmus felbomlásának igazságát mondja ki”, tehát „amely a proletariátust a tőke szimptomájának tekinti” (Žižek 1989). A koncepció lényege a Valós konstituáló szerepének átfordítása: míg maga a Valós hozza létre a posztmodern kapitalizmus osztályait, a Szimptomatikus osztály hozza létre a radikális baloldal újraalapozásának lehetőségét.

Žižek elgondolása szerint a Szimptomatikus osztály tagjai azokból a társadalmi csoportokból kerülnek ki, amelyek kívül esnek a szimbolikus rendben. A városi gettók több tízmilliósi lakossága például éppen ebben az értelemben „él túl” a fejlett világ valóságán kívül. Az ő életstratégiáik, értékeik, viselkedési mintáik stb. a szimbolikus rendbe nem illeszthetők, ezért a társadalom megpróbál nem tudomást venni róluk, próbálja magán kívül rekeszteni őket. A žizeki osztályelmélet szerint ugyanebbe a félig vagy teljesen társadalmon kívüli

állapotba kerülnek a romák, a hajléktalanok, a bevándorlók vagy a vallási kisebbségek. Ezen emberek csoportja abban a pillanatban válik ténylegesen Szimptomatikus osztállyá, amikor „betör” a Fantázia és Szimbolikus osztályok „szimbolikus rendjébe” – ebben a pillanatban ugyanis megbomlik a társadalom harmóniája és organikussága, amely látszatának fenntartása éppen a Valós kívül rekesztésén, feldolgozatlanságán nyugodott. Žižek szerint azonban a Szimptomatikus osztály feltűnése a horizonton éppen a Valós betörése. Erre – ahogy napjaink menekültválsága kapcsán Žižek nyomán felvethető – a két osztály kétféleképpen reagál. A Fantázia osztály a menekülteket barbár, veszélyes, felelőtlen, kultúraidegen elemeknek tekintik, akik alapvetően sértik és támadják mindazt, amit a kapitalizmus ideológiai fantáziái rögzítenek és kínálnak – a „társadalom rendjét”, a „kereszténység értékeit”, a „nyugati civilizációt”, a „szabad, biztonságos és félelem nélküli életet”, a „munkát”, vagy éppen a „normális” emberek közösségét stb. A Szimbolikus osztályok tagjai politikai aktivizmus keretében megpróbálják a menekülteket pacifikálni, vagyis az organikus és harmonikus rendbe illeszteni őket a humanizmus, a gyerekek és családok szeretete, az univerzális emberi jogok, a munkaerőpiaci trendek vagy a multikulturalizmus nevében – leválasztva őket a Valósról, aminek ők a szimptomái, és beilleszteni a saját rendjébe (Žižek 2015).

Žižek a Szimptomatikus osztály bemutatása során mind a kívül rekedtek és marginalizáltak radikalizmusában bízó Judith Butlerrel, mind a nép baloldali-forradalmi megkonstruálásában bízó Ernesto Laclauval polemizál. Véleménye szerint ugyanis ők sem voltak képesek túllépni a baloldal nagy dilemmáján és kudarainak állandó forrásán. Žižek szerint a marxizmus és a baloldal korábban a munkásokra, a társadalmi többségre, az átlagemberek sokaságára kívánt alapozni, de keservesen csalatkoznia kellett, amikor minduntalan rájött, hogy „ezek a csoportok csak ritkán radikálisak, és akkor is jobban motiválja őket a bérek emelése, a munka biztonsága és az erőszaktól való félelem”, mint az állam megdöntése és a tényleges forradalmi cselekvés (Dean 2006: 130). Később a baloldal számára a marginalizált rétegek váltak az ideálisnak tetsző aktorrá (a marxi értelemben vett lumpenproletariátus tagjai), de idővel kiderült, hogy az ő mozgósításukban a szélsőjobboldali diktatúrák és az erőszakos-kirekesztő politikai mozgalmak sokkal sikeresebbek – hiszen ők nem egy szabad és egyenlő világot akarnak, hanem egy olyat, ahol ők vannak végre felül és belül. Žižek ezért tagadja, hogy a Szimptomatikus osztály lehetne egy szocialista politika alapja, a világjobbító eszmék bázisa, az eredendő tagadás „magáért való” helye. A szocialista ideológia és az annak megfelelő osztálytudat helyett a kommunizmus gyakorlatában hisz. Azt gondolja, hogy a radikális baloldalnak saját magának kell a forradalom ágensévé válnia (ennyiben kétségtelenül joggal hivatkozik Lenin örökségére), létre kell hoznia a Pártot, mint egyfajta „Szent Pál-féle közösséget, a hívők valódi közösségét”: a Pártot, ami a Valós betörésének pillanatában új értelmet ad a folyamatoknak, tényleges cselekvési irányokat jelöl ki, kapcsolódási és életstratégiai pozíciókat kínál azok számára, akik „nem tudnak a régi módon

élni” a történetek után stb. – ezáltal ténylegesen a Valós megváltoztatására törekszik. A žižeki Párt az a szereplő, amely a Szimptomatikus osztály megjelenése (menekültek érkezése, környezeti katasztrófák elszenvedői, terroristák tevékenysége, megfagyó hajléktalanok, külvárosok lázadása, a demokrácia lelepleződése miatti tüntetés, a spekulatív és a globális tőkemozgások tragédiáinak áldozatai stb.) pillanatában egy új szimbolikus rend kikristályosodási pontjaként jelenik meg – „visszamenőlegesen jelentéssel töltve meg a Cselekvést” (Dean 2006: 135; Žižek 2016). Žižek Pártja (és a Párt esetleges karizmatikus Vezetőjének alakja) tehát egyszerre egy új közösség helye, tehát egy új szimbolikus rend alapja; egyszerre olyan tényező, amely a Valóssal való szembenézésre kényszerít annak egyre gyakoribb és erőteljesebb betörésének köztes időszakaiban, egy ideológiai-kritikai projekt keretében; és egyszerre az az ágens, amely mind a hétköznapiakban, mind a politikában kidolgozza a tényleges cselekedetek lehetséges körét és véghezviszi ezeket a „forradalmakat”. A Párt kommunizmusa egy új szimbolikus rend, egy forradalmi közösség terméke, amely egyrészt beemel a kívül világból, a Szimptomatikus osztályok gyakorlatából elemeket (ezáltal hozzájuk kapcsolódik), másrészt azonban vonzerőt gyakorol a Fantázia osztályok tagjaira, hogy szakítsanak reménytelen konformizmusukkal. Žižek szövegeiből egy olyan radikális szubjektum képe bontakozik ki, amely leginkább abban különbözik a korábbi osztályharc szubjektumaitól, hogy a forradalmi baloldal ágensét az osztálytól az osztályharc terében tevékenykedő Párt irányába mozdítja el, vagyis ebben az értelemben osztályharc helyett osztálypolitikát ajánl. Ezzel persze korántsem oldja meg, inkább újraexponálja a régi baloldal számtalan nagy kérdését, melyek korábban húsba vágóan jelentek meg a bolsevizmustól az ultrabaloldalig és a Nagy Megtagadás teoretikusaiig.

EGY VITA UTÓÉLETE: POSZTMARXIZMUS A LIBERÁLIS-POSZTMODERN HEGEMÓNIA UTÁN

A történeti hűség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy Ernesto Laclau nem csak a *Contingency, Hegemony, Universality* lapjain minősíti mindezt „forradalmi frázisnak”, „zsurnalizmusnak”, „a politika alapkérdései megkerülésének”, kijelentve: „Žižek elgondolásait nem könnyű kommentálni, mert bár minden elismerésem azért, hogy használja az osztály fogalmát, ez mégsem több, mint egy olyan dogmatikus elem, aminek nem tisztázott a használhatósága a mai szituáció értelmezésében... Nem tudom elkerülni azt az érzést, hogy Žižeknél az osztály fogalma egyfajta *deus ex machina*, amelynek célja, hogy a jó fiút játssza a multikulturalizmus és identitáspolitika gonoszával szemben. Azt hiszem, hogy amit Žižek tesz, az nem más, mint egy skizofrén összekapcsolási kísérlet újabb példája

a magasan szofisztikált lacaniánus elemzés és a sikertelenül dekonstruált hagyományos marxizmus között” (Laclau 200b: 205).

Fél évtizeddel később a vita során szerzett kölcsönös sérelmeket újra – ha lehet, még intenzívebb formában – egymásra olvassák a résztvevők. Žižek (2006a) megjelentet egy recenziót Laclau *A populista ész* című könyvéről, amelyben úgy véli, Laclau populizmusleírása téves, mert nem igaz, hogy a populizmus tekintetében nincs jelentősége a demokratikus követelések tartalmának, csak annak, ahogyan ezek összekapcsolódása során létrejön a népi szubjektum, és ahogy minden partikuláris harc és globális antagonizmus a Mi és az Ők közötti küzdelem részeként jelenik meg. Szerinte, amikor Laclau „a populizmust preferálja az osztályharc alternatívájaként”, már nem poszt-, hanem antimarxista pozíciót foglal el, hiszen olyan politikaképet fektet le, amelyben a politikát létrehozó „baj” már nem a rendszer maga, hanem aki korrumpálja, rosszul működteti azt, amelyben már nincsenek a rendszer lényegéhez tartozó folyamatok, csak „elemek”, megszabadítva minden strukturális jelentőségtől. Laclau (2006: 468–478) válaszában kiáll korábbi nézőpontja mellett, és úgy véli, Žižek (helytelen marxista reflexeknek engedve) rosszul teszi fel a köztük lévő nézeteltérés alakpéldését, mert az nem az „osztályharc vagy populizmus” – ehelyett az „osztályharc és populizmus” tézisének fogalmazza meg, vagyis szerinte éppen az a baj, hogy a marxisták az osztályharc elmélete miatt nem vették észre, hogy van egy még azt is meghatározó logika a politika világában, a hegemónikus-populista logika. Laclau (2006) – számtalan válogatott dehonesztáló jelző társaságában – úgy véli, „Žižek tulajdonképpen nem érti a hegemonia fogalmát, mert nem érti a Valós szerepét a hegemónikus folyamatokban, mert nem érti Lacan koncepcióját a Valósról, mert besározta Lacant Hegellel, akit szintén nem ért, így természetesen nem értheti Marxot sem”. Ez a dühödöt elutasítás persze nem véletlen. Žižek (2006b) ugyanis tulajdonképpen alapvetően támadja a laclau populizmuskoncepciót, amikor annak legfőbb hibájaként a nép utólagos megjelenését, konstruált voltát tagadja: szerinte a nép létezése megelőzi a népi identitás létrejöttét. Számára a nép a posztmodern-globális kapitalizmusban nem más, mint a Fantázia osztály, az a reakciós és depolitizált tömeg, amely csak egyetlen esetben és egyetlen módon politizálható: amikor külső támadás éri (akár a Szimbolikus, akár a Szimptomatikus osztály, a Valós felől), és egyetlen módon: a Laclau által leírt populista logika segítségével. A „nép” és annak politikai logikája az osztályharc része – így nem fogadható el az osztályharc logikájával ekvivalensként.

A vita kontextusa, ami a baloldal jövőjével kapcsolatban zajlott az elmúlt harminc évben, talán minden korábbiánál nyíltabban fogalmazódott meg ezeknek a szövegeknek a kapcsán. Mind Laclau, mind Žižek azt a kérdést teszi fel, hogy mihez kezdjen a posztmarxizmus azzal, hogy a marxizmus dekonstrukciója a neoliberális és posztmodernista hegemonia időszakában zajlott, ennek köszönhetően maguk az új radikális baloldali elméleti és politikai próbálkozások is sokat átvettek ezek alapvetéseiből és intellektuális apparátusából.

A kérdés azért vált igen sürgetővé a kétezres évek elején, mert miközben a mai marxizmus saját gondolatrendszerének alapjává tette a demokrácia, a viták pluralitása, a multikulturalizmus, az erőszakellenesség, a civil társadalom, az identitáspolitikai, az antitotalitarizmus, az igazságosság, az egyéni szabadság stb. liberális és posztmodern „igazságait”, aközben egyre erőteljesebben jelennek meg a fennállóval kritikus jobboldali populista és szélsőjobboldali mozgalmak és politikák. Vagyis mintha a marxizmus dekonstrukciója során a liberális-posztmodern hegemonia miatt elveszett volna a mai marxizmusból a képesség a (posztmodern kapitalista) politikai tér saját és autonóm újraértelmezésére. Miközben ennek keretében Žižek azzal vádolja Laclaut, hogy elmélete ennek az önfeladásnak és impotenciának elsődleges példája, Laclau úgy gondolja, hogy Žižek alapvetően érti félre elgondolásait, és saját anakronisztikus és bombasztikus frázisgyűjteményének mércéjével méri őket. Másfél évtized távlatából, a neoliberais-posztmodern hegemonia agóniájának korában ezek a kérdések minden bizonnyal máshogy vetődnek már fel. Különösen annak tükrében, hogy a menekültek millióival a globális tőke žižeki Valósa visszavonhatatlanul betört az életünkbe, és a populizmus laclau politikai logikája ezzel párhuzamosan mintha ténylegesen a középpontba került volna a mainstream és a radikális politikában egyaránt. A mából visszatekintve Žižek és Laclau szövegeire, a *Contingency, Hegemony, Universality* a politikának két olyan paradigmáját kínálja, amelyek éppen a legfontosabb ponton jelentik alternatíváját a liberális-posztmodernista politikaképeknek: érvénytelenítik azok elsődleges állítását, a forradalmi-radikális pozíció végleges eltűnését vagy értelmezhetetlenségét a jelen viszonyai között.

Véleményem szerint Žižek és Laclau populizmuskonceptiója azért figyelemre méltó, mert messze túljutnak a hegemon liberális populizmusképen, amikor ezt a jelenséget és politikai logikát nem a fennálló „belülről”, hanem azon „kívülről” nézik. Szakítanak azzal az értelmezési kerettel, amely szerint a populizmus nem más, mint a liberális demokráciák politikai válságára adott kétarcú reakció: amely, miközben rendelkezik bizonyos demokratikus jelleggel, ahogyan az elitek ellen megkonstruálja a népet, aközben szükségszerűen felszámolja mindazt, ami korábban a liberális konszenzus része volt, így veszélyezteti a szabadságot, a normális és harmonikus társadalmi működés esélyét, egy szűk csoport uralmához és a politikai mező felszámolásához vezet és erőszakosan torzítja el a piaci folyamatokat. Valójában mindketten jól látják, hogy a populizmus nem csak a demokrácia válságára adott antidemokratikus reakció – ahogyan sokan értelmezik –, hanem a globális kapitalizmus korában a politika egészének válságára adott válasz. A nemzetállamok és a nyugati szövetségi rendszereken „belül” rekedt liberális demokratikus politikák képtelenek válaszolni mindarra, ami saját világukon „kívül” van. A populizmussal kapcsolatban abban nincs vita a két szerző között, hogy az első „válasznak” tekinthető a globális kihívásokra

a nyugati típusú demokráciákban. A vita abban van, hogy a populista logika lehet-e egy globális szinten létrejövő radikális-forradalmi baloldal politikájának alaplogikája?

Laclau úgy gondolja, hogy ez az egyetlen reális logika, és az ebben meglévő univerzális potenciálokra alapozva ez tudatosan ki is aknázható, egyesíteni képes a „kívül” és a „belül” tömegeit – ahogyan az alterglobalizációs mozgalmaktól az Occupy Mozgalomig és a DEIM-ig erre számtalan kísérlet is történt már, és az elitellenességből és a számtalan széttartó sérelemből és igényből globálisan is megszülethet a We are the 99%. Žižek ezzel szemben úgy véli, hogy a Kívül/Belül viszonyrendszer nem csak egy kezelendő probléma egy globális politika számára, de egyenesen a kérdés kulcsa, maga a globális politika alapja. A „belül” és a „kívül” politikájának világa tehát egyaránt tartalmazhatja a populista logikát, amit Laclau leírt, de ez csak felületi hasonlóság. A populizmus ugyanis a Belül világnak osztályviszonyaihoz immanensen hozzátartozik, a Kívül világában ellenben csak „ideológiaként”, illetve a „szervezeti kérdés” részeként jöhet szóba. Valójában a Belül populizmusa már létezik, alapvetően reakciós, a kapitalizmus fantáziáihoz kötődik, és nem is lehet más. A Kívül populizmusa viszont még csak nyomokban fedezhető fel, és jobbára a „fejlett világ” baloldali-alternatív szereplőinek gyámsága alatt jön létre. Žižek szerint a populista logika fő baja, hogy a jelenlegi elit elutasításának logikájából jobbára csak egy „ne-künk megfelelő és általunk ellenőrzött elit” követelése születik meg, de ez nem lehet a globális Kívül politikájának alapja. Hiszen „a globális kapitalizmus nem csak hódítást és nyitottságot jelent, eliteket és alul lévőket, hanem az önmagába zárt Belült és a Kívült folyamatosan elválasztó glóbuszt is. A kapitalizmus végigviszi az egész világon a népesség osztályokra osztását, elválasztva azokat, akiket véd a gömb, azoktól, akiket nem” (Žižek 2016: 115). A magam részéről úgy gondolom, Žižeknek igaza van abban, hogy a mai világban léteznek a globális politikának centrumai (például ez a megosztottság), ezért nem lehet a globális politikát a tartalmilag üres (posztrepresentációs) populista egyenértékűségi viszonyok mentén leírni. Miközben Žižekkel együtt hiszem, hogy az osztálytudat koncepciójához nincs többé visszaút, abban egyetértek Laclau követőivel, hogy a „Kívül kommunizmusa” számára a populista logika releváns politikai technikaként adódhat, ahogyan melleleg ezt az arab tavasz kapcsán maga Žižek is elismeri. Vagyis nem tudom, hogy van-e kommunista populizmus, de populista kommunizmus biztosan nincsen.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Boucher, Geoff (2009): *The Charmed Circle of Ideology: A Critique of Laclau and Mouffe, Butler and Žižek*. re.press.

- Boucher, Geoff – Shapre, Matthew (2010): *Žižek and Politics: A Critical Introduction*. Edinburgh University Press.
- Burnham, Clint (1995): *The Jamesonian Unconscious: The Aesthetics of Marxist Theory*. Duke University Press.
- Butler, Judith – Laclau, Ernesto – Žižek, Slavoj (2000): *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*. Verso.
- Carver, Terell (1999): *The Postmodern Marx*. Penn State University Press.
- Critchley, Peter (1997): *Beyond Modernity and Postmodernity. Vol. 1. Marx on the Postmodern Terrain*. Interneten: https://www.academia.edu/657242/BEYOND_MODERNITY_AND_POSTMODERNITY_Pt_1_Marx_on_the_Postmodern_Terrain (letöltve 2017. 03. 22.).
- Dean, Jodi (2006): *Žižek's Politics*. Routledge.
- Drew, Julie (1999): The Politics of Persuading: Ernesto Laclau and the Question of Discursive Force. In: *JAC*, Vol. 22., No. 2.: 292–297.
- Gaonkar, Dilip Parameshwar (2012): The Primacy of the Political and the Trope of the 'People' in Ernesto Laclau's On Populist Reason: An Introduction. In: *Cultural Studies*, Vol. 26., Nos. 2–3.: 185–206.
- Kiss Viktor (2014a): A politika logikái. Ernesto Laclau és az ideológiakritika reorganizációja. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 23., No. 1.: 77–101.
- Kiss Viktor (2014b): „Tudják, de mégis teszik.” Slavoj Žižek és a kapitalizmus mint ideológia. In: *Replika*, Vol. 23., No. 89.: 129–150.
- Laclau, Ernesto – Mouffe, Chantal (1985): *Hegemony and Socialist Strategy*. Verso.
- Laclau, Ernesto (1990): *New Reflections on the Revolution of Our Time*. Verso.
- Laclau, Ernesto (1994): *The Making of Political Identities*. Verso.
- Laclau Ernesto (2000): Structure, History and the Political. In: Butler – Laclau – Žižek: *Contingency, Hegemony, Universality*. Verso: 44–89.
- Laclau, Ernesto (2000b): Identity and Hegemony: The Role of Universality in the Constitution of Political Logics. In: Butler – Laclau – Žižek: *Contingency, Hegemony, Universality*. Verso: 182–212.
- Laclau, Ernesto (2000c): Constructing Universality. In: Butler – Laclau – Žižek: *Contingency, Hegemony, Universality*. Verso: 281–307.
- Laclau, Ernesto (2005): What is in a Name? In: *Populism and the Mirror of Democracy*. Panizza, Francisco (szerk.). Verso: 32–50.
- Laclau, Ernesto (2006): Why Constructing a People Is the Main Task of Radical Politics. In: *Critical Inquiry*, Vol. 32., No. 4.: 646–680.
- Laclau, Ernesto ([2005] 2011): *A populista ész*. Noran.
- Laclau, Ernesto (2012): Reply. In: *Cultural Studies*, Vol. 26., Nos. 2–3.: 391–415.

- Laclau, Ernesto (2014): *Post-Marxism, Populism and Critique*. Routledge.
- McMillan, Chris (2013): *Žižek and Communist Strategy: On the Disavowed Foundations of Global Capitalism*. Edinburgh University Press.
- Sim, Stuart (2013): *Post-Marxism: An Intellectual History*. Routledge.
- Smith, Anna Marie (1998): *Laclau and Mouffe: The Radical Democratic Imaginary*. Routledge.
- Stavrakakis, Yannis – Katsambekis, Giorgos (2015): Left-Wing Populism in the European Periphery: The Case of SYRIZA. In: *Journal of Political Ideologies*, Vol. 19., No. 2.: 119–142.
- Therborn, Göran (2008): *From Marxism to Post-Marxism?* Verso.
- Wood, Kelsey (2012): *Žižek: A Reader's Guide*. Wiley-Blackwell.
- Žižek, Slavoj (1989): *The Sublime Object of Ideology*. Verso.
- Žižek, Slavoj (2000): Class Struggle or Postmodernism? Yes, please! In: Butler – Laclau – Žižek: *Contingency, Hegemony, Universality*. Verso: 90–135.
- Žižek, Slavoj (2000b): Da Capo senza Fine. In: Butler – Laclau – Žižek: *Contingency, Hegemony, Universality*. Verso: 213–262.
- Žižek, Slavoj (2000c): Holding the Place. In: Butler – Laclau – Žižek: *Contingency, Hegemony, Universality*. Verso: 308–329.
- Žižek, Slavoj (2006): Schlagend, aber nicht Treffend! In: *Critical Inquiry*, Vol. 9., No. 33.: 185–211.
- Žižek, Slavoj (2006b): Against the Populist Temptation. In: *Critical Inquiry*, Vol. 32., No. 3.: 1–30.
- Žižek, Slavoj (2015): The Need to Traverse the Fantasy. In: *In These Times*. 2015. december 28. Interneten: <http://inthesetimes.com/article/18722/Slavoj-Zizek-on-Syria-refugees-Eurocentrism-Western-Values-Lacan-Islam> (Letöltve: 2017. 03. 22.).
- Žižek, Slavoj (2016): *Zűr a Paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig*. Európa Kiadó.

Omar Hassan

A PODEMOS ÉS A BALOLDALI POPULIZMUS¹

1 Eredeti tanulmány: Hassan, Omar (2016): Podemos and left populism. In: *Marxist Left Review*, No. 11.: 1–24. Copyright © 2016, © Marxist Left Review.

Ez a tanulmány a Podemos 2014-es felemelkedését és az azóta befutott politikai pályáját elemzi, mely a gazdasági világválságra és az azt követő megszorításokra reagáló Indignados mozgalom hamvain született, de a tanulmány szerint sikeresen elkerülte annak antipolitikai, anarchisztikus ténvűjait. Azonban a Podemos politikai cselekvése több volt, mint ösztönös populizmus, mivel a párt közvetlen módon is alkalmazza Ernesto Laclau és Chantal Mouffe posztmarxista populizmuselméletét. Az írás azonban alapvető kritikákat fogalmaz meg mind Laclau és Mouffe elmélete, mind pedig a Podemos ebből fakadó politikái felé. Hassan szerint végigkövetve a Podemos 2014 és 2016 közötti pályáját, a pártnak a populizmuselméletre alapozott politikai cselekvése eléllt az antikapalista álláspont képviselésétől, felszámolta a párt belső demokráciáját, és így elszakította a szervezetet a mozgalmi alapokról.

A Podemos térnyerése 2014-ben alapjaiban rengette meg a spanyol politikát. Az Indignados mozgalom hamvaiból felemelkedő Podemos radikális kihívást jelentett a hitelét veszített spanyol politikai rendszerrel szemben, és kifejezésre juttatta a spanyol társadalom felháborodását, melyet a jóléti rendszer elleni neoliberais támadás keltett. A Podemos milliókat mozgató meg, és kevesebb mint egy évvel a megalakulása után 25%-os támogatottságot ért el, ami a spanyol állam történetében egyedülálló teljesítménynek számít. Nem csoda hát, hogy miközben Pablo Iglesias, a Podemos vezetője, az egyik legismertebb politikai szereplő lett Spanyolországban, sokan arra számítottak, hogy a Szocialista Párt helyett ők lesznek a baloldal legerősebb pártja.

Ami a leginkább izgalmasnak tűnt ezzel a projekttel kapcsolatban, az az, hogy úgy látszott, ez egy új módot kínálhat arra, hogy a tömegek hatást tudjanak gyakorolni a politikára. A Podemos nem kezdett el türelmesen kádereket és aktivistákat toborozni, valamint kerülte a hagyományos szocialista témákat és gyakorlatokat is. Sőt, Iglesias nyíltan támadta a már létező baloldali szerveződések, mondván, hogy azok fásultak, túl dogmatikusak és feleslegesek.

2014 diadalmas retorikája azonban a mából nézve erősen túlzónak tűnik. A 2015 decemberében lezajlott választások sikere ellenére egyre több aktivista bírálja a pártot mérsékelt politikája és antidemokratikus belső működése miatt. Tekintve, hogy a Podemos egyre nagyobb politikai jelenléteket szerez magának a polgári állam intézményein belül, és azt, hogy lehetségessé vált, hogy még a neoliberais politikát folytató Szocialista Párt kormányát is támogatná, az imént említett vita idővel várhatóan egyre hevesebb lesz.

Ez a tanulmány a Podemos térnyerésének főbb okait kívánja feltárni, és kritikai elemzés alá veti a pártvezetés által követett politikai elméletet és stratégiát, név szerint a posztmarxizmust és a baloldali populizmust.

A SPANYOLORSZÁGI KONTEXTUS – VÁLSÁG

Spanyolország 1999-es belépése az eurózónába egy időre esett egy gazdasági fellendülés és jólét által jellemzett, számos fejlett kapitalista ország által megtapasztalt időszakkal. Azóta kiderült azonban, hogy ez a növekedés jórészt látszólagos volt, a hamis siker alapját pedig leginkább a nemzetközi hitelezés és az ingatlanbuborékok képezték, melyek leginkább a gazdaság vezető ágazatainak alacsony nyereségrátáira vezethetők vissza (Miley 2015a; Geier 2008). A munkásosztály és a középosztály egy bizonyos része profitált ebből a helyzetből, hiszen – elsősorban az építőiparban – a kedvező hitelekhez való könnyű hozzáférésnek köszönhetően sok munkahely keletkezett. Eközben mások – főként a fiatalok – a hihetetlenül megnövekedett árak miatt kiszorultak az ingatlanpiacról. A kialakult helyzet legnagyobb nyertesei az építőipari cégek, az ingatlanfejlesztők és más nagybefektetők voltak. A 2008-as pénzügyi válság szétrombolta ezt a modellt: a szűkülő hitelpiacok az ingatlanárak zuhanásához és az építőipar visszaeséséhez vezettek, ez pedig számos más problémával kiegészülve súlyos gazdasági válságot eredményezett.

A spanyol állam élén a prosperitás időszaka alatt a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) állt. A görögországi PASOK-kal sok hasonlóságot mutató PSOE az 1970-es években a katonai diktatúrából a liberális demokráciába való átmenet pártja volt, és mélyen be volt ágyazva az állami intézményekbe. Annak ellenére, hogy Zapatero személyében a PSOE-nek karizmatikusnak éppen nem nevezhető vezetője volt, a párt népszerűnek számított azt követően, hogy kivonták a spanyol katonákat Irakból, engedélyezték az LGBTQ-párok házasságát és enyhítették az abortusztörvényt.

Kedzetben Zapatero a válság keynesiánus kezelését támogatta, azt ígérve, hogy „nem a munkások fognak fizetni a válságért”.² Azonban a pénzügyi piac kétévnyi válsága, a legtöbb európai ország megvetése és Barack Obama személyes lobbizása hatására a PSOE a válságkezelés jellegzetesen polgári módját választotta: bejelentette a nyugdíjkorhatár megemelését, jelentősen csökkentette a közalkalmazotti béreket, és megnyirbálta a jóléti juttatásokat és a fogyatékosági támogatásokat.

Ezek az intézkedések rendkívüli közfelháborodást váltottak ki a spanyol társadalomban. A 2011-es előrehozott választások során a Zapatero-kormány csak a szavazatok 28,8%-át szerezte meg, ami a legrosszabb választási eredménynek számít a PSOE történetében, ez pedig egyet jelentett a jobboldali Néppárt (PP) fölényes győzelmével. Mindez azonban nem jelentett jobboldali eltolódást, hanem inkább a munkásosztály kiábrándultságát mutatta meg, hiszen egyszerre nőtt a nem szavazók aránya és a kommunista eszméket képviselő Egyesült Baloldal (IU) támogatóinak a száma is.

2 Erről lásd Luke Stobart tudósítását a *Socialist Worker* 2010 május 18-i számában, *Spanish workers ready to fight 'savage cuts'* címmel.

Sajnos a PSOE elutasítása nem vezetett azonnal a munkásosztály küzdelmének fel-
lendüléséhez. Akadt néhány jól szervezett és látványos demonstráció, több sztrájk is zajlott
ágazati szinten, sőt 2010 szeptemberében egy sikeres egynapos általános sztrájkra is sor
került. Ezek az események azonban nem álltak össze tartós mozgalommá, jórészt a szak-
szervezeti apparátusok passzivitásának és jobboldali politikájának köszönhetően (Antentas
2015a). Ez a kezdeti ellenállás végül 2011 januárjában egy gyalázatos politikai vereséggel
végződött, amikor is a fő szakszervezeteket tömörítő szövetség egy szégyenteljes egyez-
ség keretében támogatásáról biztosította a kormány neoliberais reformjait. Bürokratikus
politikájából kifolyólag – választási sikerei ellenére – az Egyesült Baloldal szintén képtelen
volt egy megszorításellenes utcai vagy munkahelyi mozgalom kiépítésére, az antisztá-
linista baloldal pedig túl kicsi volt ahhoz, hogy bármiféle hatással legyen az eseményekre.
Egyik létező baloldali szerveződés sem volt képes tehát arra, hogy politikai koordinációt és
vezetést kínáljon a megszorítások miatt felháborodott tömegeknek. Mindeközben a mun-
kanélküliségi ráta 20% fölé emelkedett, azoknak pedig, akik elég szerencsések voltak
ahhoz, hogy megtarthassák a munkahelyüket, csökkent a fizetése.

ANTIPOLITIKA ÉS AZ INDIGNADOS MOZGALOM

Csak ezzel a kontextussal együtt érthetjük meg azt, hogy egy *¡Democracia Real Ya!* (Valódi
Demokráciát, Most!) nevű parányi kezdeményezés hogy tudta magát kinőni egy akkora
társadalmi mozgalommá, amekkorát nem látott az ország a Franco-rendszer megdöntése
óta. Az első nagygyűlést május 15-ére szervezték, ami történelmi fordulópontnak bizo-
nyult, ugyanis aznap a diákok, munkások és egyéb elnyomott csoportok tömegeinek
frusztrációja végre kifejeződésre jutott az országsszerte zajló hatalmas tüntetésekből és
térfoglalásokban.

Az Indignados mozgalom politikája leginkább az anarcholiberalizmus egyik formája-
ként írható le. Mint sok más 2011-ben felbukkanó politikai megmozdulás világszerte, té-
máit és stílusát tekintve az Indignados is erősen anarchista jegyeket mutatott, ami
különösen a bázisdemokrácia és a közvetlen cselekvés hangsúlyozásában nyilvánult meg.
Bár a táborok politikája sokféle volt, az életmódszerű szerveződés elemei különösen domi-
nánsak voltak azokon a helyeken, ahol az autonomisták erősek voltak, ahogy az aktivisták
az elfoglalt területeket igyekeztek a szabad cserekereskedelem, a kommunaszzerű életvitel,
és ami a legfontosabb, a konszenzusalapú döntéshozatal terévé alakítani.

A horizontalizmus és a konszenzusra törekvő döntéshozatal kritikusi szerint ez gyakran

bénító vitákat és végtelen üléseket eredményezett, amik gyakorta kirekesztették a kevesebb erőforrással rendelkezőket.³

Az autonomisták jelentős befolyása mindemellett azt is jelentette, hogy a mozgalom erősen ellenségesen viszonyult a szervezett baloldalhoz, ami sokszor még a szervezettebb anarchista csoportokra is kiterjedt. A szakszervezeteknek megtiltották, hogy kirakják zászlóikat és jelvényeiket az elfoglalt köztereken, néhány szakszervezeti tüntetés útvonalát pedig újra kellett tervezni annak érdekében, hogy elkerüljék a konfrontációt az Indignados-szal. Majdnem egy évvel a mozgalom születése után néhány frakció még mindig visszautasította a szakszervezetekkel való együttműködést a megszorítások ellen, azonban ez a hozzáállás idővel – elsősorban a 2012-es bányászsztrájk idején – visszaszorult. Hasonlóan autoriter bánásmód fogadta a szélsőbaloldalt is: transzparensaik és zászlóik végig ki voltak tiltva az elfoglalt közterekről, ahogy a baloldali újságok és kiadványok árusítása is tilos volt.

Míg a tiltakozások formája meglehetősen radikális volt, a mozgalmat egészen visszafogott politika jellemezte. Az Indignados fellépett az uralkodó elit korrupciója és nepotizmusa ellen, ami leginkább a Gurtel-ügy során kapott nagyobb nyilvánosságot.

A mozgalom nyelvezte és szlogenjei az egész politikai osztály és az amögött működő „rendszer” dühös elutasítását fejezték ki, a kapitalizmus alapjait azonban soha nem kérdőjelezték meg komolyan sem retorikai, sem elméleti szinten. Ehelyett az aktivisták általában a „valódi” demokrácia helyreállításának szükségességét hangsúlyozták, ettől remélve a megoldást a spanyol társadalmi és gazdasági válságra.⁴ Az anarchista megnyilvánulások alatt megbúvó liberális tendenciák megértése fontos lesz ahhoz, hogy megértsük a későbbi fejleményeket, beleértve a Podemos felemelkedését is.

A mozgalomnak ez a jellemzése természetesen vita tárgyát képi. A baloldalon folyamatos vita zajlik arról, hogy az Indignados, az Occupy és az ezekhez hasonló 2011-es megmozdulások milyen mértékben jelentettek szakítást a polgári renddel. Azok, akik szerint az Indignados sokkal radikálisabb a fentebb leírtaknál, két évvel támasztják alá véleményüket. Liz Humphrys és Tad Tietze (2013) a mozgalom radikalizmusát hangsúlyozzák, az Indignados mozgalmat pedig az „antipolitikus” jelzővel írják le. Több más baloldallal együtt ők is amellett érvelnek, hogy a liberális demokrácia kiüresedése és a politikai elitek

3 Lewis (2015) igen részletes leírását nyújtja ennek a folyamatnak. A horizontalizmus átfogó kritikájáért lásd Freemant (1972), a téma vállaltan marxista feldolgozását pedig Molyneux (2011) végzi el könyve *Consensus Decision-making* című fejezetében.

4 Soha nem sikerült tisztázni, hogy konkrétan mit is jelentett a „Valódi demokráciát, most!” szlogen. Erre példa az a kusza és gyermektegy interjú, amit a mozgalom egyik szóvivője adott Madridban (Barnett 2011).

összemosódása a „civil társadalom” és „az állam” közötti kapcsolat felbomlásához vezetett.⁵ Kiemelik, hogy ennek a folyamatnak az egyik kulcseleme a szociáldemokrácia – pontosabban annak fő intézményei, azaz a pártok és szakszervezetek – integrációja a neoliberális programba. Ez azt eredményezte, hogy a munkásosztály elidegenült saját hagyományos intézményeitől, így megfosztva magát néhány olyan eszköztől, amivel korábban képes volt nyomást gyakorolni a burzsoáziára. A korai Marx és Gramsci munkáira hivatkozva a szerzők azt állítják, hogy ez a fajta elkülönülés történelmileg előremutató, ugyanis nyilvánvalóvá teszi a „politikai társadalom” valódi természetét, azaz azt mint az uralkodó osztály eszközeit leplezi le, ami a munkásosztály, és általában véve a teljes népesség feletti hegemónia megteremtésére szolgál.

Mindez csak kevés eltérést mutat a hagyományos marxista analízistól. Humphrys és Tietze azonban továbbmennek, amikor azt mondják, hogy az antipolitika nem egyszerűen a neoliberalizmus és a munkásosztály veresége által gerjesztett attitűd, hanem annak a radikális igazságnak a kifejeződése, miszerint a társadalom alapjaiban véve antikapitalista. Luke Stobart, a Podemos egyik londoni tagja úgy érvel, hogy az Indignados antipolitikus jellege „a rendszer számára komoly kihívást jelent, mert mentes minden olyan szociáldemokrata illúziótól, melyek a korábbi mozgalmakban még megvoltak” (Stobart 2014a). Más írásaikban Humphrys és Tietze éles határt vonnak „a kapitalista politika szférájában való kritikátlan részvétel és azon társadalmi küzdelmek között, amelyek ezt a logikát igyekeznek megkérdőjelezni” (Humphrys és Tietze 2014). Ebből a szemszögből nézve az Indignados egy globális progresszív trend legtisztább megnyilvánulása volt, mely a rendszer részét képező politikai pártok és reformpárti intézmények megkerülésével képes volt közvetlenül rendszerellenes formát ölteni (Stobart 2014a).

Ez a következtetés több sebből is vérzik: egyrészt azt eredményezte, hogy az antipolitika képviselői nagyrészt elutasították az olyan hagyományos baloldali intézményeket, mint a szakszervezetek és a politikai pártok. Az *International Socialism*ban megjelent cikkükben Humphrys és Tietze (2014) a következőket írták:

„A kapitalizmusban minden politika szükségszerűen »kapitalista politika«, méghozzá azért, mert a »politikai a modern polgári társadalomnak csak egy elkülönült – és elidegenedett – szférája. Ezért amellett érvelünk, hogy egy társadalmi forradalom konzisztens stratégiája csak »antipolitikus« lehet: a kapitalista állam megszüntetése és a kapitalista társadalmi kapcsolatok felváltása a termelők szabad társulásának

5 Az elmélet bővebb kifejtéséért érdemes meghallgatni a 2014-es Historical Materialism konferencián tartott előadásukat. Interneten: <http://left-flank.org/2014/12/08/abolishing-present-state-things/>. (Letöltve: 2017. 10. 26.).

szervezetével ugyanis meg fogja fosztani az elkülönült politika világát annak minden materiális alapjától.”

Természetesen igaz, hogy a gazdaság és a politika különválasztása a polgári társadalom egyik terméke, és hogy a politika a ma ismert formájában a szocializmusban meg fog szünni létezni. Azonban Humphrys és Tietze nem látják be azt, hogy a gazdaság és a politika, a politikai és a társadalmi között valóban létező ellentétet csak egy társadalmi forradalom tudja megszüntetni. A francia trockista, Daniel Bensaïd (2015: 170) más kontextusban találóan ír erről a félreértésről: „Az egyik fetisizmus helyébe lép egy másik: a »társadalmi illúziója« váltja fel azt, amit Marx »politikai illúziónak« hívott, anélkül azonban, hogy a kettő közt húzódó tényleges ellentét megszűnne.”

Égészen a forradalmi válságig a baloldal felelőssége ennek az ellentétnek a meghaladása, azáltal, hogy rámutat arra, hogy a társadalmi cselekvők gazdaságról és politikáról alkotott elképzelései dialektikus viszonyban vannak egymással: politikai nézetek formálják a stratégiai döntéseket a különböző társadalmi mozgalmakon belül, a társadalmi mozgalmak – és elsősorban az osztályharc – pedig képesek beavatkozni a politika terébe.

A folyamatos vereségek évtizedei után a munkásoknak és az elnyomottaknak kevés kapcsolódási pontja van azokhoz az eszmékhez és hagyományokhoz, amelyek a munkásmozgalom sikeres időszakában fejlődtek ki. Éppen ezért számítanunk kell arra, hogy a tág értelemben vett baloldalt, valamint a politikához újonnan utat találó csoportokat többé-kevésbé polgári politika jellemzi majd. Ez nem tud és nem is fog megváltozni egyik napról a másikra, azonban Humphrys és Tietze alapvetően más véleményen vannak. Szerintük a több évtizednyi neoliberalizmus összetörte a munkások polgári politikával kapcsolatos illúzióit:

„Fontos megérteni, hogy ezt a kiábrándulást nem az okozta, hogy a politikai osztály valamiért »kevésbé tudta volna képviselni« saját társadalmi bázisát, mint bármely előző korszakban. Inkább a társadalmi bázis hiánya teszi teljesen nyilvánvalóvá azt, hogy a politikai osztály szerepe nem más, mint hogy az államot képviselje a civil társadalomban. Továbbá éppen az állam elválasztása a civil társadalomtól az, ami megteremt a képviselet látszatát, amely elfedi a társadalmi kapcsolatokban meglévő hatalmi mozzanatot. Ez az a látszat, ami most összedől” (Humphrys és Tietze 2014).

Más szóval: a munkásosztály képes arra, hogy spontán módon felülkerekedjen az osztályviszonyokon az állami és politikai szférában, *bármiféle tömegmozgalom nélkül*. Ahelyett, hogy elfogadnánk ezt a határozottan nem marxista következtetést, érdemes komolyan vennünk Lukács és Gramsci meglátásait, akik egymást kiegészítve mutatják be, hogy az elidegenedés és a reformista tudat csak egy munkások alkotta tömegpárt által vezetett forradalmi

osztályharc keretein belül válik meghaladhatóvá (Lopez 2014; Harman 2007). Mindaddig pedig a tömegek tudatának fejlődése számtalan szakaszon és fokozaton megy majd keresztül, s ezek közül mindegyik elkerülhetetlenül politikai lesz, a szó polgári értelmében.

Ez azt jelenti, hogy bár az antipolitika a polgári elit egészséges elutasítását tükrözi, de csak nagyon limitált stratégiai potenciállal rendelkezik. Egyfelől semmi eredendően baloldali nincs a „fennálló rendszerrel” való szembefordulásban – ezt bizonyítja a Pegida felemelkedése Németországban, az UKIP megerősödése Nagy-Britanniában, vagy éppen a Nemzeti Front hosszú távú építkezése Franciaországban. De még ha ezek a rendszerellenes érzelmek és attitűdök baloldali irányba is fejlődnek, nem igazán tudnak útmutatással szolgálni a forradalmi politika számára. Az antipolitikus hangulat sokkal inkább az ultrabaloldali tartózkodás kockázatát növeli (ahogyan ezt az Indignados mozgalom korai időszakában láttuk), mondván, a szakszervezetek és a választások a kapitalista rendszer részei. Ez különösen a fejlett kapitalista országokban jelent valós veszélyt, ahol a szakszervezeti bürokrácia és a parlamentarizmus a polgári hegemonia alapilléreiként szolgálnak. Ezen intézmények és az általuk megtestesített tudat felszámolásához tudatos politikai beavatkozásra van szükség a forradalmi erők részéről, azonban nem lehet őket figyelmen kívül hagyni vagy egyszerűen kikerülni.

Ennek bizonyítéka az antipolitika legárulkodóbb kudarca is egyben: a sikertelen 2011-es társadalmi mozgalmak után felbukkanó politikai mozgalmak jelensége, mint amilyen a Bernie Sanders-jelenség az USA-ban, a Skót Nemzeti Párt és Jeremy Corbyn megerősödése Nagy-Britanniában és a Sziriza felemelkedése Görögországban. Ezek a példák mind megerősítik azt a klasszikus marxista álláspontot, miszerint az állam és a képviselői politika zsigeri elutasítása elkerülhetetlenül az államközpontú polgári politika támogatásává válik, hacsak nem sikerül ezeket a rendszerellenes attitűdöket világos forradalmi irányba terelni.

Míg Humphrys, Tietze és Stobart radikális álláspontot képviselnek ezekkel a fejleményekkel szemben, pozíciójuk atipikusnak mondható. Az általános tapasztalat az, hogy akik korábban dicsőítették az Indignadoshoz hasonló mozgalmakat, azok mára kiegyeztek a hagyományos reformista törekvésekkel.

Erre a tendenciára talán Paul Mason a legjobb példa, aki leginkább az arab tavasz csúcspontján kiadott *Why it's kicking off everywhere* című könyvéről ismert (2011). Mason a felkelések és tüntetések nemzetközi hullámát két különálló folyamat átfedésével magyarázta: az egyik folyamat a gazdasági válság és a megszorítások jelensége, a másik pedig a széles körű internethasználatból adódó társadalmi átalakulás. Jórészt Manuel Castells hálózatelméletére hivatkozva Mason optimistán állította, hogy „a horizontalizmus járványszerűen terjed a modern technológiáknak köszönhetően, a technológia ugyanis spontán módon dönti le a vertikális hierarchiákat, míg korábban – és ez a 20. század egy alapvető tapasztalata – a mozgalmakon belüli véleménykülönbségek elfojtása volt jellemző”.

Ehhez a vélelmezett horizontalizmushoz kapcsolódik Mason leírása az új mozgalmak politikájáról. Humphryshoz és Tietzéhez hasonlóan ő is dicséri az Indignados és az egyéb 2011-es protestmozgalmak antipolitikus attitűdjét. „A tüntetők a saját életükben lezajló »forradalmakat« központi jelentőségűnek tartják ahhoz, hogy véghezvigyék a változásokat, amiket a világban látni szeretnének; éppen ezért minden olyan buzdítás, amely az »igények artikulálására«, a struktúrák elfogadására és a »mindennapi élet« felé fordulásra szólít fel, szem elől téveszti a lényegét: pontosan az aktivisták együttműködni nem akarása az, ami képessé tette őket arra, hogy felborítsák a hivatalos politika menetrendjét” (Mason 2013). De miközben Mason nagyon is helyesli ezt a politikai ethoszt, rámutat annak önkorlátozó jellegére is. Ugyanebben az írásában a következőket mondja: „A tüntetők által kívánt valódi változások ugyanakkor csak olyan emberek segítségével érhetők el, akik képesek megragadni és használni a hierarchikus hatalmat, legyen szó az egyiptomi ellenzéki vezetőről, Mohammed el-Baradeiről, Obama elnökről vagy a görögországi baloldali vezetőről, Alexisz Tzipraszról.” A három politikai figura furcsa összehasonlításától eltekintve a szerző amellet próbál érvelni, hogy a társadalmi küzdelmeket az utcáról a hatalom intézményi tereibe kell irányítani. „[A tiltakozó mozgalmak] nagy valószínűséggel arra lesznek kényszerítve, hogy azt csinálják, amit megvetnek: kompromisszumokat kell majd kötniük, részt kell venniük a parlamenti politikában és lehetséges megoldásokat kell keresniük.” Humphrysszal és Tietzével ellentétben Mason tisztában van az antipolitikus mozgalmak alapvető korlátaival, de ahelyett, hogy kijelentené egy forradalmi politika szükségességét, inkább egy szemérmetlenül reformpárti stratégiát támogat. A „lehetséges művészetének” elismerése magyarázatot ad arra, hogy Mason miért támogatta a Sziriza vezetőségének siralmas kompromisszumait 2015-ös megválasztásuk után. Ezek közé tartozik a harmadik memorandum aláírása is, melyet néhány enyhébb kritikai megjegyzés ellenére Mason védelmébe vett, mondván, hogy az „alapjában véve újraelosztó” (Mason 2015).

Láttuk tehát a két legfőbb hibát, amit a baloldal elkövethet a napjainkban nagy befolyással bíró antipolitikai álláspontokkal kapcsolatban. Az egyik az, amikor nem létező radikalizmust tulajdonítanak azoknak a mozgalmaknak, amelyek a megszorítások és az elnyomás elleni válaszként bukkannak fel. Ez annak a kockázatát hordozza magában, hogy ezek a mozgalmak nem készülnek fel sem szervezetileg, sem ideológiailag arra, hogy felvegyék a harcot a liberális reformizmussal, mely ezen megmozdulások radikális formái alatt bújik meg. A másik rossz válasz az, amikor meglátják ugyan ezeknek a mozgalmaknak a gyengeségeit, de megoldásként azt ajánlják, hogy a mozgalmak forduljanak a polgári politika felé és folytassanak tárgyalásokat a hagyományos elitekkel. Ahogy látni fogjuk, a Podemos vezetői egyértelműen az utóbbi táborba tartoznak.

Ahelyett, hogy a két csapda valamelyikébe beleesne, a baloldalnak olyan szlogeneket és taktikákat kell kidolgoznia, amelyek képesek reagálni az anarchisztikus aktivizmus és

a liberális reformizmus közti ingadozásra. A felfokozott érzelmi állapotot, melyet a forradalmárok a társadalmi harc csúcspontjain érezhetnek, a politikai kontextus megalapozott elemzésével kell mérsékelni annak érdekében, hogy elkerülhetővé váljon a zavarodottság és csalódottság akkor, amikor egy mozgalom meghátrál. A sikeresség csak a politikai helyzet kiegyensúlyozott elemzésén nyugodhat, amit Josep Maria Antentas (2015b), a Podemos egyik trockista tagja a következőképpen foglalt össze:

„Komplex és ellentmondásos helyzetben vagyunk. A napjainkban tapasztalható repolitizálódás az elmúlt évtizedek depolitizálódási hullámát követi. Az önszerveződés újrakezdése nem tud egykönnyen túllépni a hagyományos politikai és munkahelyi ellenállási formák történelmi összeomlásán. A nagyfokú társadalmi nyugtalanság a politikai tudatosság alacsony szintjével párosul, míg a társadalmi radikalizálódás még mindig egy kapitalista-fogyasztói horizonthoz van kötve.”

Mindennek tudatában fontos visszakanyarodni ahhoz a tényhez, hogy az Indignadosból kifejlődött tiltakozások voltak a legnagyobb és legkiterjedtebb tüntetések Spanyolországban Franco bukása óta. A mozgalom élharcosai kétségkívül a fiatalok voltak, akiket a többévnnyi megfizethetetlen lakhatás, a bizonytalan foglalkoztatottsági kilátások és a politikai osztály rendszerszintű korrupciója késztetett cselekvésre (Miley 2015a). A munkások és az elnyomott csoportok minden korosztálya gyorsan azonosulni tudott a mozgalommal, abban reménykedve, hogy az végre küzdeni fog a megszorítások, a munkanélküliség és a politikai képviselő kudarcai ellen. Az Indignados tiltakozóinak főbb szlogenjei, mint a „Nem vagyunk tárgyak a politikusok és bankárok kezében!”, vagy az „Ők nem képviselnek minket!”, tökéletesen szimbolizálták ezt az általános rendszerellenes hangulatot. Egy *El País*-ban közölt közvélemény-kutatás 2011 októberében kimutatta, hogy a spanyolok 73%-a egyetértett az Indignados mozgalommal, 65%-uk pedig azt akarta, hogy a tiltakozássorozat folytatódjon (Blakeley 2012). Ugyanezen felmérés alapján elmondható, hogy a megkérdezetteknek körülbelül 20%-a állította, hogy már legalább egyszer részt vett valamilyen Indignadoshoz köthető demonstráción.

Az utcák és terek elfoglalása azonban nem tarthat örökké. Az elfoglalt közterek hamar a politikai szerveződés és viták központjaivá váltak, és nyitva álltak újoncok és régi aktivisták előtt egyaránt. Egy darabig ezek a terek működőképes helyettesítői voltak a radikális szakszervezetek hálózatainak és a pártszervezeteknek, melyek jelentősen meggyengültek a neoliberalizmus évtizedei alatt. Azonban az ilyen szervezetekkel ellentétben a szerveződésnek ez a formája elsősorban attól függ, hogy az aktivisták hozzáférnek-e állandó jelleggel a városok központjaiban lévő közterekhez. Ez a kiszolgáltatottság sebezhetővé tette a mozgalmat az állam elnyomó erőivel szemben. Így néhány, a rendőrség irányából kapott, nem túl finom felszólítás hatására az aktivisták megszavazták a központi

táborok elhagyását, elkezdtek helyi alapon szerveződni, és olyan ügyekkel foglalkozni, mint a lakhatás vagy az egészségügy (Stobart 2014a). És bár az ezek köré a problémák köré szervezett kampányok sokszor meggyőzőek ugyan, de a mára megszűnt Indignados-szal szemben valamiért mégsem sikerült az újságok címlapjára kerülniük, vagy széles körű társadalmi részvételt elérniük.

PODEMOS

Ma már egyértelműnek tűnik, hogy az Indignados mozgalom megteremtette a feltételeit annak, hogy kialakulhasson egy baloldali politikai válasz a spanyol társadalom válságára. Eleinte az Egyesült Baloldal (IU) koalíció volt az, mely leginkább nyert ezzel a helyzettel: 2008-ban mindössze 3%-os támogatottságot tudhattak magukénak, ez azonban 2013 közepére jelentősen emelkedett és elérte a 14%-ot. Az IU ugyanakkor „sosem illett igazán a képhez”. A koalíció a Spanyol Kommunista Párt által dominált szervezet, amely pártnak se a politikája, se a szervezeti kultúrája nem kapcsolódott igazán az ifjúsági radikalizációhoz. A párt szerepe az egyik konzervatív szakszervezeti szövetség vezetésében, az egyes régiók neoliberais kormányzataiban való részvétele a PSOE oldalán, valamint korrupciós botrányai aláaknázták azt, hogy a párt az antibürokratikus Indignados mozgalom politikai képviselője lehessen.

Így amikor Pablo Iglesias és egy tudományos kutatókból álló csoport a madridi Complutense Egyetemen úgy döntött, hogy megalakítja a Podemost, rövid idő alatt több ezren csatlakoztak a kezdeményezéshez, mely akkor egy új típusú pártnak tűnt.

Iglesias ekkor már, *La Tuerka* című baloldali talkshow-jának köszönhetően, ismert ellenkulturális figurának számított Spanyolországban. Ő és a műsoron dolgozó csapat azután alapította meg a Podemost 2014 januárjában, hogy a spanyol baloldal 30 kiemelkedő alakja egy kiáltványban fogalmazta meg egy megszorításellenes, az EU megreformálására törekedő párt felállításának szükségességét.

A projekt már létező pártok, elsősorban a trockista *Izquierda Anticapitalista* (Antikapitalista Baloldal, IA) köreiben tevékeny aktivisták bevonásával kezdődött, de emellett további kutatók, korábbi Indignados-tagok, a kilakoltatások ellen küzdő aktivisták és az Egyesült Baloldaltól, valamint egyéb baloldali szervezetektől elpártoló személyek léptek be.

A Podemos növekedése minden várakozást felülmúlt: gyakran szerepeltek a médiában, és kiépítettek egy olyan „hálózati” modellt, amely lehetővé tette, hogy mindössze 20 nap alatt 100 000 ember csatlakozzon a párthoz. 2014 májusában, a Podemos alakulása után 4 hónappal, az európai parlamenti választásokon a spanyol szavazók körülbelül 8%-a

szavazott a pártra, és ezzel rögtön meg is előzte az Egyesült Baloldalt. A Podemos 2014 októberében tartotta első pártgyűlését, ahol (online szavazási rendszert használva) 100 000 szavazat érkezett a párt alapszabályával, vezetési struktúrájával és elveivel kapcsolatos kérdésekben.

Ez a tömeges reagálás megmutatta, hogy a szerveződés pont a megfelelő időben lépett színre és használta ki a hangulatot, amit az Indignados felemelkedése (és bukása) generált. A párt gyorsan a figyelem középpontjába került és széles körű támogatottságot szerzett, ezzel egy időben pedig kialakultak az első viták a Podemos politikájáról, stratégiájáról és taktikáiról.

POSZTMARXIZMUS

Tekintve, hogy Iglesias és csapata rendszeresen hivatkozik Ernesto Laclau és Chantal Mouffe munkásságára, és ami talán nem minden olvasó számára ismert részleteiben, ezért érdemes tömören felvázolni a két említett szerző főbb állításait.

Laclau és Mouffe a „posztmarxista” hagyomány alapítói voltak – ez egy meglehetősen konzervatív elméleti irányzat, ami a Francia Kommunista Pártból nőtte ki magát az 1970-es évek végén. A *Hegemony and Socialist Strategy* című fő művükben Laclau és Mouffe mellett érvelnek, hogy a marxizmus már nem képes arra, hogy megragadja a modern polgári társadalom komplexitását. Azonban baloldali gyökereikre tekintettel elengedhetetlennek érzik, hogy engedményt tegyenek, hogy megbékítsék egykori elvtársaikat. Így Luxemburg, Lenin, Gramsci és más kulcsfontosságú marxista gondolkodók jelentősége szerintük elsősorban abban áll, hogy képesek voltak túllépni a történelmi materializmus túlzottan gazdaságközpontú kategóriáin, és meg tudták ragadni a való élet képlékenységet. Ebből kifolyólag elismerik az olyan marxista fogalmaknak a fontosságát, mint Luxemburg felismerései a tömegsztrájkokról vagy a hegemonia. Jellemző módon Gramscira mint a legkevésbé redukcionista gondolkodóra tekintenek, köszönhetően a Börtönfüzetekben a kultúrát, nyelvet és erkölcsöt vizsgáló írásainak.

A posztstrukturalizmus legrosszabb aspektusainak megfelelően Laclau és Mouffe elvetik annak lehetőségét, hogy képesek lennének a társadalmat teljes egészében megérteni. Ebből kifolyólag elutasítják a marxizmus főbb teoretikusait, még hozzá az ökonomizmus vádjára hivatkozva, amit lényegében szitokszóként használnak bárkire, aki hisz a társadalmi-gazdasági osztályok létezésében (Gera 1987). Laclau és Mouffe még ennél is tovább mennek, hátat fordítva „a klasszikus marxizmus racionalizmusának, ami a történelmet és a társadalmat érthető egészekként írta le, melyek fogalmilag megmagyarázható törvények köré szerveződnek” (Laclau és Mouffe 1985: 3). Ez nyilvánvaló kapituláció a kor

foucaultianus trendje előtt: azért utasították el a marxizmust, mert az azt feltételezi, hogy a világ észszerűen megmagyarázható a gazdasági folyamatok és azok következményeinek vizsgálata által. Nyilvánvalónak tűnik, hogy ez a kritika túlmutat a marxizmus elutasításán. Minden olyan elmélet, ami egy „nagy narratívát” mond el a társadalomról annak materiális és társadalmi jelenségeiből kiindulva, elutasítható, mivel esszencialista, redukcionista és – ami a legrosszabb – zárt.

Laclau és Mouffe ehelyett azt kívánják nyomatékosítani, hogy a társadalmat „nyílt” mezőként kell értelmeznünk: egy üres térképként, előzetesen létrejött kontinensek, tájékozódási pontok vagy bármiféle megkülönböztető jelzések nélkül. Amellett érvelnek, hogy ez a perspektíva a társadalmi tapasztalat sokkal pontosabb megragadását biztosítja, mivel a mindennapokban az identitások és a lojalitások folyamatosan változnak. Nincs olyan kontextus, melyben az osztály, rassz, gender stb. adott megnyilvánulásai – vagy egyáltalán a létezése – megjósolható vagy előre elrendelt lenne, mivel ezek mindig vitatottak és konstruáltak. Laclau és Mouffe nézőpontjából az osztály, a gender, a rassz stb. mind tisztán nyelvi-kulturális termékek, melyeknek nincs kapcsolatuk az anyagi valósággal. Ebben a világban nincsenek eredendő társadalmi érdekek, ezáltal a szolidaritásnak és az összefogásnak sincs tényleges bázisa.

Laclau későbbi, expliciten politikai munkáiban még inkább erre a posztmodern társadalomképre épített, és arra következtetett, hogy a baloldal feladata az, hogy egy olyan diskurzust alakítson ki, amely egységesíti a „népet” a fennálló rendszerrel szemben. Ennek a megközelítésnek az elméleti alapját ebben az idézetben foglalja össze:

„Ha a társadalmat egy határozott ontikus tartalom egységesítené – végső soron a gazdaság, a nép szelleme, a rendszerszerű koherencia vagy bármi más általi meghatározottság –, akkor a totalitás közvetlenül megjeleníthető volna szigorúan fogalmi szinten. Mivel nem ez a helyzet, egy hegemónikus totalizáció radikális – vagyis a priori meg nem határozható – befektetést igényel, és bevonódást a jelölők olyan játékaiba, amelyek nagyon különböznek a tisztán fogalmi megragadástól. Mint látni fogjuk, az affektív dimenzió itt központi szerepet játszik” (Laclau [2005] 2011: 71).

Tehát míg a társadalmi világ eltérő aspektusainak egységesítése továbbra is lehetséges, ezt az egységet diszkurzív módon kell megalkotni a nyelvi, „játékokba” való „radikális befektetésen” keresztül, nem pedig a társadalom objektív valóságára reflektáló elméleti és tudományos vizsgálódás által. A módszer, mely során ez az egység megkonstruálódik, a „lebegő” vagy „üres” jelölők rendszerén nyugszik. Laclau úgy érvel, hogy a társadalom képlekenységéből olyan igények tűnnek fel, melyek kifejezik egyes társadalmi csoportok vágyait (sajnálatos módon az nincs megmagyarázva, hogy ezek hogyan és miért alakulnak ki, talán azért, mert ez megkérdőjelezné az objektív érdekek elutasítását). Ezek az igények

„demokratikus igényekként” vannak definiálva. Azonban az elmélet eleve kizárta annak a lehetőségét, hogy egyetlen demokratikus igény mindenkire, vagy csak egy jelentős többségre érvényes legyen. Hogyan lehetséges akkor ezeknek a különféle csoportoknak az egységesítése? Ehhez arra van szükség, hogy az egyik demokratikus igény, egy jelölő (például: „a nép a rezsim bukását követeli”), általánossá váljon és elfogadja az összes olyan csoport, amelynek sérelme van az állammal szemben, és ezáltal „lebegő” jelölővé alakuljon át. E folyamat során a szlogen elveszti eredeti jelentését, megfosztódik minden tartalmától, és csak a szlogent használó csoportok töltik meg politikai tartalommal.

A szlogenek azonban nem mindig így működnek, mivel általában megtartanak valamilyen konkrét jelentést. Ez a szemantikai többlet csak gátolja azt, hogy maximális egységet építsenek olyan csoportok, melyek nem rendelkeznek valódi közös célokkal. Itt tehát egy új szempont jelenik meg: egy olyan erős, karizmatikus individuum, aki személyében a nép sokféle és gyakran ellentmondásos akaratát igyekszik megtestesíteni. E mögött az a megfontolás húzódik, hogy a nép reményeiről kell szólni oly módon, hogy az keresztbe metssze az identitások megszokott kategóriáit és a társadalmi elhatárolódás egyéb formáit. Más szóval: újra kell rajzolni a társadalmi térkép vonalait.⁶

Végző soron ennek a populista mozgalomnak a nyílt célja az állam megragadása, abból a célból, hogy levezényeljen egy demokratikus átalakulást a társadalom érdekeinek megfelelően. És bár Laclau és Mouffe főbb szövegeiben nincsenek direkt politikai utalások, a szerzőkre egyértelműen hatással volt az argentin peronizmus és a Chávezhez és Moraleshez köthető események reformista olvasata (Laclau [2005] 2011: 243–252).

Tehát az osztályok és bármiféle társadalmi kategóriák létezésének tagadása által a posztmarxisták határozottan a Foucault és Derrida által fémjelzett posztstrukturális táborot képviselik. Ahogy korábban sokan másoknál, a történelmi materializmus elutasítása Laclau és Mouffe esetében is megelőlegezte a liberális reformizmus felé való elméleti elcsúszást. Laclau sajátossága talán annyi, hogy elméleteivel igazolja, sőt néhol ünnepli is a latin-amerikai politikák autoriter hullámát.

PÁRT ÉS OSZTÁLY: IGLESIAS ÉS A BALOLDALI POPULIZMUS

Az elméleti kitérő után talán tisztábban látjuk majd a Podemos vezetésének stratégiáját. Pablo Iglesias és Iñigo Errejón körül gyűltek össze a párt elméleti nagyágyúi, akik erősen

6 Ez nyilvánvalóan egy nagyon tömör összefoglalója *A populista ész* című könyvben felvázolt állításoknak, amit érdemes elolvasni, ha meg akarjuk érteni azt az elméleti keretrendszert, mely napjainkban nagy hatást gyakorol a latin-amerikai és spanyolországi politikára.

azonosulnak a posztmarxista hagyománnyal. A következőkben azt mutatom be, hogy mindez milyen hatással volt két központi jelentőségű ügyre: a Podemos belső szerkezetére és a párt kapcsolatára a munkásosztállyal és szövetségeseivel, valamint az állam és a társadalom átalakulásával kapcsolatos stratégiai elképzeléseikre.

Laclau és Mouffe munkásságára támaszkodva a Podemos vezetősége saját feladatát leginkább abban látja, hogy egyfajta kifinomult baloldali marketing segítségével új törésvonalak mentén hozzon létre széles társadalmi bázist. Ez ismerős megközelítés: a tömeg csupán fogyasztója azoknak az új politikai diskurzusoknak, amiket a párt vezetősége árul. Ennek első árulkodó jele a pártvezetők különös megszállottsága a kommunikációval és a médiával kapcsolatban, amiket a politikai küzdelem kulcsfontosságú helyszínéként azonosítanak. Iglesias többször is hangsúlyozta mára ismertté vált televíziós műsorai jelentőségét, azt állítva, hogy azok fontos eszközei voltak a közéleti diskurzus átalakításának és néhány populista dichotómia köztudatba ültetésének (Iglesias 2015a, 2015b). Errejón hasonlóképpen magyarázza mindezt, úgy érvelve, hogy „a politika nem csak mások meghallgatásáról szól, hanem beszélnünk és teremtenünk is kell” (Errejón 2014). Az említett dichotómiák formája is a posztmarxizmusból eredeztethető: Iglesias és csapata arra törekedett, hogy a PP-t és a PSOE-t öreg, korrupt és oligarchikus kaszt részeként írják le, miközben ők képviselnek mindent, ami új, demokratikus és alulról szerveződő. Ezeket az ellentétpárokat tudatosan választották az Indignados által ismertté tett szlogenek és jelölők közül, annak érdekében, hogy szélesebbek és befogadóbbak legyenek, mint a bal- és jobboldal, a munkás és tőkés hagyományos kategóriái.

Az új párt arra is törekedett, hogy Iglesias a nyilvánosság előtt kialakítsa magáról a karizmatikus vezető képét. A Podemos Iglesias mint szimpatikus, hétköznapi vezetőt építette fel, szemben a korrupt, a mindennapok világától elszakadt elitekkel. A hosszú haj, a kigombolt ing és a gondosan megválasztott szavak mind ezt hivatottak jelképezni. Iglesias bevalotta, hogy megjelenését és közszereplései során alkalmazott stílusát előre átgondolták és folyamatosan frissítik a visszajelzéseknek megfelelően.⁷ Az Iglesias körül kialakult kultusz odáig terjedt, hogy a Podemos a 2014-es európai parlamenti választás szavazólapjain az ő arcát használta a párt logója helyett. Ezt a rendkívül individualista és emiatt a baloldalon kifejezetten ritka megközelítést azzal indokolták, hogy ez volt a még viszonylag ismeretlen párt leginkább felismerhető képe. Ugyanakkor ennek a stratégiának van egy másik, mélyebb, Laclau elméleteire alapozott oka is: a hosszú hajú, a hétköznapien felöltözött ember képe üres jelölővé kell váljon, ami a politika új formáját jelképezi majd. Iglesias (2015b) mindezt így foglalja össze a *New Left Review*-nak írt cikkében: „Az volt tehát a feladatunk,

7 Példaként lásd ezt a részletet Iglesiasnak az Albert Garzónnal, az Egyesült Baloldal politikusával folytatott vitájából: I don't want the left getting 20% of the vote, I want to win. Interneten: <https://www.youtube.com/watch?v=GC2A5TSyA4k> (Letöltve: 2014. 07. 08.).

hogy a válság által kiváltott új követeléseket egy olyan mediatisált vezetés körül aggregáljuk, amely képes új kettősségek körül újrendezni a politikai teret.” Errejón ennél is tovább megy és nyíltan kijelenti, hogy „Pablo Iglesias médiaközpontú vezetői személyisége nélkülözhetetlen feltétele a politikai remény kikristályosításának” (Errejón 2014).

Természetesen a politikai stílus és üzenetek nem lényegtelen kérdések a baloldal számára. Állandó kihívást jelent a marxizmus elméleteit és felhalmozott történelmi meglátásait olyan nyelvre lefordítani, amely új közösségek számára is érthető. Ez különösen akkor fontos mozzanat, amikor a baloldal komolyan megpróbál tömegeket elérni.

Ugyanakkor a felmerülő politikai kérdések helyett a stílusra koncentrálni alapvetően elitista és antidemokratikus hozzáállás: azt feltételezi, hogy a nagyközönség nem képes az összetett gondolkodásra és a politikai érvelésre. Ez meglehetősen furcsa magyarázattal szolgál arra a kérdésre is, hogy hogyan és miért volt képes a baloldal egykor nagy tömegeket megnyerni, és hogyan lehetne ezt megismételni. Hogy egy klasszikus példát említsünk, Lenin és a bolsevikokat annak ellenére szerette a tömeg, hogy Lenin kifejezetten politikai nyelvezettel, mindenféle retorikai sallang nélkül beszélt. Nemrégiben pedig nem Alexis Tziprasz jó kiállása vezetett a Sziriza népszerűségének drámai növekedéséhez Görögországban. A baloldal növekedésére mindkét esetben a politikában keresendő a magyarázat – mindkét párt egyértelműen munkásbarát, gazdagellenes üzeneteket alkalmazott, és teljes szívvel vett részt az osztályharcban és más társadalmi mozgalmakban. Az, hogy a Podemos ekkora tömegeket ért el Spanyolországban, elsősorban nem Iglesiasnak és a hétköznapi öltözködésének köszönhető, hanem az Indignados mozgalomnak és az azt kiváltó társadalmi és gazdasági válságnak. Ha a vezetőség elfelejti ezt a tényt, azzal a pártja létjogosultságát ássa alá. Mint ahogy azt látni fogjuk később, ez a folyamat már el is kezdődött.

Egy különálló, mégis ehhez kapcsolódó probléma jellemzi a Podemos vezetősége és tagjai közti kapcsolatot. A lenini értelmezésben a párt egy élő szervezet, ahol állandó párbeszéd zajlik a párt és az általa képviselt osztály, valamint a párt különböző részei között is (Harman 1968). Ideális esetben ez párbeszéd és viták képlekeny rendszerét alakítja ki, amely lehetővé teszi, hogy a párt a legváltozatosabb hangok és vélemények becsatornázása alapján újra és újra pozicionálja magát. Az aktívan részt vevő tömegtagság őszinte és nyitott párbeszéde során a pártvezetés részletes információhoz jut a valós helyzetéről. Ez a belső vitakultúra azt is jelenti, hogy a párttagoknak lehetőségük van arra, hogy megváltoztassák a párt orientációját – beleértve a vezetőség összetételét is –, amennyiben a párt hibákat vétene vagy elzárna magát a bázisától.

Ezzel szemben a Podemos szervezetében az információ egy irányban áramlik: a vezetőségtől a tagok felé, amiben ugyancsak Laclau és Mouffe káros hatását láthatjuk. Ha a politika a márkák és kommunikációs stratégiák közötti versenyről szól, akkor az üzenet

ellenőrzése központi jelentőségű feladat. A Podemos aktivistái – különösképpen azok, akik korábban már részt vettek baloldali vagy tiltakozó mozgalmakban – egyre frusztráltabbá váltak amiatt, hogy a döntéshozatal átkerült a párttagság köreiből a vezetőség felé. Több prominens alak hagyta el a pártot ennek eredményeként, legutóbb a cordobai régió titkára mondott le, amikor tudatosította, hogy a parlamenti választások során a jelöltek kiválasztásakor egyedül a párt vezetőinek akarata érvényesül majd, nem pedig a helyi közösségeké (Muro 2015).⁸ Nem csak választási kérdésekben van hatalmas ereje a központi vezetésnek, ugyanis a párt alapdokumentuma lehetővé teszi a párt főtítkárának, azaz Iglesiasnak, hogy egymaga nevezze ki és módosítsa a párt legmagasabb vezetőségi testületének összetételét, anélkül, hogy erről kikérné a tagság véleményét (Stobart 2014b). Nehéz elkerülni azt a következtetést, miszerint a Laclau által javasolt populista, elnöki modell, amelyet Errejón és Iglesias dél-amerikai kormányok tanácsadóiként szerzett tapasztalata csak megerősített, aláásta a belső demokrácia előfeltételeit. 2014 májusában az *Observatorio Metropolitano* kutatócsoportja a következőképpen összegezte azoknak a folyamatoknak az eredményét, melyek során a párt megkerülte a helyi tagságot:

„Önkéntesen elkülönülve szervezeti bázisától, a Podemos egy sor olyan döntést hozott, amelyeket kizárólag közvélemény-kutatásokra, tévéműsorokra és választói felmérésekre alapoztak... Ez a módszer különösen visszatetsző egy olyan párt esetében, amely sikereinek forrása a mai napig az a bátorság, amivel kitörtek az Indignados utáni politikai patthelyzetből. Ha a mozgalom vezetői akkor is a közvélemény-kutatások eredményeire tapadtak volna, a Podemos ma nem létezne” (López et al. 2015).

A Podemoson belüli demokrácia aláásásának egyik alapeleme az a közvetlen döntéshozatali rendszer, amely az online szavazást ötvözi a párt hatalmas passzív tagságával. Ezt először 2014-ben használták a párt alapítókongresszusán, ahol a javasolt szavazási rendszer minden regisztrált online tagnak adott szavazati jogot. Ez a látszólag demokratikus eljárás valójában azt eredményezte, hogy a hatalom a vezetőség kezében összpontosult, mivel az alulinformált, passzív tagok túlnyomó többsége nem meglepő módon többször a híres vezetőség mellett tette le a voksát a kevésbé ismert baloldali aktivistákkal szemben. Végül 90 000 ember döntött úgy, hogy Iglesiasnak rendkívüli végrehajtó hatáskört ad a párt vezetőségének kiválasztásában, míg csak 14 000 tag szavazott a párt baloldali szárnya által támogatott arányos képviseleti rendszer mellett. Kialakítása óta ez az online szavazáson alapuló modell megingathatatlannak bizonyult, és könnyű győzelmeket biztosít

8 Miriam Muro: Las primarias impeustas por Pablo Iglesias se cobran la primera dimisión en Podemos. In: *Libertad Digital*, 2015. július 2.

Iglesiasnak és csapatának az antikapitalista belső ellenzékkel szemben. A tömeges, passzív tagság másik előnye természetesen az, hogy segíti a párt választási terveit. Hasonlóan a hagyományos reformista pártokhoz, a Podemos is főként választási kampányok során mozgósítja tagjait, és a 300 000 párttag, akik az online szavazás és a közösségi média útján vesznek részt a pártéletben, könnyen mozgósítható a fontos választási küzdelmek során.

REFORMIZMUS A 21. SZÁZADBAN

Fojtogató és konzerváló mivolta ellenére az antidemokratikus pártstruktúra csak a történet egyik felét jelenti. Az, hogy rámutatunk a belső demokrácia hiányára, önmagában még nem elegendő egy párt átfogó kritikájához. Ehelyett Lenint követve fel kell vázolnunk a kapcsolatot a szervezeti forma és az ennél alapvetőbb tényezők, azaz a politikai program, a taktikák és a politikai perspektíva között. A Podemos esetében látnunk kell, hogy az eddig megfogalmazott problémák a pártvezetés alapvetően reformista megközelítéséből erednek.

Bár egykor a szélsőbaloldalhoz tartoztak, Iglesias és csapata teljesen szakított a marxizmus és az osztályharc gondolatával. Különböző interjúkban és beszédekben megvetően utasítják el a forradalom melletti szocialista érveket, és azt a közkedvelt álláspontot visszhangozzák, miszerint a munkásosztály elvesztette erejét.⁹ Az osztályharc helyett ők a fentről lefelé és lentől felfelé szerveződő átalakulás „dialektikájára” hívják fel a figyelmet, ami a polgári államapparátus megragadását és felhasználását eszköznek tekinti, mely segít megvalósítani a kívánt társadalmi átalakulást. Ez, ahogy már említettük, egyenesen következik a bolívari forradalmakról alkotott felfogásukból, amit Errejón úgy ír le, mint „amit egy új népi-nemzeti többség vezetett, amely alapvető politikai változást követelt, amihez elengedhetetlen a hatalomhoz való hozzáférés és az állam elfoglalása” (2014). Iglesias elismeri, hogy az államhatalom megragadásának célja messze nem forradalmi: „[A Podemos nem] a szocializmusba való átmenetet képviseli... sokkal mérsékeltebbek vagyunk, és az európai baloldal által is vallott neokeynesianus megközelítésnek megfelelően magasabb beruházási szint, valamint a szociális jogok és a redisztribúció biztosítása mellett kampányolunk” (2015a). Így hát Iglesiasnak – mint ahogy Laclauknak is – „a nép” megkonstruálása nem a tömegek mozgósításának és a forradalmi áttörésnek az előfeltétele, hanem pusztán egy állomás a parlamentarizmus útján, egy emberarcúbb kapitalizmus felé.

9 A fentebb már idézett, Garzónnal folytatott vita során adott nyíltan opportunistá válaszkok mellett ezzel kapcsolatban lásd Iglesias válaszát a munkásosztállyal kapcsolat kérdésre: The issue of the working class. Interneten: https://www.youtube.com/watch?v=6-T5ye_z5i0.

Ezen cikk legtöbb olvasójának nyilvánvaló, hogy számos probléma van ezzel az elgondolással. A radikális baloldalnak természetesen komolyan kell vennie a választásokat. Bármely, valamekkora tömegbázissal rendelkező baloldali pártnak, legyen az reformista, radikális vagy forradalmi, kötelessége küzdeni a szavazatokért és a politikai befolyásért a nemzet politikai életének egyik legfontosabb eseményén. A választási eredmények tükrözhetik az osztályöntudat változásait, illetve alakíthatják is azt, és továbbra is hasznos, bár tökéletlen módszert nyújthatnak a politikai erők közti egyensúly megbecslésére. A baloldali győzelmek a társadalmi küzdelem új hullámait idézhetik elő, míg a vereségek évekre visszavethetik. Másrészt viszont a forradalmároknak a választási küzdelmet csupán az osztályharc egyik aspektusaként kell felfogniuk. Ebből a szempontból a választásokon való bármilyen részvételt hozzá kell igazítani és alá kell rendelni a szélesebb forradalmi céloknak, amiket abban a tudatban kell megtervezni és végrehajtani, hogy az állam nem fogja hagyni magát felhasználni a tőkésosztály érdekei ellenében. Ezt figyelembe véve a parlamentáris taktikákat az alapján kell megítélni, hogy mennyiben teszik képessé a munkásokat az utcai és munkahelyi küzdelmekre. A választási politikában való részvételnek az adott szituáció konkrét és részletes elemzésén kell alapulnia, és mindig azt kell mérlegelnie, hogy egy-egy kampány vagy parlamenti manőver segíti-e a munkásosztály önszerveződését, mobilizálását és radikalizálását, vagy inkább passzivitáshoz, cinizmushoz és megalkuváshoz vezet.

A Podemos vezetői a kezdetektől minden energiájukat az országgyűlési választásokra összpontosították (López de Miguel 2015). A pártra mint „választási háborús gépezet” tekintenek, amely gyorsan többséget tud szerezni a választásokon. Ezt a megközelítést egy villámháborús stratégiaként írták le: azt remélik, hogy meg tudnak nyerni egy választást rendes káderszervezet felépítése vagy a munkásosztály jelentős részének bizalma megszerzése nélkül. Mint ahogy az a Podemos esetében gyakran előfordul, ezt a stratégiát a vezetőség agyalta ki, és épp ezért nem vált soha vita tárgyává. De attól eltekintve, hogy miképp döntöttek minderről, ennek a választási stratégiának a legfontosabb marxista kritikája az, hogy nem vonja be a tagokat az osztályharcba vagy a politikai küzdelem egyéb formáiba, ami pedig a legfontosabb módja annak, hogy a munkások magabiztosságot szerezzenek a politikában, és egy radikális és végső soron forradalmi öntudatra tegyenek szert. Még ennél is rosszabb, hogy a párt vezetői még akkor sem fontolták meg egy harcosabb megközelítés felé való irányváltást, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a Podemos nem lesz képes elérni eredeti célját, azaz a PSOE háttérbe szorítását. A választások előtt halmozódó népszerűségi problémáikra újabb bürokratikus manőverekkel próbáltak megoldást találni, aminek az egyedüli célja egy Podemosnak előnyös választási koalíció létrehozása volt más baloldali szervezetekkel.

Ennek a választási stratégiának a mellékterméke volt annak a radikális gazdasági programnak az elhagyása, amit a Podemos a 2014-es európai parlamenti választásokon

képviselt. Azóta a párt feladta a javaslatát az általános alapjövedelem bevezetésére, a nyugdíjkorhatár csökkentésére, és elfogadta, hogy a kilakoltatások felfüggesztése többé-kevésbé lehetetlen. Talán a legrosszabb mind közül, hogy visszavonták az államadósság eltörlésének és az élősködő hitelezőknek visszafizetendő kölcsönök egyoldalú eltörlésének ígérését is. A Sziriza-kormány tevékenységét figyelve most már világos, hogy az adósság kérdése általánosabb kormányzati kihívásokat fed. Az egyoldalú cselekvés ebben az ügyben szükségszerűen maga után vonja a nemzeti és nemzetközi tőkésosztályokkal való direkt konfrontációt – ami magyarázatot ad arra, hogy a Szirizán belüli mérsékelt szárny miért akarta ezt mindenképpen elkerülni. A jövőre nézve rendkívül aggasztó, hogy a Podemos ilyen sok téren megalkudott, anélkül, hogy már választási többséget szerzett volna. Ezt Iglesias is megerősítette egy 2014-es interjúban, amikor naivan előrevetítette a spanyol tőkével való együttműködés lehetőségét: „Mikor leülünk a nagyvállalatokkal és elmagyarázzuk nekik, hogy a prosperitás egyik kulcsa az egyenlőtlen csökkenése és a megfelelő források biztosítása a beruházások számára, meg fogják érteni, hogy sokkal könnyebb üzlet csinálni egy prosperáló országban, mint egy olyanban, amelyik hanyatlik.” (Barriere et al. 2015) Mint a latin-amerikai politika ismerőjének, Iglesiasnak tisztában kellene lennie a Venezuelában, Chilében és máshol megkísérelt államcsínyek, gazdasági szabotázsok, és a baloldali kormányok ellen fellépő destabilizációs erők történetével. Ennek fényében megjegyzései vagy veszélyes illúziók vagy az osztály-együttműködés kezdeményezésére tett előzetes ígéretek.

Ez a politikai hozzáállás azt is megmagyarázza, hogy a Podemos vezetői miért utasítják el, hogy baloldali pártként határozzák meg magukat. Ismét Laclaura hivatkozva, éppen ebben a kétértelműségben látnak potenciált. A *New Left Review*-ban megjelent egyik cikkében Iglesias (2015b: 15–16) a következőket írja:

„Nekünk, akik az államon keresztül képzeljük el a neoliberalizmus utáni társadalmi átalakulás elősegítését, a bal- és jobboldal szimbolikus mezőjében a legcsekélyebb esélyünk sincs a választási győzelemre. Mikor az ellenfeleink »radikális baloldalnak« titulálnak és megpróbálnak a szélsőbaloldal szimbólumaihoz kötni minket, egy olyan pályára kényszerítenek, ami nekik kedvez. A legfontosabb politikai-dizkurzív feladatunk az volt, hogy megkérdőjelezzük a politikai pozíciók szimbolikus struktúráját, hogy képesek legyünk versenybe szállni a »diskurzus szabályainak« kialakításáért. Ennek semmi köze az »elvek elhagyásához« vagy a »mérséklődéshez«. Ez csupán annyit jelent, hogy ha nem tudjuk mi magunk meghatározni az ideológiai küzdelem terepét, az beszűkíti a rendelkezésre álló diszkurzív lehetőségeinket.”

Azaz sokakhoz hasonlóan Iglesias is érti, hogy a baloldal csúfos vereséget szenvedett a neoliberais korszakban, és hogy a politikai és szervezeti gyökereink a társadalomban

elenyészőek. Ahelyett azonban, hogy elkötelezné magát a munkásmozgalmi baloldal újjáépítéséért folytatott nehéz harc mellett, inkább arra törekszik, hogy teljesen megkerülje a jobb/baloldali tengelyt a „szimbolikus pozíciók új struktúrája” érdekében. Ám ez nem olyan könnyű. Akár tetszik a Podemosnak, akár nem, állást kell majd foglalniuk olyan gazdasági kérdésekben, mint a jóléti politika, az adópolitika, a munkajog és így tovább. Nincs az a diszkurzív politika, ami meg tudná győzni a kapitalistákat arról, hogy csatlakozzanak „az emberekhez” a saját gazdasági érdekeik ellenében, és a neok Keynesianizmus sem fogja megmozgatni a polgári fantáziákat, ahogy ennek kudarcát már máshol is láthattuk.

Ez a vágy arra, hogy ne lehessen őket összerosni a „bukott baloddallal”, magyarázza azt a döntésüket is, hogy kerülnek az olyan témákat, mint Katalónia és a többi régió önrendelkezése, az abortuszhoz való jog vagy a monarchia kérdése, melyek hagyományosan megosztó ügyek Spanyolországban, szigorú határvonalat vonva a jobb- és a baloldal közé. A fent idézett cikkben Iglecias védelmébe veszi az el nem köteleződés politikáját:

„Mikor ragaszkodunk ahhoz, hogy kilakoltatásokról, korrupcióról és egyenlőtlenségekről beszéljünk, és igyekszünk elkerülni a vitákat olyan kérdésekről, mint az ország államformája (monarchia vagy köztársaság), a történelmi emlékezet vagy a börtönpolitika, ez nem azt jelenti, hogy nincs véleményünk ezekről az ügyekről, vagy hogy »mérsékeljük« az álláspontunkat. Inkább abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az intézményes hatalom gépezete nélkül nincs értelme ezen a ponton olyan harcokra koncentrálni, amelyek elidegenítenének minket az olyan emberek többségétől, akik nem vallják magukat »baloldalinak«. Márpedig anélkül, hogy többségben lennénk, nem tudunk hozzáférni az adminisztratív gépezethez, amely lehetővé tenné számunkra, hogy más körülmények között vívjuk meg ezeket a diszkurzív csatákat, miközben be tudnánk avatkozni közpolitikákkal” (Iglecias 2015b).

Ez távolról sem írja le, hogy hova fejlődött ez a szituáció, de erről később lesz szó. De még ha el is fogadjuk, hogy valaki képes ilyen módon elrejteni radikalizmusát és újrendezni a politika terét, ez a stratégia akkor is halálra van ítéelve – arról nem is beszélve, hogy mennyire elitista és antidemokratikus ez a hozzáállás.

A Sziriza esete ebben a kérdésben is nagyon tanulságos. A pártra és vezetőire nehezedő nyomást képtelenség volt kezelni kétértelmű megnyilvánulásokkal és a „majd meglátjuk, ha megválasztottak”-jellegű hozzáállással. Ehelyett történelmi kapitulációt láttunk, amit minden idők egyik legszigorúbb szerkezeti kiigazítási programja követett. Ezt súlyosbította a tény, hogy a kisméretű forradalmi frakciót leszámítva a párt egyetlen főbb irányzatának sem volt valódi célja a tömegek mobilizációja és az osztályharc kiélézése, ami megfelelő ellensúlyt rakott volna Cípraszra. Van kapcsolat a két tényező között: egy mobilizált, magabiztos társadalmi osztályt sokkal nehezebb félrevezetni és elárulni, mint egy

passzívát. És bár a munkásosztály passzivitása nem feltétlenül tudatos célja a reformizmusnak, de egyértelműen mellékterméke annak a stratégiának, ami választási politikától remél komoly társadalmi változást, és amit a Szirizán és a Népfronton belüli eurokommunista és sztálinista vonal képviselői is egyaránt támogatnak.

Ugyanez a folyamat bontakozott ki a Podemoson belül is, annak ellenére, hogy a pártnak még esélye sem volt a saját jogán választást nyerni. De talán nem is baj, hogy ez a helyzet. Tekintve, hogy a Podemos sokkal kevésbé gyökerezik a baloldali tradíciókban, mint a Sziriza, hogy a spanyol munkásosztály sokkal kevésbé militáns, mint a görög, és hogy Iglesias és csapata liberális-autoriter elképzelésekre építette pártját, könnyen állítható, hogy egy Podemos-győzelmet követő helyzet sokkal rosszabb lenne, mint ami tavaly köszöntött a baloldalra Görögországban.

EREDMÉNYEK ÉS KILÁTÁSOK

Napjainkban egy sor tényező alakítja a spanyol helyzetet. Az első gazdasági jellegű. Habár az általános helyzet Európában továbbra is instabil, a spanyol gazdaság 2013 közepe óta növekszik: 2015 utolsó negyedében pedig az évesített növekedési ráta elérte a 3,4%-ot. Ez a növekedés vegyes hatással van a munkásosztály életére. A munkanélküliségi ráta a teljes lakosság körében 21% fölött maradt, a fiataloknál pedig a katasztrofálisan magas 46%-on tendál. Mindeközben a spanyol GDP és a háztartások átlagos jövedelme többé-kevésbé visszatért a válság előtti szintre (Eurostat 2015). Bár sokan továbbra is szenvednek, a válság és a gazdasági összeomlás közvetlenül fenyegető érzése enyhült.

Ez a gazdasági stabilizáció a politikára is hatást gyakorolt, és lelassította a két legnagyobb párt népszerűségvesztését. 2014-ben sokat írtak arról, hogy hamarosan a PSOE a PASZOK sorsára fog jutni, mivel sokan reménykedtek a balközép párt görögországihoz hasonló szétesésében. Ezek a remények csak részben váltak valóra, a PSOE ugyanis viszonylag jó eredményeket ért el az andalúziai és katalóniai regionális választásokon és sok szavazatot kapott a decemberi parlamenti választásokon is. Tagadhatatlanul gyengült a párt, hiszen 6 millióval kevesebb szavazatot gyűjtött, mint 2008-ban, és csak 500 000-rel kapott többet, mint a Podemos. Azonban állapota nem végzetes. Szembetűnő a kontraszt Görögországgal. További vizsgálódásra lenne szükség ahhoz, hogy ennek okait részleteiben is megértsük, de mindez nagy valószínűséggel a spanyol állam jobb gazdasági helyzetéből, a 2008 és 2012 között Görögországban zajló szervezkedéshez képest szinte elhanyagolható társadalmi küzdelemből, és döntően abból a tényből adódik, hogy a PSOE inkább a megszorítások bevezetése ellen, mint mellett foglalt állást. A helyzet eltér a nemzetközi baloldal nagy részének optimista előrejelzéseitől, ennek pedig emlékeztetnie kell minket arra, hogy

rendkívüli óvatossággal járunk el, mikor általános állításokat teszünk anélkül, hogy figyelembe vennénk az adott helyhez és időhöz kötődő befolyásoló tényezők egész sorát.

A jobboldalon még drámaibb volt a fragmentálódás, mivel a média által felkapott Ciudadanos kikelet katalóniai gubójából, hogy megküzdjön a PP-vel a jobboldali szavazatokért. Az új párt ötvözi a populista stílust és a társadalmilag valamelyest liberálisabb közpolitikát a neoliberais gazdaságpolitikával, a technokráciára való erős hajlammal és a szeparatizmussal és a regionális autonómiával szembeni erős szembenállással. Általánoságban véve tehát a Ciudadanos úgy állítja be magát, mint a spanyol nacionalizmus egy fiatalosabb és kevésbé korrupt verzióját. A párt gyorsan növekedett ebben az évben: az andalúziai regionális választásokon 2015 májusában 9%-ot értek el, Katalóniában pedig pár hónappal később a szavazatok példátlan 18%-át szereztek meg, 10%-ot növekedve az előző választásokhoz képest. Fő bázisuk a neoliberais jobboldal azon része, amelyik dühös a korrupt és szociálisan konzervatív PP-re. Aggasztó módon a PSOE szavazóbázisának nagy része is szimpatizál velük: egy közvélemény-kutatás szerint a PSOE-szavazók 61%-a szívesen látná kormányon a Ciudadanost, míg a Podemosról csak 25%-uk gondolja ugyanezt. És bár arra kevés bizonyíték van, hogy a Podemos-szavazók átpártoltak volna a Ciudadanoshoz, országos megjelenésük mindenképpen korlátozza a Podemos lehetőségét arra, hogy a protesztaszavazatokból hegemóniát építsen ki, úgy állítva be magát, mint a spanyol politika rivális nélküli harmadik pártját. A „jobboldali Podemos” létrehozásának stratégiáját a polgári sajtó és a spanyol államszervezet bizonyos részei is erősen támogatták, ez a stratégia pedig eddig meglehetősen sikeresnek bizonyult. Végül a szavazatoknak csak a 14%-át szereztek meg a parlamenti választáson, de a Ciudadanos középtávon továbbra is a Podemos akadálya marad, és a továbbiakban valószínűleg fontos szerepet játszik majd a konzervatív erők megújításában és a politikai rendszer stabilizálásában.

Az eddig tárgyalt tényezőkre a Podemos vezetősége nem tud közvetlen hatást gyakorolni. Hiba lenne azonban alábecsülni a párt vezetői által az utóbbi 12 hónapban elkövetett stratégiai hibákat. A párt folyamatos mérséklődésére már kitértünk, és ez határozottan hatással volt a potenciális támogatóira. Azonban voltak események, melyek kiemelték és felnagyították a mérséklődés hatásait. Az egyik legfigyelemreméltóbb ezek közül a párt egykori vezéregyéniségének, Juan Carlos Monederónak a lemondása volt, aki Iglesias és Errejón mellett 2014-ben a párt alapításának központi figurája volt. Lemondási nyilatkozatában a következőképpen magyarázta döntését: „a Podemos azért szembesül ilyen problémákkal, mert többé nincs ideje találkozni az alulról szerveződő támogatói körökkel, hiszen már fontosabb kapni egy percet a tévében”, valamint növekvő szakadékról beszélt „a mérsékelt tagok és azok között, akik ragaszkodnak a gyökereinkhez” (Monedero 2015). Ez az esemény megerősítette a gyanút, hogy a Podemoson belüli baloldali csoportok egyre inkább elidegenedve érzik magukat a párttól.

Szintén romboló hatású volt a tény, hogy Iglesias támogatta a Sziriza vezetőségét, amikor az elfogadta a megszorításokat. Mikor Aléxisz Cíprasz elfogadta azt az érvet, miszerint nincs alternatíva a megszorításokkal szemben, munkások millióinak a reményeit törte össze Európa-szerte. Ez a katasztrófális visszavonulás mindenütt hiteltelenítette a radikális baloldali megszorításellenes politikáját, ami cinizmushoz és kétségbeeséshez vezetett. Még azok számára is, akik szerint Cíprasz nem adta el magát, egyértelműen világos lett, hogy a kormánypolitika alapvető megváltoztatása nem pusztán egy új párt megválasztásán múlik. Magabiztos mozgalmak híján, amelyek képesek felvillantani alternatív lehetőségeket, a helyzet könnyen vezet a „kisebbségi rossz” politikájához, valamint passzíválódáshoz, melyek közül egyik sem segíti a baloldalt. Ami összetettebbé teszi ezt a problémát, az az a tény, hogy Iglesias és Errejón többször is védelmébe vette az új megszorításokat.

Talán a legnehezebb ügyek a Podemos számára mostanában a régiók autonómiája és Katalónia függetlensége voltak. A spanyol állam több tartományból áll, melyek közül számosan külön nyelve és saját társadalmi és kulturális hagyományai vannak, amik durván el voltak nyomva Franco diktatúrája alatt. A liberális demokráciába való átmenet óta néhány régió hangos kisebbsége elszántan harcol a szélesebb autonómiáért, néhányan pedig odáig mennek, hogy teljes függetlenséget követelnek tartományuknak. Katalónia most ennek a mozgalomnak a szíve, ahol százezres tiltakozó akciók zajlottak az elmúlt években. A katalán önrendelkezéssel szemben határozta meg magát a politikai jobboldal és jórészt a PSOE is, bár Zapatero alatt a szocialisták kísérleteztek a feszültségek enyhítésével. A Podemos számára az jelenti a fő nehézséget, hogy az autonómiát és függetlenséget követelő mozgalom meghaladja az osztálytagozódást, és a nemzeti befolyásra törekvő baloldali párt szempontjából előnytelenül dichotomizálja a politikai teret. A mozgalom egyértelműen polgári erő által vezérelt folyamat, különösen a regionális médiamágnások és a Jordi Pujol, korábbi katalán miniszterelnök körül szerveződő polgári és középosztálybeli erők aktívak benne. Ők, megőrizve a spanyol állam egységét, kiterjedt regionális hatalmat akarnak, bár sok támogatójuk a teljes autonómiát preferálná. Mára megerősödött egy baloldali álláspont is a függetlenség mellett, amelyet leginkább a CUP párt képvisel. Baloldali pártként a CUP és követői a teljes autonómiáért folytatott kampányt összekötik a megszorítások politikájával és a neoliberalizmussal való elégedetlenségekkel. Másrészt viszont a függetlenség támogatottsága Barcelona munkásnegyedeiben a legalacsonyabb, ahol az átlagosnál gyakrabban beszélik a kasztíliai nyelvet és azonosulnak a kasztíliai kultúrával (Miley 2015b). Ezt részben az a tény magyarázza, hogy sok munkás költözik Katalóniába a spanyol állam elmaradottabb régióiból. Ezek a közösségek viszonylag ellenségesen viszonyulnak a függetlenség kérdéséhez, más ügyekben azonban jóval kevésbé konzervatívak.

Mindebből jól látszik, hogy a katalán függetlenség nehéz kérdés a baloldal számára. Skóciával ellentétben a legfőbb függetlenségpárti szervezetek határozottan

megszorításpártiak, emellett pedig Katalónia az Ibériai-félsziget leggazdagabb és legfejlettebb régiója. Ennek ellenére a forradalmi baloldal két legnagyobb szervezete erősen támogatja a teljes függetlenséget, azzal érvelve, hogy ez a folyamat előidézője lehet egy szélesebb társadalmi mozgalomnak, amely egyszerre növelheti a munkásosztály magabiztosságát és gyengítheti a spanyol eliteket. Mások azzal vágnak vissza, hogy ez a mozgalom jellegének alapvető félremagyarázása, mivel a függetlenség elsősorban a katalán központi ügye, és csak megerősíti a polgári erőket azért, hogy eltereli a figyelmet a központi és a tartományi kormányzás gazdasági fenyegetéseiről. Mindkét érvelésben van igazság, de mindent összevetve nehéz belátni, hogy a baloldal miképpen lenne képes megvédeni a spanyol állam egységét. Ebben a kérdésben is ajánlott körültekintőnek lenni: hiba lenne túlzott radikális potenciált látni egy olyan folyamatban, amelyet szinte teljesen Arturo Mas dominál.

A maga részéről a Podemos egy tudatosan kétértelmű pozíciót vett fel annak érdekében, hogy a függetlenségi vita mindkét tételére behízelegje magát. Ezt a hozzáállást Iglesias korábban idézett, *New Left Review*-ban megjelent cikkében úgy igazolta, mint fontos lépést a tradicionális bal/jobbs felosztás felforgatása és ezáltal az ezen a dichotómián felülemelkedő populista szubjektum megkreálása felé. Ez a stratégia drámaian elbukott a 2015-ös katalán választásokon, amire sokan mint függetlenségi népszavazásra tekintettek. Újra idézve Antentas szavait: „Távol attól, hogy egy hegemónikus projekt »motorja« (Iñigo Errejón szövegét használva) legyen, a Podemos lyukas szitává vált, amit ellenfelei törnek éppen ketté”.¹⁰

Ezek a törések a párton belül is leképeződtek; a helyi jelöltek nyíltan kiálltak a függetlenség mellett, míg Iglesias és a pártvezetés többi tagja tartózkodott a kérdésben, figyelmüket elsősorban az az évben esedékes parlamenti választások kötötték le. Ez komoly károkat okozott a Podemos megítélésében. A kétarcú politika megerősítette a növekvő gyanút a baloldal egyes csoportjaiban, hogy a Podemos az addigi pártokhoz hasonló stratégiát alakított ki. Ennek eredményeképp a katalán választások során sok szavazatot vesztek mind jobb-, mind baloldaltól. A CUP azzal nyert támogatókat, hogy egyszerre foglalkozott a regionális függetlenséggel és a társadalmi-gazdasági igazságossággal, míg a Ciudadanos azokat a függetlenségellenes, városi munkásosztálybeli szavazókat szerezte meg magának, akik egyébként a Podemossal szimpatizáltak volna.¹¹ A már említett tényezőkkel kiegészülve ez a viszonylag szerény eredmény a párt stagnálását jelezte nem sokkal a parlamenti választási kampány előtt.

10 Josep Maria Antentas: 27s un terremoto que no se quedara ahi a Públicóbban 2015. szeptember 28-án.

11 Josep Maria Antentas: 27s un terremoto que no se quedara ahi a Públicóbban 2015. szeptember 28-án.

A Podemos 2015-ös politikai manőverei kétségeket támasztanak afelől, hogy a párt vezetősége képes-e komoly alternatívát kínálni a spanyol és az európai kapitalizmus megszorításokon alapuló politikájával szemben. És bár még nem hagyták el tömegek a Podemost, tagadhatatlan változás figyelhető meg a párt vezetőivel kapcsolatos attitűdökben a párt balszárnya felől. A mézeshetek időszaka, amit Iglesias 2014-ben élvezhetett, végleg a múlté; a párt egy nagyon fontos, a baloldali aktivista közegen alapuló része nyíltan támadja a „sakktabla közepének” elfoglalására irányuló stratégiát (Iglesias 2015c). Habár számszerűen kevesen vannak, ez a réteg szignifikáns részét képezi a párt aktív tagságának, és potenciálisan fontos szerepet játszhat a jövőben.

Mindezek dacára a decemberi választásokon elért biztató eredmény arról árulkodik, hogy ezek az ügyek nem járatták le a Podemost a szélesebb nyilvánosság szemében. Bár 2015 során folyamatosan csökkent a támogatottságuk, egy kései, ám erőteljes növekedési hullámnak köszönhetően végül a szavazatok 21%-át gyűjtötték be, többet, mint amennyire bárki számított volna akárcsak a választások előtt egy hónappal. Nem telt még el elég idő ahhoz, hogy ennek a második népszerűségi hullámnak az okait teljességében megértsük.

Az egyik kulcsfontosságú tényező az volt, hogy stratégiát váltottak a nemzeti kérdésben. Szeptemberben Iglesias még arról beszélt, hogy a nemzetiségi ügy túl megosztó, decemberben viszont már a spanyol sovinizmus antidemokratikus jellegét kritizálta, és a Podemos egyetlen nagyobb pártként állt ki amellett, hogy Katalónia és a többi szeparatista régió népszavazáson dönthessen függetlenségéről. A látványosan javuló eredmények Katalóniában és Baszkföldön magukért beszélnek.

Túl korai lenne megkísérelni a meggyőző választási eredmények átfogó elemzését, de az okok közt biztosan ott van a kifejezetten gyenge PSOE-kampány, az új megjelenő hivatkozások az Indignados mozgalomra és más aktivista megmozdulásokra, a szövetségkötés hiteles baloldali mozgalmakkal Katalóniában és máshol, valamint a sokévnnyi visszaesés által előidézett alacsony várakozások a munkások részéről.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Podemos populista politikáját tágabb kontextusban kell elhelyezni: a szakszervezetek hiteltelenné váltak a sokévnnyi állandó visszavonulás és a tőkésosztállyal való kollaboráció miatt, az osztályharc intenzitása történelmi mélypontra van, a baloldal darabjaira hullott szét. Ennek eredményeképp 2011-es megjelenésekor az Indignados mozgalom nem rendelkezett egyértelmű követelésekkel és valódi szervezeti felépítéssel, csak zavaros politikával, és e tényezők miatt bukásra volt ítélve. Habár Mason és mások helyesen mutattak rá, hogy 2011 óta egy sor társadalmi mozgalomban megőrződött valami az Indignados

szellemiségéből, a széles körű társadalmi forradalom korai hónapok jellemző érzése valójában sosem tért vissza.¹² A Podemos két évvel később bukkan fel, kikristályosítva az Indignados számos politikai gyengeségét. A valódi demokrácia mellőzése – ami ebben az esetben egy mitikus horizontalizmus támogatásában fejeződik ki – elősegítette egy hipercentralizált és kifejezetten autoriter pártstruktúra kialakulását. A politika általános anarchisztikus elutasítása utat nyitott a vitának arról, hogy a kapitalista állam intézményeit el kellene foglalni, ha nyilvánvalóvá válik, hogy azokat kikerülni nem tudják.

A Podemos három eredeti vezetője közül Errejón képviseli a legegységelműbben és legkövetkezetesebben ezt a jobboldali álláspontot. Mint a bolíviai kormány egykori tanácsadója, nem is leplezi rosszállását az antikapalista baloddallal szemben, aminek képviselői számos alkalommal csaptak össze Morales fejlődéspárti programjával (és rohamrendőrségével). A marxistákkal való egyet nem értését a következőképpen foglalja össze:

„Azzal a »mozgalmisták« és szélsőbaloldaliak által vallott állásponttal szemben, amely azt állítja, hogy »nincs rövidebb út«, a – »felülről« és nem »alulról« született – Podemos azt állítja, hogy a választási időszak egyben a politikai identitások kifejezésének és megalkotásának időszaka. [...] A vezetőségtabut szintén megkérdőjeleztük. Egyes liberális álláspontok szerint – de nagyrészt a baloldal is egyetért ezzel – egy karizmatikus vezető inkompatibilis a valódi demokráciával... [Számunkra] a vezetőség stratégiai használata nem egy kiegészítő elem vagy esetleg egy lábujjnyújtás, hanem a politikai folyamat egyik központi összetevője” (2014).

Figyelemre méltó, hogy az írás mennyire hangsúlyozza azt a bizonyos „felülről jövő” aktivitást. A cikk szabályosan ünnepli a felülről lefelé alkalmazott stratégiai és taktikai eszközöket, legyen szó diszkurzív konstrukciókról, választási szereplésről, vagy a végső célról, az állam igazgatásáról. Minden ilyen esetben a hatalommal rendelkezők a történelem mozgatói, míg a tömegek megmaradnak a tárgyának. Ezért kell egy erős, megingathatatlan vezető, aki kellő hatalmat birtokol ahhoz, hogy megtegye, amit meg kell tenni. Természetesen mindig ott van egy kötelező utalás az alulról szerveződő aktivizmusra, de egyértelmű, hogy nem az van a fókuszban. Nehéz nem úgy olvasni Errejón munkáját, mint egy baloldali autoritarianizmus kiáltványát, amely interpretációt a Podemos belső működésének tapasztalata is alátámasztja.

Ha az Iglesiással és csapatával szemben megfogalmazott kritika túlzónak vagy nyersenek tűnik, az pusztán a baloldal előtt álló óriási feladat tükröje. A jelenlegi válság számos,

12 A lendületes „mareas” mozgalmak – olyan társadalmi mozgalmak, melyek konkrét ügyekre fókuszálnak, mint az egészségügy és az oktatás – részben kivételek, de politikai hatásuk nem hasonlítható az Indignados csúcsidezőkéhez.

munkásokkal szembeni aljas támadást eredményezett egész Európában, aminek következtében romlottak az általános életfeltételek, különösen a déli perifériákon. Hatalmas ellentmondás feszül az ezen folyamatok által gerjesztett harag és a megszorításokat támogató politikai osztály között. Így hát haladéktalanul szükség lenne olyan demokratikus és emancipatorikus alapokra épülő baloldali pártokra, melyek alternatívát tudnak kínálni az elgyengült szociáldemokratáknak és új küzdelmek sorát inspirálhatják.

Azonban ez nem szabad, hogy azt jelentse, hogy vakon ki kell állnunk bármelyik újonnan felbukkanó erő mellett, amely a fennálló rendszer ellenfelének állítja be magát. Ahogy arra Antentas (2015b) is rámutat: „[a helyzet] kedvez az inkonzisztens és kapkodó változást ajánló alternatív politikai projektek megerősödésének és a stratégiai következetlenségnek, ami egyből nyilvánvalóvá válik, amint eljön az igazság pillanata”.

Beppe Grillo Öt Csillag Mozgalma tökéletes példája mindennek, hiszen nem csinál mást, mint deradikalizálja a politikát és eltéríti a politika terét, mikor az amúgy a baloldalnak kedvezett volna. A válságra reagáló, egyértelműen jobboldali pártok is felbukkantak, különösen Kelet-Európában. Emiatt tehát semmi alapvetően progresszív nincs az „új” fejleményekben.

A spektrum másik végén a Sziriza esetét találjuk, amely jelentős részben a régi baloldal termékeként egy ideig képes volt baloldali irányba terelni a munkásosztály reményeit. Sok tekintetben ez volt a legjobb forgatókönyv a baloldal újraeredése számára, de a párt vezetői – és a belső ellenzék nagy része – bebizonyították, hogy képtelenek felnőni a kihívásokhoz, amelyekkel a választások során szembesültek. Bár kis mérete folytán képtelen volt jelentős hatást gyakorolni az események általános haladási irányára, a Sziriza mindenféle reformizmus illúziójától mentes forradalmi frakciója azt bizonyította, hogy a radikálisok növekvő hálózatának formájában valamit mégiscsak sikerült megmenteni a harmadik memorandum romjai közül (Amstrong 2016).

Ott van továbbá a brit helyzet, ami megint csak megmutatja a politikai helyzet képlékenységét. A konzervatív és kiüresedett Munkáspárt egyik legmarginálisabb frakciójának viszonylag ismeretlen tagja képes volt átvenni a pártvezetést, de csak miután újra lángra lobbantotta a hosszú évek neoliberais politikája miatt kiábrándult emberek százezreinek képzeletét. Ennek az lett az eredménye, hogy a Munkáspártot jelenleg a valaha volt legbaloldalibb vezetője irányítja, egy valódi szocialista és aktivista, aki több tízezer változásra éhes és a toryk legyőzését remélő embert vonzott be a pártba. A brit Sziriza megtegmentésének megannyi kezdeményezése és kudarca után a baloldalnak most ezzel a példátlan helyzettel kell kezdenie valamit.

Ezen a korlátozott áttekintésen is jól látszik, hogy a jelenlegi körülmények komoly taktikai rugalmasságot követelnek meg a forradalmi baloldaltól, és batorság lenne általánosítani egy specifikus helyzet meglátásait és taktikáit. A helyi körülményeket mindig egy

sor olyan tényezőn keresztül érthetjük csak meg, mint például a jobboldal erőssége, a szakszervezetek és a baloldal politikája és befolyása, vagy a gazdaság helyzete, és így tovább. Ezek közül a legfontosabb tényező az alulról jövő társadalmi küzdelmek mennyisége és minősége, amelyből frusztrálóan kevés van a színen.

Egy olyan baloldal számára, amelyik bátran bekapcsolódik a valódi küzdelmekbe, az ilyen ellentmondásos folyamatokba való beavatkozás egyenesen kötelesség, de csak amennyiben ez a cselekvés a lehetőségek és kockázatok józan felmérésén alapul. Ez pedig megkívánja a szövetségesek, ellenfelek, és általában az osztályharc politikájának és trendjeinek alapos elemzését. Szintén megkívánja az olyan forradalmárok megszervezését, akik képesek egy ilyen helyzetértékelés elvégzésére, valamint arra, hogy aztán végrehajtsák a taktikai műveleteket anélkül, hogy a leszámolás és a szektáriánus kivonulás kísértésébe esnének. Egy ilyen szervezet mérete és ereje szintén kulcsfontosságú a lehetőségek meghatározásakor.

Egy független forradalmi szervezet szükségességét bizonyítja a Sziriza és a Podemos reformista vezetői részéről a szélsőbaloldal iránt tanúsított ellenséges magatartás. Ciprasz és Iglesias egyaránt azt követelte, hogy a szocialisták adják fel demokratikus jogukat a független szerveződésre, hagyjanak fel saját műveik publikálásával, és helyette egy felületes és megkérdőjelezhetetlen „egységre” szólítottak fel. A Sziriza esetében a Nemzetközi Munkás Baloldal (DEA) sikeresen védte meg saját jogait azáltal, hogy szövetséget kötött a baloldal más tagjaival, ez a mozzanat pedig egyre fontosabbá vált a válság kiteljesedésével.

A Podemoson belül az *Izquierda Anticapitalista* (IA) csoport arra a nehéz döntésre jutott, hogy formálisan feloszlattja magát, miután elvesztett egy szavazást a Podemos alapító konferenciáján. Ez egy Iglesias által hangszerelt manőver volt annak érdekében, hogy megsemmisítse a fő ellenpólust a párton belül. Nehéz innen megítélni, de úgy tűnik, hogy ez komoly hiba volt: elkerülhetetlenül csökkenteni fogja a csoport koherenciáját, láthatóságát és taktikai kapacitását az eljövendő politikai csatákban.

A dolog pozitív oldala az, hogy ezek az emberek létrehozták az *Anticapitalistas* nevű platformot a Podemoson belül, és továbbra is kiadják nagy hatású elméleti folyóiratukat, a *Viento Surt*, amit sokan olvasnak, és ami a csoport nem hivatalos szócsöveként szolgál. És bár Iglesias kizárta a jelöltjeiket az országos választási listáról, az *Anticapitalistas* tagjai sikeresen manőverezték be magukat regionális parlamentekbe és városi tanácsokba, leginkább Katalóniában, ahol a kilencből három helyi parlamenti képviselő ennek a frakciónak a tagja. Összességében tehát őrzik a saját elveiket, és egy radikális baloldal felépítéséért harcolnak a párton belül.

Mindenesetre a Podemoson belüli baloldal előtt hatalmas kihívások tornyosulnak. Az első ezek közül az, hogy erősen kritizálják egy kisebbségi PSOE-kormány támogatását. Ez az ügy egyre fontosabbá fog válni, főleg, ha a következő választásokból egyik párt sem

kerül majd ki egyértelmű győztesként. Óriási lesz a nyomás a PSOE-kormány támogatása vagy egyenesen egy kormánykoalíció érdekében, de ennek mindenképpen ellen kell majd állni. A baloldal mindig hitelét veszítette, amikor jobboldali szociáldemokrata pártok által vezetett kormányokat támogatott, mint ahogy az jól látszik az olasz *Rifondazione Comunista* 2000-es évek eleji példáján.

A választások utáni időszak másik kihívása a párt eltérítése lesz a jelenlegi választás-központúságtól. Még nem tudni, hogy a Podemos ki fog vagy egyáltalán ki tud-e dolgozni egy stratégiát, ami a szakszervezetekben és társadalmi mozgalmakban végzett munkára helyezi a hangsúlyt, de ennek a folyamatnak a kimenetele döntő jelentőségű lesz. Tekintve, hogy az Indignados mozgalom emléke halványul, az alulról szerveződő aktivizmus újraépítésének elutasítása azt jelentené, hogy a Podemos aláássa saját sikerének alapjait és általánosságban a munkásosztály küzdelmét.

Csak idővel derül majd ki, hogy az *Izquierda Anticapitalista* lazább platformként való újraalapítása ezeknek a vitáknak a megnyeréséhez, illetve a fő cél eléréséhez vezet-e, ami természetesen egy forradalmi marxista áramlat felépítése lenne Spanyolországban. Az azonban biztos, hogy a Podemoson belüli csaták a bal- és a jobboldal között folytatódni fognak, miközben a spanyol politika instabilitása továbbra is kihívások és lehetőségek sorát állítja majd a párt elé. Mind a populizmust, mind az azt hirdető pártvezetést le kell győzni ahhoz, hogy létrejöjjön egy olyan baloldal, amely képes komoly kihívást jelenteni a kapitalizmus számára Spanyolországban.

Fordította: Jasik Barbara és Vajda Dorina
Az eredetivel egybevetette: Nagy Kristóf és Sidó Zoltán

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Armstrong, Mick (2016): The Broad Left Party Question after Syriza. In: *Marxist Left Review*, No. 11.
- Antentas, Josep Maria (2015a): Spain: The Indignados Rebellion of 2011 in Perspective. In: *Labor History*, Vol. 56., No. 2.: 136–160.
- Antentas, Josep Maria (2015b): Looking for Lost Momentum. In: *Socialist Worker*.
Interneten: <http://socialistworker.org/2015/09/30/looking-for-lost-momentum>
(Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Barnett, Anthony (2011): We Have Broken the Silence: Fresh from Madrid, a Member of the Communications Team of the 15 May Movement. In: *Open Democracy*.
Interneten: <https://www.opendemocracy.net/beatriz-pérez-anthony-barnett/>

- we-have-broken-silence-fresh-from-madrid-member-of-communications-team (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Barriere, Manel – Andy Durgan – Sam Robson (2015): The Challenge of Podemos. In: *International Socialism*, No. 145. Interneten: <http://isj.org.uk/the-challenge-of-podemos>
- Bensaïd, Daniel (2015): *An Impatient Life: A Memoir*. Verso.
- Blakeley, Georgina (2012): Los Indignados: A movement that is Here to Stay. In: *Open Democracy*. Interneten: <https://www.opendemocracy.net/georgina-blakeley/los-indignados-movement-that-is-here-to-stay> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Errejón, Iñigo (2014): Spain's Podemos: An Inside View of a Radical Left Sensation. In: *Links International Journal of Socialist Renewal*. Interneten: <http://links.org.au/node/3969>. (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Eurostat (2015): *Real Adjusted Gross Disposable Income of Households Per Capita*. Interneten: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tec00113> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Freeman, Jo (1972): The Tyranny of Structurelessness. In: *The Second Wave*, Vol. 2., No. 1. Interneten: http://library.duke.edu/digitalcollections/wlmpc_wlms01018 (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Geier, Joel (2008): Capitalism's Worst Crisis since the 1930s. In: *International Socialist Review*, No. 62.
- Geras, Norman (1987): Post-Marxism? In: *New Left Review*, I. No. 163.
- Harman, Chris (1968): Party and Class. In: *International Socialism*, No. 35.
- Harman, Chris (2007): Gramsci, the Prison Notebooks, and Philosophy. In: *International Socialism*, No. 114.
- Humphrys, Liz – Tad Tietze (2013): Anti-Politics: Elephant in the Room. In: *Left Flank*. Interneten: <http://left-flank.org/2013/10/31/anti-politics-elephant-room> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Humphrys, Liz – Tad Tietze (2014): Anti-Politics and the Return of the Social: A Reply to Alex Callinicos. In: *International Socialism*, No. 144.
- Iglesias, Pablo (2015a): Spain on Edge. In: *New Left Review*, No. 93.
- Iglesias, Pablo (2015b): Understanding Podemos. In: *New Left Review*, No. 93.
- Iglesias, Pablo (2015c): La centralidad no es el centro. In: *Público*. Interneten: <http://blogs.publico.es/pablo-iglesias/1005/la-centralidad-no-es-el-centro/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Laclau, Ernesto ([2005] 2011): *A populista ész*. Noran.
- Laclau, Ernesto – Chantal Mouffe (1985): *Hegemony and Socialist Strategy*. Verso.
- Lewis, Tom (2015): Podemos and the Left in Spain. In: *International Socialist Review*, No. 98.

- López de Miguel, Alejandro (2015): Vamos a construir una maquinaria de Guerra electoral. In: *Público*. Interneten: <http://www.publico.es/actualidad/construir-maquinaria-guerra-electoral.html> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Lopez, Daniel (2014): Georg Lukács's Theory of Revolution. In: *Marxist Left Review*, No. 8.
- López, Isidro – Emmanuel Rodríguez – Pablo Carmona (2015): The Future of Podemos. In: *Jacobin*. Interneten: <https://www.jacobinmag.com/2015/05/podemos-iglesias-spain-elections-populist> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Mason, Paul (2011): *Why It's Kicking Off Everywhere: The New Global Revolutions?* Verso.
- Mason, Paul (2013): From Arab Spring to Global Revolution. In: *The Guardian*.
- Mason, Paul (2015): What was the point of the Tsipras referendum? In: *Channel 4 News*. Interneten: <http://blogs.channel4.com/paul-mason-blog/4131/4131-2> (Letöltve: 2017.10.26.).
- Miley, Thomas Jeffrey (2015b): Independence for Catalonia? A Sociological Account of the Recent Surge in Secessionism. (Megjelenés alatt.)
- Miley, Thomas Jeffrey (2015a): The Political Consequences of Austerity in Spain. (Megjelenés alatt.)
- Molyneux, John (2011): *Anarchism: A Marxist Criticism*. Bookmarks.
- Monedero, Juan Carlos (2015): Monedero dimite de Podemos: 'Me siento traiciona'. Interneten: https://www.youtube.com/watch?v=hWNqIz_ZYXs&app=desktop. (Letöltve: 2017.10.26.).
- Stobart, Luke (2014a): Whatever Happened to the Indignados? Radical Struggle. In: *Left Flank*. Interneten: <http://left-flank.org/2014/03/17/whatever-happened-indignados-part-1> (Letöltve: 2017.10.26.).
- Stobart, Luke (2014b): Understanding Podemos: Radical Populism. In: *Left Flank*. Interneten: <http://left-flank.org/2014/11/14/understanding-podemos-23-radical-populism> (Letöltve: 2017.10.26.).

Lafferton Sára

**„AZ OLASZOK
NEVÉBEN.”**

**SILVIO BERLUSCONI
ÉS GIUSEPPE GRILLO
POLITIKAI
KARRIERJÉNEK
KEZDETE**

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan tett szert politikai súlyra a populizmus Olaszországban. Amellett érvelek, részben a racionalista politikatudománnyal vitatkozva, hogy a populizmus logikája megismerhető, és ez a logika végső soron annak a komplex jelenségnek az artikulációja, amelyben a politikai rendszer megszűnik a társadalmi rendszer leképeződése lenni. Érvelésemhez a négyszeres olasz miniszterelnök, Silvio Berlusconi, illetve az olasz politika porondján a kétezres évek második felében feltűnő politikus, Giuseppe Grillo politikai pályafutásának kezdetét vizsgálom meg. Először bemutatom azt a politikai és társadalmi hátteret, amellyel összefüggésben a két karrier érthetővé válik. Utána röviden összevetem a főáramú és a baloldali politikatudomány szakirodalmát a populizmus kapcsán, a következő szempontok mentén: hogyan értelmezik a fogalmat; mi a populista vezér *modus operandija*; pontosan milyen környezet hívja életre a populizmust; hogyan értelmezhető a populizmus és a demokrácia kapcsolata. Végül a baloldali irodalom elméleti eszközeinek a segítségével elemzem azt a környezetet, amelyben a két politikus karrierje elindult, azt a típusú politikát, amelyet képviseltek, és azt a demokráciafelfogást, amelynek a nevében beszéltek. Érvelésemet ezzel zárom, hogy ha komolyan vesszük a populista logika által artikulált társadalmi változást, akkor az elcsúszott politikai rendszert kell a társadalmihoz igazítanunk, és nem fordítva.

Donald Trump megválasztása óta gyakran hangoztatott vélemény, hogy ő az „amerikai Berlusconi”, ezért a győzelme is előre látható volt.¹ Vitathatatlan, hogy a két politikusnak hasonló az előélete, mindkettőt nevezték populistának, és megválasztásukkor ugyancsak gyengélkedett annak a politikai rezsimnek a legitimitása, amelybe beléptek – utólag azonban könnyű bölcsnek lenni. Azért, hogy jobban megérthessük annak a logikának a sikerét, amely előrébb viszi a hozzájuk hasonló politikusok karrierjét, a következőkben két olasz, populistának tartott politikus karrierjének kezdetét fogom megvizsgálni.

1992 és 1994 között Olaszországot egy a politikai, gazdasági és társadalmi szférát is átfogó korrupciós botrány rázza meg, aminek következtében teljesen átalakult az olasz pártok palettája, továbbá a közbeszédben elterjedt a nem hivatalos „második köztársaság” kifejezés a változások volumenére utalva. Ezek azonban nem bizonyultak maradandónak, és Olaszországban folytatódott a kormányválságok időszaka: 1946 óta ugyanis egyetlen olasz kormány se élte meg négyéves ciklusának a végét. A 2008-as pénzügyi és gazdasági válság hatásai Olaszországba is begyűrűztek, és – más tényezőkkel együttesen – 2011-ben a negyedik Berlusconi-kormány lemondásához vezettek. Ekkor Giorgio Napolitano államfő

1 Például: What a Trump America Can Learn from a Berlusconi Italy, *The New York Times*, 2016. november 15., vagy If Berlusconi is like Trump, what can America learn from Italy?, *The Guardian*, 2016. november 21.

technokrata kormányt nevezett ki, ami napjainkra az általános válságkezelési menedzsment egyfajta megszokott legelső teendőjévé vált. A technokrata kormány egyetlen tagját sem legitimálták demokratikus szavazatok, népszerűségét pedig jól mutatja, hogy a miniszterelnöke, Mario Monti által alapított új párt, a Polgári Választás (Scelta Civica) csupán a negyedik helyen végzett a következő, 2013-as országgyűlési választásokon.

Az emberek fennálló hatalomba vetett hite mind a kilencvenes évek első felében, mind pedig 2010 után megingott a sorozatos válságok hatására, így a politikai klíma alkalmas volt arra, hogy a választókat a hangzatos ígéreteket megfogalmazó politikai vezetők felé fordítsa. Mindkét esetben színre lépett egy-egy olyan szereplő Silvio Berlusconi és Giuseppe Grillo személyében, aki a kialakult helyzetet felhasználva politikai karriert tudott csinálni. Annak köszönhetően, hogy politikai küldetésüket az „egyszerű emberek” akaratának érvényesítésében jelölték meg a „korrupt hatalmi elit” befolyásának rovására, továbbá hirtelen jött óriási politikai sikereik miatt mindkét politikusra használják a „populista” jelzőt.

A továbbiakban annak a kérdésnek a megválaszolása a célom, hogyan tudott Berlusconi és Grillo is kimagasló sikert elérni a politikába lépéssel szinte egy időben úgy, hogy előtte mindketten viszonylag ismeretlenek voltak a közéletben, illetve teljesen tapasztalatlanok az államügyek tekintetében. Azért, hogy erre a kérdésre választ kapjak, a populizmus főáramú, illetve baloldali szakirodalmának tükrében fogom elemezni Berlusconi és Grillo politikai karrierjének kezdetét. A két eltérő szakirodalom összehasonlítása előtt azonban rövideen felvázolom azt az olasz politikai-társadalmi kontextust, amelybe a két politikus belépett.

AZ OLASZ POLITIKAI-TÁRSADALMI KONTEXTUS

Bizonyos vélekedések szerint Olaszország a kilencvenes évek második felében *par excellence* példája volt annak, ahogyan a populizmus győzedelmeskedik a klasszikus pártokon (Tarchi 2008: 84). Ebben az időszakban az olasz politikából egyszer csak eltűntek azok a pártok, amelyek a II. világháborút követő közel ötven éven keresztül osztoztak a hatalmon, és egy képtelen ígéretekkel előálló politikai neofitának adták át a kormányrudat. Mi vezetett idáig?

A II. világháború utáni néhány évet Olaszországban a normalizálódás időszakaként tartják számon, azonban ez volt az az időszak is, amely évtizedekre konzerválta azt a politikai konstellációt, amelyből kiindulva a korrupció átszötte nem csak a politikai, de a társadalmi és gazdasági élet valamennyi szintjét és szféráját. 1946-ban népszavazással döntöttek Olaszország mai államformájáról, amelynek következményeként elkezdték használni az „első köztársaság” elnevezést, illetve 1947-ben elfogadták az új alkotmányt. Annak érdekében,

hogy a mindenkori kormány ne legyen képes újra totalitárius hatalmat kialakítani, az alkotmány többek között parlamentáris kormányformáról rendelkezett, amelyet a végrehajtott hatalmat ellensúlyozó további fékekkel egészített ki, illetve egyenrangú kétkamarás parlamentet hozott létre (Cotta és Verzichelli 2008: 126). A demokratikus politikai rendszert egy 1946-ban elfogadott rendkívül arányos választójogi törvény hozta működésbe.

Az alkotmány- és választójogi rendelkezéseket az újonnan kialakult pártok között eleinte dinamikus, majd egyre komótosabban változó erőviszonyok töltötték meg tartalommal. Ezek, amint azt Giuseppe Mammarella, a félsziget 20. századi történése megjegyzi, az első években azon kérdés mentén strukturálódtak, hogy az állam vagy a magánszféra irányítsa-e a gazdasági újjáépítést (összefoglalva: Kun 2000). A kérdést eldöntötte, hogy 1947 tavaszán felbomlott a kereszténydemokrata (DC), a kommunista (PCI) és a szocialista (PSI) pártok antifasiszta kormánykoalíciója, és az utóbbi két párt kizárásával a DC megalapozta 1992-ig tartó hatalmát, melyet szatellitpártjaival, az Olasz Liberális Párttal (PLI), az Olasz Republikánus Párttal (PRI) és az Olasz Szociáldemokrata Párttal (PSDI) együttesen gyakorolt.² A koalíció 1962-ben újra kiegészült a PSI-vel, és bár a kormányképességhez a hetvenes években még a PCI együttműködésére is szükségük volt, a Kommunista Párt – ugyan az 1976-os választásokon a szavazatarányokat tekintve második helyen végzett, ami egyben a párt történetének legjobb eredménye volt – amerikai nyomásgyakorlásra nem kerülhetett be a kormánykoalícióba (Cotta és Verzichelli 2008: 131).³ Az 1979-es választásokkor kialakult az onnantól már önmagában kormányképes ötpárti szövetség a DC, PS, PLI, PRI és PSDI között, mely egyrészt a választási rendszer miatt rendkívül széttagolt pártrendszernek, másrészt pedig a külpolitikai klímának köszönhetően került újra és újra kormányra; a parlamenti választásokkor a kérdés inkább az volt, hogy a DC hány párttal és milyen arányban osztozik a hatalmon (Molnár 2011: 13). Ezt az 1992-ig tartó időszakot, amikor az egyéni szavazatnak érzékelhetően nem volt különösebb hatása a politikára, a közbeszéd egyszerűen *Pentapartito*, azaz az öt párt időszakának nevezte.

2 A kormánykoalíció a PCI mellett a szélsőjobboldali Olasz Szociális Mozgalmat (MSI) szintén végig kizárta a hatalomból.

3 Az amerikai kormányok (demokraták és republikánusok egyaránt) rendkívül veszélyes tényezőnek tekintették a PCI-t, mert az már a hatvanas évek végére a rendszer reformpártjaként exponálta magát, és így – bár elveszítette forradalmi jellegét, de ezért cserébe – potenciális kormányerőként tűnt fel, és eredményesen csatornáztatta be támogatói közé a DC-ből kiábránduló szavazókat (Fornasier 2010: 210). Henry Kissinger, aki az olasz választásokkor az USA külügyminisztere volt, „elfogadhatatlannak” nevezte annak a lehetőségét, hogy kommunisták kerüljenek kormányra a régióban, továbbá „elképzeltetlennek” tartotta, hogy az Egyesült Államok szárazföldi egységeket állomásoztasson egy olyan államban, ahol kommunisták vannak hatalmon. Az NSZK kancellárja, Helmut Schmidt, továbbá a brit diplomácia hasonló véleményeknek adott; egyfajta *cordon sanitaire* látszott kialakulni a PCI körül (Fornasier 2012: 218).

A politikai váltógazdaság és elszámoltathatóság effektív hiányának sajátos következményei lettek: a közsférában burjánzott a kliensrendszer, megsokszorozódtak mind a jobb-, mind pedig a baloldali terrorcselekmények,⁴ megerősödött a maffia, a korrupció pedig teljesen átszötte a politikai, gazdasági és társadalmi építményt (Kun 2000). Megsokszorozódtak a kormányválságok, nőtt az államadósság és az államháztartási hiány, amit a kormány – elég népszerűtlenül – adóemeléssel és különböző megszorításokkal próbált enyhíteni (Molnár 2011: 37). A politikai és gazdasági problémák azonban egyre-másra kiütözköztek az azokat kendőzni próbáló látszatintézkedéseken, és ezt a kilencvenes évek hajnalán a nemzetközi térben bekövetkező változások tovább hatványozták.

Ebben a politikai kontextusban nem csoda, ha a korabeli olasz társadalom meglehetősen borús képet mutat. Antonio Gramsci a „déli kérdésről” szóló tanulmányában úgy írja le a húszas évek olasz társadalmát, mint olyan egységet, melyet alapvetően az államhatalmat betöltő, jellemzően északi megyékből származó vékony burzsoá osztály, illetve az északi proletariátus és a déli parasztság (nem elég explicit érdeazonosságai ellenére kialakult) tömbje között feszülő ellentét oszt meg ([1926] 2000: 172–173). A struktúrák leírása olyan találó, hogy évtizedekkel később is megállja a helyét. Carlo Tullio-Altan, a háború utáni évtizedek egyik legismertebb olasz társadalomtudósa lényegében annyival egészíti ki Gramsci olvasatát, hogy az alpesi régió fiatalabb, feltörekvő befektetői, önös érdekeiktől vezérelve, már nem csak az északi munkavállalókkal és a semmittevőnek tartott déliekkel, hanem a bürokratikus államszervezettel is szemben álltak (2000: 258). Tullio-Altan rámutat továbbá, hogy a háború utáni politikai vezetés képtelen volt arra, hogy bármilyen probléma mentén összefogja az individualizmusra egyébként is hajlamos olasz társadalmat (2000: 264).

Roberto Cartocci (1994) az olasz intézményrendszer történetéről írva megállapítja, hogy az olasz intézményeken keresztül létrejött ugyan egyfajta választási konszenzus, de ez önmagában még nem biztosított legitimitást, ez ugyanis csak az egyéni választások aggregátuma, ami véget ér a (kormány)váltáskor, míg a legitimitáció generációkon keresztül is „örökölhető”. Az olasz intézmények konszenzust élveztek, de legitimitást nem, így funkciójuk sem lehetett integráló, csak aggregáló, ennek minden járulékos hatásával az állampolgári és a kollektív tudatra nézve. Cartocci szerint viszont már a televízió (sőt a futball) is – az élet minden

4 Enrico Mariutti megállapítja, hogy 1976-tól fogva mind a szélsőbal (például a Vörös Brigádok), mind pedig a szélsőjobb paramilitáris szervezetei (például az Ordine Nuovo, illetve különböző szabadkőműves körök) hajtottak végre terrorcselekményeket (2015: 481). Pier Paolo Pasolini még 1974-ben eloszlatja a kétségeket a valós elkövetők személyét illetően: a *Corriere della Sera* napilap november 14-ei számának vezércikkében leírja, hogy ezekre a terrorcselekményekre gyakran a politikai elit megrendelésére, tudtával, illetve hallgatólagos jóváhagyásával kerül sor ([1974] 2015). Azt a nagyjából a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek elejéig tartó időszakot, amelyben példátlanul magas számban követtek el fegyveresen politikai erőszakot, óloméveknek nevezik az olasz történelemben.

területét átható jellege miatt – társadalmi integráló potenciált hordoz magában, amelyet viszont elveszít, ha aggregáló érdekeknek rendelik alá. Erre sajnálatos példát szolgáltat a *Rai*, az állami olasz televízió, amely a hetvenes évekre szétesztotta a csatornáit a pártok között,⁵ majd pedig a *Fininvest*tel, Berlusconi médiabirodalmának egyik cégével versengett a köz- és privátadókért. Ha a televízió működését piaci elvek határozzák meg, fejezi be érvelését Cartocci, a társadalmi integráció szerepe kiesik a szempontok közül (1994: 85).

A fentieket összefoglalva tehát a kilencvenes évek elejére az olasz politikai rendszer gyakorlatilag levált a társadalmi szféráról; a végrehajtó hatalom összetételét és céljait tekintve nem képezte le a társadalmi igényeket, a kialakult gazdasági válságokra jellemzően megszorító csomagokkal válaszolt, híresen korrupt közpolitikájával pedig átláthatatlan viszonyokat teremtett az egész közszférában. Észak és dél lakossága olyan társadalmat alkotott, amelyet – egészen a korrupciós botrányig – nem strukturált semmilyen jelentős politikai vita. Az emberek kiábrándultak a politikából; minden adott volt a populista sikerhez.

JANUS-ARCÚ POPULIZMUS

A populizmus rendkívül vitatott jelenség, amit csak fokoz, hogy a média gyakran nevez közszereplőket populistának, többnyire csak azért, mert nem tudja egyértelműen besorolni az illetőt vagy pártot (Albertazzi és McDonnell 2008; Van Reybrouck 2009). A populizmus jelenségének ma már óriási főáramú irodalma van, amely a belső viták és eltérő értelmezések ellenére meglehetősen bizonyossággal állítja, hogy a populizmus patológikus és káros jelenség. Bár a közbeszédben sokkal kisebb teret kap, a témát egyre növekvő baloldali irodalom is tárgyalja, melynek merőben más szemléletmódját jól tükrözi, hogy nem is annyira populista jelenségről, mint inkább logikáról beszél, melyet inkább üdvözlendő, és semmi esetre sem eleve elvetendő politikai dinamikának tart.

Azért, hogy világosan megértsük a két radikálisan eltérő olvasat gyökereit, röviden összefoglalom, hogyan definiálja a két szemlélet az alapfogalmat. A főáramú szakirodalom megkülönböztet populista ideológiát (Mudde 2004) vagy mentalitást (Canovan 1999: 2; Pasquino 2008: 20), beszédmódot (Mastropaolo 2008: 32; Mazzoleni 2008: 57–58; Gidron és Bonikowski 2013), retorikát (de la Torre: 2000: 4) és stratégiát (Canovan 1999; Mazzoleni

5 A *Rait* 1954-ben alapították, és a *Democrazia Cristiana* befolyása alatt működött; 1963-ban, a szocialistákkal kötött koalíció után a PSI is kapott egy csatornát, majd 1973-ban a DC és a PCI között létrejött „történelmi paktumot” követően a kommunista párt is rendelkezett egy adóval, tehát 1973-ra az országban három csatorna működött, egy-egy párt ellenőrzése alatt (Stille 2012: 69–70). Stille megjegyzi, hogy a tévéadók felosztása a hatalomban lévő pártok között teljesen bevett szokás volt a korszak Európájában.

2008). Amin ez a sokszínű irodalom mégis osztozik, az az, hogy értelmezésében a populizmus destabilizálja a fennálló rendszert, és működésével jellemzően a demokratikus mechanizmusok ellen hat (ez alól Margaret Canovan később kifejtett olvasata kivételt képez). Ezt úgy „éri el”, hogy a vélemények és a szemlélet egyszerűsítésére és egységesítésére törekszik, illetve komplexitást nélkülöző válaszokban és megoldásokban gondolkozik. Mivel rendszerint valamivel *szemben* határozza meg magát, ezért működése valami *ellen* irányul; ez pedig általában egy vagy több konkrét csoportot jelent, akiket felelőssé tesz a nemkívánatos helyzet kialakulásáért. A legtöbb említett kutató abban is egyetért, hogy a populizmus jelensége valamilyen gazdasági, politikai vagy társadalmi problémának a tünete. Azonban arra, hogy miért létezhet bal- és jobboldali populizmus egyaránt, rengeteg válasz született, az előbbi létezésének effektív tagadásától (Jan-Werner Müller 2016, hivatkozva D’Eramo 2017: 131) a populizmus mindent befogadó vázjellegű ideológiájáig (Mudde 2004: 543). Marco D’Eramo (2013) szerint mindebből a tanulság az, hogy a populizmus nem egy politikai logika, hanem egy stigma, amit a politikai közép aggat rá azokra a szereplőkre, akik nem a centrista logika szerint cselekszenek, így pedig összemossa a baloldali és a jobboldali rendszerkritikát a populizmus címkéje alá, hogy delegitimálja ezeket.

A populizmus baloldali olvasata rendszerszemléletű megértésre törekszik, ezért nem száll vitába a fenti megállapításokkal. Ernesto Laclau – anélkül, hogy határozott választ akarna adni arra a kérdésre, mi a populizmus – társadalmi logikának tartja azt, amely szerint „egész egyszerűen a politika konstruálásának egyik módja” ([2005] 2011: 9). Ez a logika az emberek alapvetően tagolatlan sokaságából történelmi cselekvőt hoz létre, amely később redukálhatatlan lesz arra a végtelen sokféleségre, amelyből eredetileg összetevődött (2011: 139). Szerzőtársa, Chantal Mouffe egy kifejezetten jobboldali populistákról szóló esszéjében hangsúlyozza, hogy a populisták tudják, a politika az alapvető Mi vs. Ők struktúra mentén konstruálódik (2005: 55). Ezt észben tartva, továbbá Laclau a demokrácia és liberalizmus lehetséges kapcsolatainak fogalmi megkülönböztetése mentén (2011: 195), Benjamin Arditi a populizmus három formáját határozza meg. Az első a reprezentáció egy módja, amely a liberális politikai rendszeren belül (tehát az emberi jogokat, piaci társadalmat, képviseleti demokráciát stb. elfogadva) képviseli alanyát (2007: 60–61). A második megjelenési forma a demokratikus politika tünete, amennyiben a liberális értékek kikerülnek a körükük font intézményes védőhálóból és politikai vita tárgyát képezik (2007: 74). Végül harmadik formájában a populizmus nem más, mint a demokratikus politika sötét gyakorlata, amelyben a liberális értékek teljes kizárásával totalitárius társadalom kialakítása a cél (2007: 81).⁶ Azaz alapvetően mindig a kontextus, jellemzően a liberális demokrácia

6 A demokrácia és liberalizmus viszonyának skáláját, és benne a populizmus szerepét elnézve nehéz nem kihallani az érvelésből Theodor Adorno aggodalmát, aki szerint a náciizmus túlélése a demokrácia *belül* sokkal fenyegetőbb, mint a demokrácián *kívül* (kiemelés az eredetiben, idézi Ek [2006: 379]).

jellege határozza meg, hogy a társadalomban milyen szabályok betartásával konstruálódik és milyen célokat tűz zászlajára a populizmus. Ebből az érzélemből nem következnek determinisztikusan a populizmusnak se jobb-, se baloldalisága, de ennek meghatározása nem is cél: a populizmus oldal nélküli, populisták viszont mindkét oldalon vannak.

Honnan tudhatjuk a főáramú irodalom szerint, hogy populistákkal van dolgunk – vagy másképpen: miről ismerjük meg a populista logika? Mára szinte közhelynek számít az általános közbeszédben, hogy a populista beszédmód egyszerűsítésekre törekszik, ami visszavezethető arra, hogy a nép és az elit közti feszültségben jelöli meg a mindent megmagyarázó társadalmi konfliktust (Canovan 1999; Mudde 2004; Pasquino 2008), jellemzően homályos és elvont kifejezések használatára ragadtatja magát, továbbá tipikusan irracionális érvekkel kíván hatni hallgatóságára (Albertazzi és McDonnell 2008). A populista vezető mindig a tiszta, egyszerű, erkölcsös nép nevében kéri számon az immoralis politikai elit bűneit (Mudde 2004; Mastropaolo 2008). „Bárki, aki vitába száll vele, elmarasztalható, mert erkölcstelen, és ezért nem is annyira a nép része.⁷ A populizmus ezért az »identitás-politika egy kizárólagos formája«. Ebből következően a populizmus veszélyt jelent a demokráciára” – foglalja össze a fősodorbeli Jan-Werner Müller gondolatait az őt kritizáló Marco D’Eramo (2017: 130).

Laclau értelmezése teljesen szembemegy a racionalista politikatudomány eredményeivel: úgy véli, hogy a folyamatosan változó mögöttes jelentéstartalom, amely a populista diskurzusra jellemző, redukcionizmus helyett éppenséggel komplexitásra törekszik, ugyanis így tudja a leghűségesebben leképezni vonatkozási tárgyának, a „népnek” az igényeit. Ahhoz viszont, hogy diszkurzívan át tudja fogni ezt a meglehetősen nehezen megragadható tárgyat, szükséges bizonyos leegyszerűsítéseket tennie annak biztos tudatában, hogy fogalmilag sosem tudja körülhatárolni azt annak végtelenül sokszínű és folyamatosan változó jellege miatt (2011: 29–30). Hogyan is működik ez pontosan? Laclau azt tételezi, hogy egy társadalom – bár semmiképpen nem egyének véletlenszerűen kialakuló halmaza (2011: 195) – önmagában nem rendelkezik eleve adott kollektív identitásokkal; erre kitűnő példa a fent bemutatott háború utáni olasz társadalom. A populista logika arra szolgál, hogy bizonyos társadalmi igények (törvény előtti egyenlőség, egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés, lakhatás stb.) közötti hasonlóság mentén úgynevezett egyenértékűségi láncolatot hozzon létre (Laclau 2011: 91–92). Ez a láncolat azért több, mint az egyszerű szolidaritás, amelyet egy társadalom hasonlóan elnyomott helyzetű tagjai akármikor érezhetnek egymás iránt (mint ahogyan követik, de nem azonosulnak a konszenzusnak örvendő, de nem legitim olasz intézményekkel), mert a láncolat tagjai

7 Judith Butler leírása alapján napjainkban pontosan így működik az antiszemitizmus vádja Amerikában – aki nem azonosul Izrael politikájával, az gyakorlatilag antiszemita (2004: 102–105) –, vagy, tágabban értelmezve, a politikai korrektség cenzúrája is.

a másikat annak igényétől függetlenül önmagukkal azonosnak ismerik el. Az elismerésnek ezt a – társadalmi osztályok határait fölbontó – pillanatát nevezi Laclau a „népi” identitás kikristályosodásának (2011: 114). Minél kiterjedtebb az egyenértékűség láncolata, azaz minél több különböző társadalmi csoportot köt össze, értelemszerűen annál heterogénebb lesz az összetétele, így pedig nehezebb lesz megtalálni azt a közös minimumot, ami összeköthetné az egyes elemeket. Ez az adott egyenértékűségektől és a fő megosztottságtól (pl. tőkés/munkás, nemzeti/külföldi) függően bármi lehet, ezért nincs önmagában vett jelentése; Laclau üres jelölőnek nevezi, amely mindig a kontextusától függően telítődik meg jelentéssel (2011: 93). De az „elismerés”, a „kikristályosodás”, a „közös nevező” nem jön magától – és itt rá is térünk arra, amit Laclau a populizmus performatív dimenziójának nevez (2011: 25–26). Ugyanis az, hogy végül melyik társadalmi igény fog kiemelkedni az egyenértékűségi láncolatból és válik üres jelölővé, egyáltalán nem előre eldöntött tény,⁸ hanem tulajdonképpen azon múlik, hogy az a szereplő, aki artikulálja ezt az egyenértékűségi láncolatot (ez a szereplő Laclau szerint praktikusán a parlamenti képviselő), milyen affektív megnevezéssel utal vonatkozási tárgyára (2011: 132). Egyszerűbben megfogalmazva, a „népi” identitás (pl. „munkások” vagy „olaszok”) magával a megnevezéssel jön létre, de nem akármilyen megnevezéssel, csak olyannal, amellyel a megnevezettek érzelmileg azonosulni tudnak (pusztán az „emberek” vagy a „*homo sapiens*” például aligha volna elegendő). Mindehhez szükség van tehát egy szereplőre, aki a megnevezés aktusával visszamenőlegesen hatállyal létrehozza a megnevezettek identitását, amelyet azok aztán magukénak ismernek el (2011: 181–182). A megnevezés rangjára emelkedő, és így a totalitás igényével fellépő társadalmi igény – oszlatja el a demokratikus kétségeket Laclau – csakis hegemon módon tud kiválasztódni (2011: 87).

Mikor üti fel a populizmus a fejét a politikában, mi aktiválja ezt a mechanizmust? Ahogyan fentebb már szó volt róla, a főáramú szakirodalom szerint jellemzően politikai, gazdasági vagy társadalmi válság hívja életre a populista mozgalmakat (Canovan 1999; Pasquino 2008: 17, 20–28). Erre, mint a bevezetőből, illetve az olasz politikai-társadalmi összefoglalóból kiderült, bőven volt példa az elmúlt évtizedek Olaszországában. E megközelítés alapján a válsághelyzetből karriert csináló populista politikus a zavaros vizekben halászó szemfülesre emlékeztet, aki a válságot menedzselő elittel szemben az egész „nép” érdekében kíván beszélni. Bár néhányan elismerik, hogy ezt a fajta stratégiát vagy diskurzust a politikai elit is előszeretettel használja (Mudde 2004: 542, 550; Mazzoleni 2008: 58),

8 Laclau itt vonja kétségbe azt a marxi tételt, hogy a munkások egyszer rádőbhetnek *valódi* helyzetükre; amire ráébredhetnek, állítja Laclau, az legfeljebb olyasmi, ami valóságként van számukra megkonstruálva. A ráébredés tehát soha nem az igazságra való ráébredés lesz, hanem ráébredés *valamire* (2011: 116).

azonban Mazzoleni kategorikusan „populista fertőzésnek” nevezi (2008: 58), melyet a politikusok azért alkalmaznak, hogy kifejezzék az emberekhez való közelségüket.

A baloldali olvasat válaszáat Mouffe korábban hivatkozott esszéje tömören foglalja össze: a (jobboldali) populizmust ő az úgynevezett posztpolitikai konszenzus következményének tartja (2005: 51). Ez annyit jelent, hogy a demokrácia (jellemzően a II. világháború után széles körben elfogadtatott) liberális felfogása azt igényelte, hogy miután megszületik az általános demokratikus konszenzus az emberi jogok, a piacgazdaság stb. fontosságáról, továbbá létrejön a konszenzusnak megfelelő intézményrendszer, onnantól fogva ezt a konszenzust a szavazópolgárok már ne vonják kétségbe, hanem építgessék a társadalom útját a neoliberais politikai berendezkedés felé. Ahogyan Mouffe megfogalmazza, a liberális demokráciafelfogás eszközként tekint a demokráciára, amely a neoliberais cél felé haladást segíti (2005: 52–53). Az alapértékek vitájának kiiktatása után azonban a politika elvesztette konfliktusos jellegét. Mivel a valódi döntéseket az értékmentesnek beállított jog terepében hozzák meg, a vitától kiüresedő politikai tér létrehozta a maga ellenpólusát a moralizáló, értéktelített jobboldali populizmusban (2005: 54–59). Laclau érvelésében, melyet a középső viktoriánus korban szétesett chartista mozgalommal illusztrál, a politika ahelyett, hogy integráló szerepet töltött volna be úgy, hogy általános érdeazonosságok mentén nagy, érdekérvényesítésre képes csoportokat hozott volna létre, inkább tovább fragmentálta a társadalmi identitásokat, és apró csoportok közötti alkukötés tárgyalásztalává silányult. Az apró csoportok számára pedig rövid távon előnyös is volt a széttöredezés, mert így egy-egy csoportnak nem kellett az egész „nép” minden gondját-baját a hátra vennie, és foglalkozhatott saját egyéni igényei képviselésével (2011: 111–112); gondoljunk csak az északolasz befektetők közösségi „érzékenységére”. A neoliberais berendezkedés tehát atomizálta és individualizálta a társadalmat, a populizmus pedig nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy összefogja a fragmentált identitások egy részét a fent leírt módon. És ki lehet tagja a populista egyenértékűségi láncolatnak? Mindenki, akit a láncolat még „elbír”; mivel pedig a láncolat megnevezése kellően fluid és homályos ahhoz, hogy nehezen számon kérhető legyen, tulajdonképpen bárki lehet a „népi” identitás alkotóeleme. Sergio Benvenuto (2006) egy Berlusconi népszerűségéről írt cikkében a populizmusnak éppen ezt a tulajdonságát emeli ki: „Bárki választhatja a Kajmánt [Berlusconit]: munkás és vállalkozó, paraszt és tisztviselő, egyetemi tanár és művész. Sok vállalkozóról lehet tudni, hogy nincs nagy véleményrel Berlusconiról, míg a munkásság nagy része buzgón szavaz rá. Egy dolog mindenestre bizonyosodott: a Kajmán minden társadalmi rétegből azoknak a szavazatait szerzi meg, akik utálják a [neoliberais] politikát”. Társadalmi nyitottsága miatt tehát a populizmus komoly emancipatorikus potenciált rejt magában.

Végül, milyen a populizmus és a demokrácia egymáshoz való viszonya? A közbeszédben egyre gyakrabban hangzik el, hogy a populizmus hozzátartozik

a demokráciához, egyfajta „az érem két oldala”-típusú viszonyban van vele. Ennek fogalmi megalapozását Michael Oakeshott nyomán Canovan végezte el, amikor megkülönböztette a pragmatikus (*pragmatic*) és az üdvözítő (*redemptive*) demokrácia fogalmát. Az előbbi a demokráciát sok más lehetséges közül egy elképzelhető konfliktuskezelési mechanizmusnak látja, és ennek intézményes megvalósítására törekszik; szemben az utóbbival, melynek célja az egyén felszabadítása a politikán keresztül, amely legitimitásának forrása a nép, és intézményes kereteken kívül, spontán módon képzelel el ennek a megvalósítását (Canovan 1999: 2). Canovan szerint akkor alakul ki a populizmus jelensége, amikor az „alantas” politika és a „megdicsőült” demokrácia nagyon eltávolodik egymástól, tehát amikor az emberek úgy érzik, nem gondoskodik róluk a saját kormányuk. Azonban Takis Pappas meghatározása („demokratikus illiberalizmus”, 2014), illetve Jan-Werner Müller fenti idézett gondolatai nem sok kétséget hagynak afelől, hogy – azon túl, hogy demokratikusnak tekinti – a főáramú beszédmód alapvetően elnyomónak tartja a populizmust.

Ahogy a populista logika működéséből kiderül, azt a baloldali szakirodalom a képviseleti demokrácia inherens velejárójának tekinti (ugyanakkor, ahogyan Ardití érvelése megmutatja, nem tartja demokratikusnak *per se*). Emancipatorikus potenciálja mellett van még egy demokratikus tulajdonsága a populizmusnak: sajátosan artikulálja a társadalmi megosztottságot, amikor *plebsként populusnak* nevezi magát, azaz a rész egészeként keretezi magát (pl. mi, *az egyszerű olasz emberek vagyunk az igazi olaszok*) (Laclau 2011: 99). Ez a radikális szakadás, amely mind a „népi”, mind pedig az ellenség identitását intézményesíti, annak a demokratikus deficitnek az eredménye, amelyet a valódi politikai konfliktus hiánya okoz (Laclau 2011: 104–106). Olaszországban, ahol 1976-ig érdemi műsorokat csak állami csatorna sugározhatott – melyek egyébként a magaskultúrának viszonylag igényes munkái voltak –, az átlagember aligha érezhette azt, hogy valaki az ő igényeit, ízlését és világképét képviseli (Stille 2012: 69–70).

A fenti, meglehetősen szűkszavú összehasonlításból látszik, hogy bár a két értelmezés számos ponton találkozik, például a jelenségek azonosításakor (intézményes ellenségkép, egyszerűsítő, homályos diskurzus stb.), következtetéseikben messzemenően eltérnek egymástól. Annak elismerése mellett, hogy egy fékevesztett populista mozgalom céljait tekintve törekedhet egy totalitárius társadalom létrehozására a liberális jogoknak a tárgyalóasztalról való lesöprésével, a két olvasat más általánosságokat állapít meg a populizmussal kapcsolatban. A főáramú szemlélet szkeptikusan szemléli az önmagát tiszta és erkölcsös emberek mozgalmának nevező erők szerveződését, és a populista szónokokban a fennálló intézményes, racionális, liberális (és egyedül legitim) rend felforgatóját látja. A baloldali szemlélet, ezzel ellentétben, inkább üdvözlendő logikának tartja a populista logikát, amely a társadalomban rejlő kisebb-nagyobb igények bűvő, bizonytalan patakját fogja

össze és tereli politikai mederbe; ezáltal pedig történelmi cselekvőt hoz létre olyan emberekből, akikre egyébként a politika és a közbeszéd jellemzően nem különösebben kíváncsi.

A MEGFELELŐ EMBER A MEGFELELŐ HELYEN A MEGFELELŐ IDŐBEN

A „Berlusconi-jelenség” kifejezés elterjedése, továbbá az a széles körű döbbséget figyelem, ami Giuseppe Grillo *Movimento 5 Stelle* (M5S) mozgalmát övezi, arra enged következtetni, hogy Berlusconi és Grillo rátermett politikai befektetőként használták ki a populista sikerre szinte előgyártott helyzetet. Azért, hogy hirtelen jött és kimagasló politikai sikerük logikáját elemezhesük, a továbbiakban a fent bemutatott baloldali teoretikus eszközökkel fogom elemezni Berlusconi és Grillo karrierjének kezdetét.

Mindkét politikus a média világából indulva hódította meg az olasz politikát. Miben érhető tetten a válság, illetve a posztpolitikai konszenzus az olasz médiában, amelyből a két olasz jó érzékkel kovácsolt politikai tőkét? Berlusconi médiakarrierje előtt a legtöbb fogyasztói termékről valamilyen indokkal nem engedtek reklámokat sugározni a sokáig egyetlen, állami csatornán, a *Rai*on, a közerkölcs nevében pedig a katolikusok és a kommunisták egyaránt ellenőztönözték a fogyasztói kultúrát. A *Rai*nak 1976-ig tévés monopóliója volt, és ezt ki is használta; a reklámok idejének felső határt, illetve borsos árakat szabott. Aki mégis átment a lehetséges hirdetői szitáján, annak Torinóba kellett mennie engedélyért könyörögni a *Rai* reklámszakemberéhez. Ehhez egy politikai párt (lehetőleg a DC) támogatása, továbbá jó egyházi kapcsolatok kellettek; a hirdetési rendszer tehát a piac logikájával teljesen ellentétesen, politikai logika szerint működött (Stille 2012: 67–69). Amikor az alkotmánybíróság 1976-ban kimondta, hogy működhetnek kizárólag helyi sugárzású magán-tévéársaságok (az országos vetítés az állami *Rai* monopóliuma maradt), egyszerre több száz apró társaság alakult, helyi hatósugárral. Berlusconi volt az egyetlen vállalkozó Olaszországban, aki megszerezte alapította a földi sugárzású (tehát nem kábel) tévéársaságokat, sőt ugyanazokat a műsorokat vetítette ugyanabban az időpontban mindegyik adóján – hivatalosan azonban nem üzemeltetett országos hatósugarú tévécsatornát.⁹ (Az, hogy a kilencvenes évek elején, a politikai földrengés idején egyedül neki volt effektív országos hatósugarú magánadója, a politikába történő belépésekor óriási verseny-

9 Berlusconi médiában elért sikereihez szüksége volt a PSI kétszeres miniszterelnökének, Bettino Craxinak a támogatására is. 1984-ben kormányfőként ő nyomta át a parlamenten (bizalmi szavazással összekötve) azt az alkotmányellenes „Berlusconi-dekrétum” gúnynevű kormányrendeletet, amely jóváhagyta a *Fininvest* csatornáinak összekapcsolt országos sugárzását az 1976-os alkotmánybírósági határozat ellenében (Stille 2012: 159–160).

előnyt jelentett számára.) Ugyanúgy Berlusconi volt az, aki a termelők hirdetésigényét kihasználva bármilyen termék reklámozását engedélyezte a csatornáin, azok erkölcsi vonatkozásától függetlenül. Szüksége is volt rá, hiszen hirdetésekéből tartotta fenn magát (Magyar 2011: 34–37). A nézettségi mutatók versenyébe előbb-utóbb minden csatorna kénytelen volt beszállni – a helyi magánadóktól az országos, kapcsolt állami csatornáig –, ez pedig bevételeik maximalizálására ösztönözte az üzemeltetőket; a csatornák így óriási reklámfelületekké váltak (Magyar 2011: 43). Más szóval, Berlusconi forradalmasította a reklámozást; a hirdető, akik korábban egymással versenyeztek a szűkre szabott és szabályozott hirdetőfelületekért, egyszerre keresett piaci szereplőkké váltak, hiszen fontos reklámbevételekhez juttatták az adók üzemeltetőit. Politikai nyelven megfogalmazva emancipálta a kisebb hirdetőköt a nagy, korábban is versenyképes hirdetővel, tevékenységével pedig felhívta rá az emberek figyelmét: eddig el se tudtuk képzelni, hogy másképp is lehetne csinálni a televíziózást, de mostanra kiderült: a televíziózás végső soron csak rajtunk múlik.

Bár Grillo politikai karrierjének kezdetén kevésbé volt szembevető a médiában uralkodó posztpolitikai konszenzus (ez Berlusconi esetében sajátos politikai racionalitás által vezérelt, a hirdetéseket kontrolláló gyakorlatban, illetve tévétársaságok üzemeltetésének szabályozásában öltött testet), a médiaszabályozásra vonatkozó népszavazási kezdeményezéseit így is megbuktatták.¹⁰ 2008-ban (még az M55 alapítása előtt) az információhoz való szabad hozzáférést protestált, mert úgy vélte, hogy „az információ-ellenőrzés az új fasizmus”. Név szerint az akkori kormányfőt, Silvio Berlusconit vádolta, aki szerinte televíziócsatornáival és politikai hatalmával a kezében manipulálta a híreket.¹¹ Saját adatai szerint közel 1 300 000 aláírást gyűjtött három, érvénytelenítő hatályú referendum kiírásáért, hogy (céljait tekintve meglehetősen ellentmondásosan) szüntessék meg a kiadók közpénzből való finanszírozását, továbbá töröljék el a Berlusconi-féle *Mediaset*nek kedvező Gasparri-törvényt és az Újságírók Nemzeti Rendjét.¹² A semmitőszék azonban formai okokra hivatkozva érvénytelennek nyilvánított több százezer aláírást, így egyik javaslatra sem gyűlt

10 Grillo első találkozására az üvegplafonnal még az első köztársaság idején került sor: 1986-ban a *Fantastico* című műsor egyik epizódjában az akkori miniszterelnök, Bettino Craxi és pártja kárára viccelődött a szocialisták morális korlátain. Bettino Craxi akkor tért vissza kínai útjáról, Grillo pedig erre az alkalomra a stúdió színpadán eljátszott egy Craxi és egy szocialista politikus közt lezajló, hipotetikus párbeszédet: „Ez az egymilliárd kínai, ezek tényleg egytől egyig szocialisták? „Igen, miért? „De ha mind szocialisták, akkor kitől lopnak?”. A tréfa miatt Grillót kizárták a *Rai*ból.

11 Interneten: http://www.beppegrillo.it/2008/04/il_fascismo_del.html. (Letöltve: 2017. 10. 26.).

12 Interneten: http://www.beppegrillo.it/2008/04/il_v2day_e_lora/index.html. (Letöltve: 2017. 10. 26.).

össze a szükséges számú kézjegy.¹³ Amint két olasz újságíró megjegyzi, ha a parlament legalább megvizsgálta volna ezeket a kezdeményezéseket, melyek az alkotmányba foglalt minimumánál szükségesnél lényegesen több támogatót tudtak maguk mögé felsorakoztatni, ma nem lenne olyan nehéz dolguk a pártoknak azzal vádolni Grillót, hogy egyszerű demagóg, aki szembemegy az alkotmánnyal (Rizzo és Stella 2013: 80). A vizsgálat, azaz a kezdeményezésnek mint legitím társadalmi igénynek az elismerése azonban elmaradt a politikai elit részéről, így Grillo számára lehetőség nyílt rá, hogy az *establishment* politikáját mint fölényes és elnyomó gyakorlatot exponálja, sokak sérelmét artikulálva egyszerre.

A politikai ellittel szemben kiket és hogyan szólított meg a két politikus, kikből próbált egyenértékűségi láncolatot kovácsolni? A hetvenes-nyolcvanas évek olasz politikusi nem foglalkoztak közvélemény-kutatásokkal, tartózkodtak a választókkal való személyes találkozásoktól, és jellemzően elavult módon kampányoltak (Stille 2012) – hiszen a választásoknak, mint a fenti összefoglalóból kiderült, számukra komoly tétjük nem volt –, Berlusconi viszont komolyan reflektált az emberek igényeire: saját közvélemény-kutató céget alapított, a *Diakront*.¹⁴ Rendszeres piackutatásokat végzett, amelyek alapján milánói stúdiójában elkészítette a legfogyaszthatóbb műsorokat, melyeknek célja (a *Rai*-féle népszerűvel szemben) az átlagos olasz tévé néző igényének a kielégítése, a népszórakoztatás volt (Magyar 2011: 37). Berlusconi a *Diakron* felmérési eredményei alapján politikai karrierjét az antifasiszta-ellenes, antietatista, jóléti államot és központosítást ellenző *Forza Italia!* párt megalapításával kezdte, majd *Forza Italia!* klubokat alakított országsszerte. Híres első beszédében („*scendo in campo*”), melyben bejelentette, hogy a közéletnek szenteli az életét, Berlusconi többször is használta a „liberáldemokrata” kifejezést, utalva az általa alapított párt profiljára – egy felmérés szerint ugyanis az olaszok 78%-a egy politikai szempontból ismeretlen ember által vezetett, liberáldemokrata pártra szavazott volna legszívesebben (Stille 2012: 166). Bár a beszéd viszonylag részletszegény volt, az ellentmondásokat nem tudta elkerülni: egyszerre beszélt a jóléti állam ellen (az északi régió lakosainak címezve) és a szociális gondoskodás szükségességéről (a déliekre gondolva). Elválasztotta a keresztény, nyugati értékeket a kommunista és a baloldali hagyománytól, mindig az előbbi javára. Szándékosan használt focira utaló kifejezéseket (ennek szellemében választotta meg a párt nevét is), hangsúlyozva a politikusi köröktől való különállóságát. Giovanni Orsina megállapítja, hogy Berlusconi volt az első komoly politikai szereplő, aki azt mondta, hogy az olasz

13 Interneten: http://www.corriere.it/politica/08_novembre_11/firme_referendum_grillo_3dadab2b0-b004-11dd-981c-00144f02aabc.shtml. (Letöltve: 2017. 10. 26.).

14 Mindez viszont nem azt jelenti, hogy Berlusconi önmagában értékesnek vagy fontosnak tekintette volna az „átlag olasz” igényeit. A nyolcvanas évek folyamán egyszer meglehetősen cinikusan emlékeztette műsorgyártót egy értekezleten célközönségük alacsony képzettségére: „Ne feledjék, a mi nézőink jó, ha általános iskolát végeztek, és nem ők voltak az osztályelső” (Magyar 2011: 37).

emberek úgy jók, ahogy vannak, és az államnak kell megtennie az első lépést a polgárok felé (Orsina 2013: 97). Berlusconi azt mondta, hogy az államnak rá kell szolgálnia, hogy az emberek megbízzanak benne, ugyanis az állami szabályok „zavarosak, érthetetlenek, értelmetlenek és elnyomók” (2013: 104). Berlusconi azt állította tehát, hogy a politikának kell igazodnia az olasz emberek szükségleteihez, és nem ez utóbbiaknak kell alkalmazkodniuk ahhoz az absztrakcióhoz, amelyet az olasz politika „az olasz emberről” létrehoz.

Grillo 2009-ben, a milánói *Teatro Smeraldo* épületében foglalta össze egyórás beszédében az akkor alapított M5S programját. Kijelentette, hogy a mozgalom (hangsúlyozottan nem párt, hanem mozgalom) se jobb-, se baloldali; az „emberek” alkotják, mindenféle pártok által generált, mesterséges megosztottság nélkül.¹⁵ Bírálta az általa antiállamnak nevezett, emberek fölé nőtt entitást, amely többek között kisajátítja a vizet és tönkreteszi a természetet; támadta a bankrendszert, ami szerinte elnyeli a jóra való állampolgárok pénzét; célzott az Európai Unió által gerjesztett problémákra, amelyekről a politikusok nem hajlandók tudomást venni. Belpolitikai megoldása lényegében az adminisztratív és az információ áramlását akadályozó határok lebontása volt (megyehatárok, szerzői jogvédelem megszüntetése, tankönyvek ingyenesen hozzáférhető digitalizálása stb.) a közvetlen demokrácia jegyében. Grillo hangsúlyozta, hogy az M5S a legnagyobb mozgalom, amely vezető nélkül működik, vezetésre pedig azért nincsen szükség, mert a tagjai az emberek, akiknek ugyanaz a véleményük a természetéről, a környezetről, az emberi jogokról, a politikáról. Grillo szerint a mozgalom helyből, alulról akar épkezni, és nincsenek globális tervei. Gúnyolódott az *establishment* tagjain, bizonygatva, hogy lelepleződtek: „meztelen a császár” (Bordignon és Ceccarini 2013: 435–436). Grillo érvelésében tehát az intézményes politika rendre a problémák elkendőzésére szolgál, az információ és a megoldás gátjaként funkcionál; ennek kiiktatásával azonban az emberek lehetőséget kapnak arra, hogy a valódi problémákat artikulálják, és megvalósítsák önmagukat mint eredeti politikai szubjektumokat.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányom célja annak megvilágítása volt, hogy Silvio Berlusconi és Giuseppe Grillo a populista logika felhasználásával tudott hirtelen nagy sikerű politikát csinálni. Politikai sikerük azonban nem jelent automatikusan normatív igazolást, csupán azt jelzi, hogy sikeresen artikuláltak egy általános társadalmi problémát: azt, hogy a politika nem reflektál a társadalomra.

15 Azt, hogy az M5S nem párt, és nem is lesz az, Grillo a mozgalom alapszabályai között fekteti le: <http://www.beppegrillo.it/movimento/regolamento/>. (Letöltve: 2017. 10. 26.).

Mindkét politikus karrierjének kezdeti szakaszában fölfedezhetünk olyan sajátos, diszkurzív politikai jellemzőket, amelyek beleillenek a Laclau által leírt populista logika metamodelljébe. A Berlusconi-féle affektív megnevezés, a *Forza Italia!* elsősorban a futballkedvelőket szólította meg, az országban rendkívül közkedvelt sporton keresztül azonban az egész olasz nemzethez szólt. Berlusconi populizmusa bizonyos szempontból forradalmi volt, mert magáncsatornáival átírta annak a rendszernek a szabályait, amelyben mozgott. Műsorai az „átlag olasz”, és nem pedig valamilyen fiktív állampolgár igényeire igazodtak, azt a benyomást keltve, hogy a csatorna üzemeltetője mindenkori nézőjéért van, az ő érdekeit képviseli. Ennek megfelelően politikai üzenete is az volt, hogy a kibillent politika-társadalom egyensúlyt a politika oldaláról kell helyreállítani. Berlusconi „népe” jobboldali, keresztény, liberális demokrata, antikommunista, társadalmi státuszát tekintve viszont egyaránt lehet tőkés vállalkozó és a lemorzsolódó társadalmi osztály tagja is. Berlusconi politikája Arditi besorolásában a reprezentáció egy módja, mert kizáró identitáspolitika, amely elfogadja a rendszer liberális játékszabályait.

Grillo „üres jelölője”, amennyiben elfogadjuk annak a mozgalom nevét, talán kevésbé rezonál természetesen az olasz fülekre, de annak hangsúlyozása, hogy az M5S mozgalom és nem párt, valószínűleg a vezető és az emberek közötti távolságot igyekszik áthidalni. Az M5S megalapításakor Grillo a társadalmat megosztó alapvető törésvonal diszkurzív konstruálásán fáradozott, amikor élesen elválasztotta az elnyomó hatalmi elitet az egyszerű, hasonló igényekkel fellépő, alapvetően homogén olaszok csoportjától. Hangsúlyozta, hogy a politikusok megpróbálják elejét venni annak, hogy az emberek rádőbbenjenek az igényeikre és szükségleteikre (hiszen manipulálják a híreket és visszartartják az információt), illetve nem törődnek a már kialakult igényekkel. Grillo egyenértékűségi láncolatába tulajdonképpen minden „olasz” belefér, világnézeti megkötések nélkül. Ez a politika Arditinél a demokratikus politika egy tünetének felel meg, mert emancipációs politikát képvisel, és vitat bizonyos liberális jogokat.

Bár történelmi cselekvőt, politikai értelemben, mindketten adtak a „népnek” (Berlusconi idáig négyszer volt kormányon, az M5S-nek pedig számos tagja lett polgármester, 2016 júniusa óta például Rómát is az M5S színeiben induló Virginia Raggi vezeti), politikai szerepük meglehetősen ellentmondásos. Berlusconi többszörös miniszterelnökként maga is az *establishment* részévé vált, és kormányon töltött éveit nehezen lehet az „egyszerű nép” érdekében eltöltött szolgálatnak nevezni (Fella és Ruzza 2013), Grillo közvetlen demokráciát hirdető mozgalmának hitelességét pedig alapvetően megkérdőjelezi a szervezet rendkívül erős hierarchikus struktúrája, illetve a tény, hogy Grillo egyedül dönthet a mozgalom tagjainak a jogai felől (Vignati 2013). A két politikus által alkalmazott populista logikák tehát valós problémát artikuláltak, amennyiben ignorált társadalmi igényekre hívták fel a figyelmet, ugyanakkor meglehetősen problematikus választ adtak ezekre

az igényekre. Ha az a célunk, hogy elejét vegyük a Berlusconihoz és Grillóhoz hasonló politikai karakterek térnyerésének, nem a társadalmi igényeket kell az intézményes politika elképzeléséhez igazítanunk – akár az előbbiek elleplezésével –, hanem azokat az intézményeket kell kialakítanunk, amelyeken keresztül ezek az igények artikulálódhatnak és kielégülhetnek. Arról viszont, hogy pontosan mely igények és hogyan teljesüljenek, mindig a politika feladata dönteni.

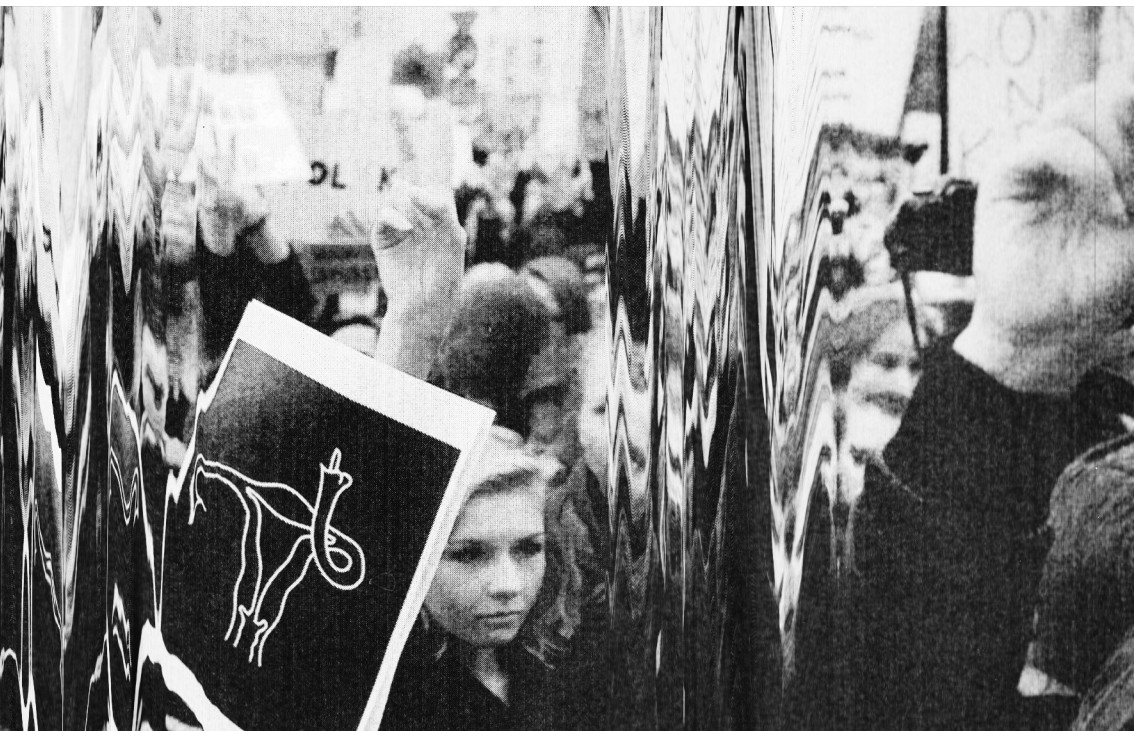
HIVATKOZOTT IRODALOM

- Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (2008): Introduction: The Sceptre and the Spectre. In: *Twenty-First Century Populism*. Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (eds). Palgrave Macmillan, 1–11.
- Arditi, Benjamin (2007): *Politics on the Edges of Liberalism. Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh University Press.
- Benvenuto, Sergio (2006): A Kajmán országa. In: *Magyar Lettre Internationale*, No. 63. Interneten: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre63/benvenuto.htm>. (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Bordignon, Fabio – Ceccarini, Luigi (2013): Five Stars and a Cricket. Beppe Grillo Shakes Italian Politics. In: *South European Society and Politics*, Vol. 18., No. 4.: 427–449.
- Butler, Judith (2004): *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*. Verso.
- Canovan, Margaret (1999): Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. In: *Political Studies*, Vol. 47., No. 1.: 2–16.
- Cartocci, Roberto (1994): *Fra Lega e Chiesa*. Il Mulino.
- Cotta, Maurizio – Verzichelli, Luca (2008): *Il sistema politico italiano*. Il Mulino.
- D'Eramo, Marco (2017): They, the people. In: *New Left Review*, No. 103.: 129–138.
- D'Eramo, Marco (2013): Populism and the New Oligarchy. In: *New Left Review*, No. 82: 5–28.
- de la torre, Carlos (2000): *Populist Seduction in Latin America*. Ohio University Press.
- Ek, Richard (2006): Giorgio Agamben and the Spatialities of the Camp: An Introduction. In: *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, Vol. 88., No. 4.: 363–386.
- Fella, Stefano – Ruzza, Carlo (2013): Populism and the Fall of the Centre-Right in Italy: The End of the Berlusconi Model or a New Beginning? In: *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 21., No. 1.: 38–52.
- Fornasier, Roberto (2012): The DC and the PCI in the Seventies: A Complex Relationship Supervised by the United States. In: *Bulletin of Italian Politics*, Vol. 4., No. 2.: 209–229.
- Gidron, Noam – Bonikowski, Bart (2013): *Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda*. Weatherhead Working Paper Series.

- Gramsci, Antonio ([1916–1935] 2000): *The Gramsci Reader. Selected Writings 1916–1935*. David Forgacs (szerk.). New York University Press.
- Kun, Tibor (2000): Olaszország 1945 után. In: *Klió*, Vol. 9., No. 1. Interneten: <http://www.c3.hu/~klio/klio001/klio140.htm> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Laclau, Ernesto ([2005] 2011): *A populista ész*. Noran.
- Magyar Péter (2011): *Berlusconi. Pénz, hatalom, botrányok*. HVG.
- Mariutti, Enrico (2015): Ólomévek. In: *Helikon*, Vol. 61., No. 4.: 479–496.
- Mastropaolo, Alfio (2008): Politics Against Democracy: Party Withdrawal and Populist Breakthrough. In: *Twenty-First Century Populism*. Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (eds). Palgrave Macmillan, 30–48.
- Mazzoleni, Gianpietro (2008): Populism and the Media. In: *Twenty-First Century Populism*. Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (eds). Palgrave Macmillan, 49–64.
- Molnár Anna (2011): *Olaszország története a második köztársaság idején: Az „első köztársaság” összeomlásától Silvio Berlusconi negyedik kormányáig*. Áron.
- Mouffe, Chantal (2005): The 'End of Politics' and the Challenge of Right-wing Populism. In: *Populism and the Mirror of Democracy*. Panizza, Francisco (szerk.). Verso, 50–71.
- Mudde, Cas (2004): The populist Zeitgeist. In: *Government and Opposition*, Vol. 39., No. 4.: 542–563.
- Orsina, Giovanni (2013): *Il berlusconismo nella storia d'Italia*. Marsilio Editori.
- Pappas, Takis (2014): Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. In: *Government and Opposition*, Vol. 49., No. 1.: 1–23.
- Pasolini, Pier Paolo ([1975] 2015): Merényletek regénye – 1974. november 14. In: *Helikon*, Vol. 61., No. 4.: 439–442.
- Pasquino, Gianfranco (2008): Populism and Democracy. In: *Twenty-First Century Populism*. Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (eds). Palgrave Macmillan, 15–29.
- Reybrouck, David Van (2010): *A populizmus védelmében*. Gondolat Kiadó.
- Rizzo, Sergio – Stella, Gian Antonio (2013): Costi della politica e riforme: Sforbiciatine. In: *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni*. Di Virgilio, Aldo – Radaelli, Claudio M. (szerk.). Il Mulino.
- Stille, Alexander (2012): *Citizen Berlusconi, il cavalier miracolo: la vita, le imprese, la politica*. Garzanti.
- Tarchi, Marco (2008): Italy: a Country of Many Populisms. In: *Twenty-First Century Populism*. Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (szerk.). Palgrave Macmillan, 84–99.
- Tullio-Altan, Carlo (2000): *La nostra Italia. Clientelismo, trasformismo e ribellismo dall'Unità al 2000*. Egea.
- Vignato, Rinaldo (2013): La sfida del Movimento 5 stelle. In: *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni*. Virgilio, Aldo Di – Radaelli, Claudio (szerk.). Società editrice Il Mulino, 83–100.

Kováts Eszter

A KONSZENZUSOK FELSZÁMOLÁSA - JOBBOLDALI POPULIZMUS ÉS A „GENDER- IDEOLOGIA” FENYEGETÉSE

2012 óta számos európai országban a „genderideológia”, illetve „genderelmélet” ellenségképpéval szemben konzervatív, és részben fundamentalista társadalmi mozgalmak szerveződtek. Ezek nőjogok, LMBTQ-ügyek, adminisztratív szakpolitikai eszközök (pl. gender mainstreaming), vagy gender studies tanszékek közfinanszírozása ellen lépnek fel, az ezeket képviselő politikai és civil szereplőket, közigazgatási alkalmazottakat, és a fenti kérdéseket tudományosan kutatókat egyetlen homogén csoportként és szervezett lobbiként állítják be. A mozgalmak transznacionális karaktere, a diskurzusok, gyakorlatok országghatáron és konkrét ügyeken átívelő volta egyre több kutatót győz meg arról, hogy nem elkülönült esetekről, hanem egy összefüggő jelenségről van szó.

A szakirodalomban elterjedt, értékek harcára korlátozódó értelmezésekkel szemben, melyek nem foglalkoznak strukturális magyarázatokkal, a tanulmány ezeket a mozgalmakat a jobboldali populizmus erősödésének kontextusában helyezi el. Amellett érvel, hogy a gender ezeknél a „genderideológia” ellen szerveződő mozgalmaknál nem a végső legyőzendő ellenség, hanem egy nagyobb válság tünete, ahol a gender egy szimbolikus kötőanyag. Ezek valójában a liberális demokrácia újradefiniálásáért folytatott küzdelmek, a „genderideológia” pedig a fennálló globális hatalmi rend és az ún. progresszív szereplők számos deficitjét testesíti meg az ellene szervezkedők számára, akik ezekre reagálnak bizonyos kérdések újrapolitizálásával. Chantal Mouffe konszenzus-fogalma, és a konszenzusnak a liberális demokráciában teret nyerő hegemoniájának kritikája alapján az írás azt vizsgálja, hogy a neoliberalis konszenzus, az emberi jogi konszenzus és a liberális progresszió konszenzusa mennyiben járul hozzá a „genderideológia” elleni mozgalmak térnyeréséhez.

BEVEZETÉS

Magyarországon a legtöbb európai országhoz képest későn, 2017. február–márciusában került reflektorfénybe a „genderideológia” témája az ELTE Társadalmi nemek tanulmánya készítés elindításának híre és az Európa Tanácsnak a nők elleni és családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szóló isztambuli egyezménye ratifikációjának kilátásba helyezése kapcsán,¹ azonban valójában a diskurzus szintjén már itthon is évek óta jelen van. 2009-ben egy a társadalmi nemeket is oktató történelemtankönyv, 2010-ben pedig az óvodai neveléssel és abban a sztereotípiákkal szembeni küzdelemmel kapcsolatos törvény kapcsán jelent

1 A legrészletesebben kifejtett kritikát a kormányközeli Alapjogokért Központ jelentette meg: <http://alapjogokert.hu/nem-a-genderegyszerenyre/> (Letöltve: 2017.10.26.). Az isztambuli egyezmény körüli „genderideológia”-vád genealógiája itt: <https://nokert.hu/sze-20170524-2212/2020/6/hatekonyaldozat-vedelem-haritasi-halogatastol-demonizalasi-gaz-istambuli> (Letöltve: 2017.10.26.).

meg először a közbeszédben, azóta időről időre megjelenik a nyilvánosságban.² Azonban, ahogy az ELTE és az isztambuli egyezmény körüli viták is sejtetni engedik, a „genderideológia” vádját túlmutat férfiak és nők, heteroszexuálisok és melegek/leszbikusok egyenlőségének kérdésein. Az alábbiakban arra keresem a választ, továbbgondolva korábbi elemzéseket (Grzebalska, Kováts és Pető 2017), hogy ez az első pillantásra félreértésnek, összeesküvés-elméletnek tűnő vagy pusztán ellenségképző politikai stratégiának tekintett diskurzus milyen kapcsolatban van a tágabb (európai) politikai folyamatokkal.

A „GENDERIDEOLÓGIA” MINT ELLENSÉGKÉP

A szakirodalom ezeket a mozgalmakat eddig jellemzően három módon magyarázta.³

HELYI KONTEXTUS

Az első magyarázó keret jellemzően egy helyi vagy nemzeti szakpolitikai vagy politikai vitára adott reakcióként, tehát egy adott törvényjavaslat vagy egy politikai szereplő stratégiájának (pl. ellenségkép-alkotás mint identitásképzés/mobilizációs eszköz) vonatkozásában vizsgálta ezeket a mozgalmakat. Különösen a jelenség első fázisában – amikor még nem volt annyira látványos, hogy a különböző országokban egyidejűleg zajló trendről van szó, és hogy a különböző ügyek mentén szerveződő mozgalmak ideológiailag is összekapcsolódnak – a kutatók a nemzeti sajátosságokból próbálták megmagyarázni őket, például a helyi jobboldal és szélsőjobboldal történeti fejlődéséből, vagy állam és egyház viszonyából (pl. Brustier 2014; Grabowska 2014). A Pető Andreával 2016 októberében véglegesített közös tanulmányunkban mi például azt próbáltuk feltárni, mi lehet az oka annak, hogy Magyarországon – Európa többi országával szemben – ugyan felbukkantak „gender-ellenes” hangok, de az elszórt eseteken kívül akkor még nem alakult ki koherens és mozgósításra használt ellenségkép. Azt is megállapítottuk akkor, hogy amennyiben ez változni fog, az nagy valószínűséggel a kormányzat felől fog érkezni (Kováts és Pető 2017).

Ezek a megközelítések hasznosnak bizonyultak azzal kapcsolatban, hogy megértésünk néhány dolgot, például hogy a különböző országokban mely strukturális tényezők segítettek vagy akadályozták egy-egy mozgalom felbukkanását, miért pont egyik vagy másik úgy generált szervezett ellenállást. Azonban ez az elemzési keret – amelyre David

2 A magyar kronológia áttekintéséhez lásd Félix (2015), Kováts és Pető (2017).

3 A három értelmezési paradigmára vonatkozó részt egy korábbi tanulmányom alapján foglalom össze (2017a).

Paternotte találóan alkalmazza a módszertani nacionalizmus fogalmát⁴ (2015: 130) – nem elégséges a jelenség teljes megértéséhez. A mozgalom transznacionális karaktere, a diskurzusok, gyakorlatok országhatárokon és konkrét ügyeken átívelő volta egyre több kutatót győz meg arról, hogy ezeknél nem elkülönült esetekről, hanem egy összefüggő jelenségről van szó.⁵

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ STRATÉGIÁJA

A vonatkozó kutatások a Vatikánban találták meg a diskurzusnak és magának a „gender-ideológia” kifejezésnek az eredetét. 1995-ben zajlott az ENSZ szervezésében a Nők Negyedik Világkonferenciája Pekingben, amely többek között megfogalmazta a *gender mainstreaming* stratégiáját, azaz a nemek esélyegyenlőségére vonatkozó átfogó politikai követelményt. A konferencia után kerültek be szentszéki dokumentumokba olyan fogalmak, mint a „gender feministák”, vagy a „gender agenda”, majd született meg 2003-ban a Család Pápai Tanácsa megbízásából *A családdal és az élettel kapcsolatos vitatott fogalmakról és etikai kérdésekről* című lexikon. Ebben a kötetben (magyarul: Családlexikon 2012) fejtik ki a Vatikán álláspontját olyan fogalmakról, mint *gender*, és ekkor fogalmazódik meg a „genderelmélet” illetve „genderideológia” kifejezés is (Case 2011; Robcis 2015). Emellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyház és szervezetei több országban is tevékeny szerepet játszanak a mozgósításokban (Kuhar és Paternotte 2017).

Úgy tűnik azonban, hogy bár a katolikus egyházra korlátozódó értelmezések megkülönböztetően fontos szempontokra mutatnak rá, és megmutatják a nemzeti folyamatokból levezetett magyarázatok korlátait, mégsem tudnak átfogó magyarázattal szolgálni. Ebben az értelmezésben (pl. Kuhar 2014; Paternotte 2015; Kuhar és Paternotte 2017) a diskurzus eredetének és a mobilizációk mögötti szereplőknek és stratégiáiknak feltárása egyet jelent a mozgalmak megértésével, az utcára menő százezrek és milliók pedig csupán egy összehangolt stratégia szerint félrevezetett és manipulált tömegekként jelennek meg. Ebben a keretben a jelenség pusztán az egyház találmánya és stratégiája, hogy konszolidálja a szerepét, visszaszerezze a hatalmát, és új utakat találjon ahhoz, hogy újraklerikalizálja a társadalmat (Kuhar 2014). Ez a megközelítés nem ad számot a jelenség horderejéről,

4 Magának a fogalomnak széles körű társadalomtudományi vitájához lásd pl. Daniel Chernillo (2011): *The Critique of Methodological Nationalism: Theory and History*. In: *Thesis*, Vol. 106., No. 1.: 98–117.

5 Országokra vonatkozó esettanulmányokat összefoglaló kötetek, amelyeknek ha egyes tanulmányaiból nem is minden esetben, de a kötetek koncepciójából kitűnik, hogy a transznacionális karakterre tekintettel vannak: Hark–Villa (2015); Paternotte–van der Dussen–Piette (2015); Kuhar–Paternotte (2017); Kováts–Pöim (2015).

a mozgalmak széles tömegek körében való népszerűségéről és a népszerűség mögötti lehetséges okokról, és azt is adottnak veszi, hogy itt értékek küzdelméről van szó (egyenlőség *melletti*ek és *elleni*ek összechapásáról).

KONZERVATÍV VISSZACsapÁS

A nemzeti kontextusokra koncentrázó elemzésekben is visszatérő elem, de emellett külön is megjelenik – különösen feminista és LMBTQ-ügyekkel foglalkozó aktivisták írásaiban – az az értelmezés, amely szerint ezek a mozgalmak tulajdonképpen a történelmileg elnyomott csoportok (pl. nők, melegek) egyenlősége terén eddig elért eredményekkel és a további jogkiterjesztéssel szemben szerveződő ellenmozgalmak. Természetes, hogy az aktivisták, akiket gyakran agresszív, személyüket érintő támadások érnek, első körben a munkájuk és eredményeik elleni támadást látják, és ez könnyen értelmezhető pusztán visszacsapásként. A *gender*t ellenségnek tekintő mozgalmak gyakran stigmatizálják és defenzív pozícióba tolják őket, aminek következtében csak még inkább igazoltnak látják a saját megközelítésüket, és mindez megnöveli igényüket az EU és az ENSZ normáinak betartatására. Ezzel azonban igazolni látszanak az ügy ellenfeleinek állítását, hogy itt nemzetközi szervezetek által propagált importról van szó. És ez morálisan is kényelmes pozíció: az igazságtalan megtámadottság érzésének talaján önfeladásnak tűnhetne újragondolni a saját stratégiákat, nyelvet, napirendet.

Kétségtelen, hogy ezek a mozgalmak számos szempontból támadják a feminista és az LMBTQ-csoportok célkitűzéseit vagy azokat a kereteket, amelyekben az ún. progresszív szereplők az egyenlőséget tárgyalják (antidiszkriminációs nyelv, emberi jogi paradigma, numerikus egyenlőség, identitáspolitika). Ezek a mozgalmak valóban hozhatnak és hoznak visszalépéseket a nemek egyenlősége és a szexuális kisebbségek egyenlősége területén elért eredményekben, sőt valóban támadják a liberális progresszió gondolatát: nevezetesen, hogy a történelemnek (és a jogkiterjesztésnek) lenne egy előre megírt iránya. Azonban amit egyes szereplők konzervatív visszarendeződésnek hívnak, az csak a felszín, nem magyarázza a mélyben lévő okokat. Ezek feltárásához igyekszem hozzájárulni az alábbiakban.

Így mindhárom értelmezési keret megragad valami lényegeset a mozgalmak megértéséhez, de önmagukban nem adnak kielégítő magyarázatot.

A MOZGALMAK MEGJELŐLÉSE

Felmerül azonban még egy probléma: a fenti összefoglalóból kiderül, hogy már az elnevezésekkel is gondban vagyunk. Minek nevezzük ezt a jelenséget? Genderellenes/*antigender* mozgalmak? Bár korábbi írásaiban magam is használtam ezeket a kifejezéseket (Kováts 2015; Kováts és Pöim 2015; Kováts 2017a), ma már igyekszem mellőzni őket.

Sebastian Scheele meggyőzően érvel ugyanis az ellen, hogy ezeket a mozgalmakat „genderellenes”-ként konceptualizáljuk. A vonatkozó szereplők ugyanis „genderizmus” vagy „genderideológia” címszóval olyan tartalmakat fűznek össze egyetlen fenyegető masszává, amelyeket a gender kategóriáját használók nem éreznek magukra érvényesnek. Vagyis ha ezeket a szereplőket „genderellenesnek” hívjuk, azzal elfogadjuk, hogy ugyanarról a fogalomról beszélünk (mi mellette vagyunk, ők pedig ellene) (Scheele 2016: 3–4).⁶

Fontos felfigyelni arra is, hogy a feminista és LMBTQ-aktivizmusban jellemzően két jelentésben használják ezt a szót. Vannak, akik analitikus kategóriaként, a biológiai nemhez hozzárendeltként tekintenek a társadalmi nem fogalmára, amin keresztül megfogalmazhatóak a térhez és időhöz között összetevői annak, hogy mi számít nőiesnek, férfiasnak, adott társadalomban milyen lehetőségei, korlátai vannak nőknek és férfiaknak. A másik használatban a társadalmi nem fogalma egy másik jelentéssel bővül (illetve cserélődik ki), különösen az angolszász országok feminista és LMBTQ-aktivizmusában: egyre többen azonosítják a genderidentitással (vagyis azzal, hogy az ember azonosul-e biológiai nemével, tehát például női testben nőként azonosítja-e magát, vagy férfiként/ nem-bináris nemüként). Ezek vagy belső lényegként, vagy választott (a férfi-nő binaritásban el nem helyezhető) identitásként tekintenek a genderre. Ennek az utóbbi trendnek a baloldali/ feminista kritikusai is alkalmazzák időnként a genderideológia szót (idézójel nélkül), ami megbonyolítja helyzetet.⁷

Scheele a „genderellenesség” helyett a „családközpontú antifeminizmus” fogalmát javasolja, hogy a diskurzusban megnevezze mind a kontinuitást a korábbi antifeminista mozgalmakkal, mind pedig a hagyományos család múltba visszavetített mítoszának szerepét. Számomra azonban ez sem kielégítő, pontosan azért, mert elfedi azt, hogy itt egy alapvetően új jelenséggel állunk szemben. Az antifeminizmus nem mindenhol játszik szerepet ezekben a mozgalmakban. És még ahol bizonyos feminista szereplők törekvései ellen szerveződnek, illetve a „hagyományos család” fontosságát hangsúlyozzák, ott is inkább tünetei egy nagyobb léptékű jelenségnek.

6 Egy másik, feminista kritika a fogalom használatával szemben pedig az, hogy valójában a konzervatívok a genderpártiak, és a feministák a genderellenesek (mert felismerik, hogy van gender, és az abban definiált szerepek ellen vannak). Lásd pl. a Patent Egyesület egyik vonatkozó állásfoglalása: <https://www.facebook.com/patent.egyesulet.ngo/photos/a.471664736296443.1073741826.230314307098155/792754434187470/?type=3&theater> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

7 Az angolszász aktivizmusban használt két genderkoncepcióról lásd: Rebecca Reilly-Cooper 2016. Egy példa a „genderideológia” fogalmára azok használatában, akik kritikusak a gender identitásjelölő értelmezésével kapcsolatban: <https://gendercriticalgreens.wordpress.com/2016/08/15/a-feminist-view-of-gender-identity-politics/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

Így sokkal inkább arról van szó, hogy ezek a mozgalmak a liberális demokrácia jelenlegi állapotára, jelenségeire reagálnak, és javasolnak valamiféle polarizáló és kultúrharcos alternatívát. Addig is, amíg találunk egy olyan fogalmat, amely képes egy tágabb válságjelenség tüneteként, a jobboldali populizmus erősödésének kontextusában megragadni ezeket a mozgalmakat, körülírásokat fogok alkalmazni: mozgalmak, diskurzusok, szereplők, amelyek a „genderideológia” ellenségképe ellen szerveződnek.

A köznyelvben gyakran megbélyegzőként funkcionáló szexista, nőgyűlölő és homofób fogalmak használatát is kerülni fogom ezekkel a mozgalmakkal és politikai követeléseikkel kapcsolatban. Bár politikai szempontból, a mi vs. ők identifikációs vonal meghúzása szempontjából esetleg indokoltnak tűnhet a másik szereplő dehonosztáló címkéssel való ellátása, a megértésben inkább akadályt jelent, mert előfeltételez egy motívációt és ágendát, amely nem feltétlenül a mozgalmak sajátja.

A publicisztikák és politikai stratégiák terében a populizmus szó a szexista, nőgyűlölő és homofób fogalmakhoz hasonló funkciót tölt be. Az utóbbi években – és különösen a brexit-népszavazás és Trump megválasztása óta – egyre gyakrabban kerül elő megjelölésként a populizmus. Chantal Mouffe politikatudós ezt a jelenséget „antipopulista hisztériának” nevezi (Mouffe 2016b). A populizmuskutató Cas Mudde szintén megfogalmazza azt, hogy ez egy divatos kifejezés lett, és arról ír, hogy gyakorlatilag már nincs olyan politikus, aki ne kapta volna meg valamikor a populizmus vádját, merthogy ez a terminus politikai lejáratásra alkalmazott jelzővé vált (Mudde 2015; Mudde és Kaltwasser 2017: 1–2). Frank Furedi magyar származású brit szociológus több cikket szentelt a populizmusozás jelenségének: a *status quó*tól eltérő és a morálisan alsóbbrendűnek tartott vélemények megbélyegzését, delegitimálását tekinti a populizmussal való vádaskodás egyik fő funkciójának.⁸

POPULIZMUS

A jobboldali populizmus erősödése nem választható le arról a jelenségről, hogy populistáknak bélyegződnek a vélt/ óhajtott/ kikényszeríteni kívánt konszenzustól eltérő nézetek. Az alábbiakban definiálom – elsősorban Cas Mudde és Chantal Mouffe fogalmai nyomán –, hogy jelen írásban mit tekintek jobboldali populizmusnak és az erősödése lehetséges okainak, majd a konszenzus és a konszenzus mouffe-i kritikájának alapján helyezem el a „genderideológiára” mint ellenségképre szerveződő mozgalmakat a jobboldali populizmus kontextusában.

8 Például: Frank Furedi: Populism: a Defence. In: Spiked, 2016. november. Interneten: <http://www.spiked-online.com/spiked-review/article/populism-a-defence>. (Letöltve: 2017. 10. 26.).

Orbán Viktor miniszterelnöknek az elsősorban a migrációval kapcsolatban tett állításai jól illusztrálják azt a politikai diskurzust, ami a kurrens jobboldali populizmusra is jellemző:

„– Az ember sokszor úgy érzi, mintha nem is egy nyelvet beszélnének a szemben álló felek. Mindenki dezinformálással vádolja a másikat.
– Kevés esély van arra, hogy ilyen közös nyelv születhesse. Már csak azért is, mert mi egyenesen beszélünk, az ellenfeleink meg egy kitalált nyelven, modern kori eszperantón, ezt hívják PC-nek. Mi leírjuk, kimondjuk a valóságot, ők meg kitalálják, még pontosabban: megkonstruálják. A két nyelv küzdelme zajlik az egész nyugati világban. Ám az egyet nem értés oka nem a nyelvben, hanem a célok különbözőségében keresendő.”⁹

A diskurzus olyan fogalmakkal írható körbe, mint: merev ők és mi szétválasztás, amiben „mi” képviseljük a valóságot, az egyenes beszédmodot, „ők” posztmoderneket, valóságot konstruálnak, a nyelven keresztül kívánnak teremteni, szóhasználatukkal elfedik a problémákat. A morálisan korrumpált elit és a tiszta, józan paraszti ész talaján álló nép antagonisztikus szembeállítás az, amiben azért nem ellentmondás, hogy egy ország hét éve regnáló miniszterelnöke az utóbbi oldalán áll, mert az elit-nép szembeállítás nem az aktuális hatalmi helyzetből fakad, hanem morálisan konstruálódik (Mudde és Kaltwasser 2017: 12).

A JOBBOLDALI POPULIZMUS ERŐSÖDÉSE EURÓPÁBAN

A „genderideológiára” ellenséggént tekintő mozgalmak megértéséhez két olyan megközelítést használok, melyek, túlmutatva az „antipopulista hisztérián”, a populizmus keresleti oldalát vizsgálják, rávilágítva az azt magyarázó strukturális tényezőkre.

Másokkal ellentétben, akik például mozgalomként vagy a politikacsinálás egy legitim módjaként tekintenek rá, Cas Mudde egy szűken vett ideológiaként definiálja a populizmust. „A populizmust én egy olyan ideológiaként definiálom, amely a társadalmat két homogén és antagonisztikus csoportra osztja, a »tiszta népre« és a »korrumpált elitre«; és amely amellett érvel, hogy a politikának a nép általános akarata kifejeződésének kell lennie” (Mudde 2004: 543). Mudde a populizmussal szembeni álláspontként határozza meg egyrészt a populizmus tükörképeként megfogalmazott elitizmust (amely az elitet tartja

9 Gajdics Ottó: Magyarországon most a kampány főpróbája zajlik. Húsvéti beszélgetés Orbán Viktor miniszterelnökkel. In: *Magyar Idők*, 2017. április 15. Interneten: <http://magyaridok.hu/belfold/magyarorszagon-kampany-foprobaja-zajlik-1584190/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

morálisan feljebb valónak), másrészt a mindkettővel szemben álló, a vélemények és érdekek sokféleségét legitimként elismerő pluralizmust (uo.: 543–544). Ezt a definíciót később kiegészítette még azzal, hogy a populizmus ideológiája „*thin-centered*”, vagyis hogy a tágabb politikai ágendának csak viszonylag szűk részére vonatkozik – keveset mond például arról, hogy milyen ideális gazdasági vagy politikai rendszerben gondolkodik (erről lásd: Mudde és Kaltwasser 2017: 6).¹⁰

Mudde kiemeli annak fontosságát, hogy a populistának bélyegzett szólások és követelések automatikus elutasítása helyett próbáljuk meg megérteni a populizmus kontextusát és a mögötte rejlő valós társadalmi igényeket. A populizmus vádjá előfeltételezi, hogy a beszélőnek van igaza, és adottnak veszi, hogy a másik kritikájában még áttételesen sincs semmi igazság (Mudde 2004: 552). Mudde 2015-ben és 2017-ben a populizmus keresleti oldalról történő megerősödésének többek között a következő okait azonosította. Egyrészt az európai választók jelentős hányada azt érzi, hogy fontos ügyeket – mint az európai integráció, a bevándorlás és a munkanélküliség illetve a növekvő prekarizáció kérdései – nem megfelelően tárgyalnak a politikai elit, vagy egyenesen igyekeznek napirenden kívül tartani. A populista jobboldal megragadja ezt a mulasztást, és polarizáló nyelvet ad bizonyos kérdések visszapolitizálásához. Másrészt a politikai elit egyre inkább összemosódnak szociokulturális jellegükben és gazdaságpolitikai válaszaikban is, így számos szavazót idegenítenek el és számos kérdés legitim megvitatását lehetetlenítik el. Harmadrészt egyre többeknek az az érzése, hogy nemzeti politikai elitjük elveszítette a hatalmát az EU-nak átadott kompetenciák miatt, illetve mert maguk a politikusok is használják ezt az érvet, amikor népszerűtlen szakpolitikákat fogadnak el, melyeket az EU, a globalizáció, vagy épp az Egyesült Államok nyomására fognak rá (Mudde 2015; Mudde és Kaltwasser 2017: 99–104).

Szerzőtársával közös könyvében Mudde hangsúlyozza, hogy a populizmus nem általában a demokrácia, hanem a liberális demokrácia ellen fogalmazódik meg. Minimalista definíciójukban a demokráciát (ami lehet közvetlen vagy közvetett, liberális vagy illiberális) a népszuverenitással és a többség uralmával azonosítják. A liberális demokrácia ellenben a fentiek mellett fenntart független intézményeket, amelyek az olyan alapjogokat hivatottak biztosítani, mint a kisebbségek védelme. A populista mozgalmak ez utóbbi ellen szerveződnének a „csendes többség” nevében, valamint elvetik a pluralizmust a „tiszta nép” egységessége hivatkozva (Mudde és Kaltwasser 2017: 80–82). Ahogy a liberális demokrácia iránt elkötelezett szereplőket önreflexióra intve fogalmaznak: „[A] populizmus lényegében egy illiberális demokratikus válasz a nem demokratikus liberalizmusra” (uo.: 116). Kitartanak amellett, hogy az elitista értelmezések nem célravezetőek (sem politikai, sem tudományos értelemben), és megkérdőjelezik a polgárok intellektuális vagy morális kompetenciáját (uo.: 118).

10 Ez azért érdekes, mert ez alapján könnyen „baloldali populista” címet kaphat, aki a tőkés-munkás ellentétet, vagy például az államnak a gazdasági szereplőkkel való összefonódását politikai témává teszi.

Muddénak a keresleti oldalt feltáró, és abban a pluralista erők felelősségét feszegető nyomdokain érdemes haladni a „genderideológia” elleni mozgalmak megértésével kapcsolatban is, mivel a fenti megállapítások rezonálnak a feminista és az LMBTQ-aktivizmusra (illetve azok szakpolitikai megjelenésére) is.

Chantal Mouffe továbbmegy, és a populizmusban a politika egy demokratikusabb módját látja, valamint egy transzformatív erőt a liberális demokrácia megreformálására (Mouffe 2016a, 2016b). Amiben Mudde baloldali populizmust, ő valódi demokratikus politikát lát. Mégis, Mudde fent idézett, a keresletet firtató három állítása visszaköszön abban, hogy Chantal Mouffe a posztpolitikaiban látja a nyugat-európai jobboldali populizmus megerősödésének az okát. A posztpolitikai a neoliberalis konszenzusban gyökerezik, a jobbközép és balközép pártok „there is no alternative” paktumában, miszerint a globális kapitalizmus jelen formájának és logikájának nincs alternatívája, és ami illegitimnek, euroszkeptikusnak, populistának bélyegez minden, a jelenlegi gazdasági rendszerre vonatkozó kritikát (Mouffe 2005). Mouffe szerint a populista jobboldal nem tesz mást, mint etnikai kódban fogalmazza meg a szociális problémákat (Mouffe 2016b). Ez az egyébként, amit Ingar Solty a baden-württembergi és egyesült államokbeli gender szempontú tantervekkel szembeni jobboldali ellenállással kapcsolatban a szocioökonómiai és strukturális feszültségek kulturális keretezésének nevez (Solty 2015).

Chantal Mouffe Carl Schmitt- és Habermas-kritikája alapján konceptualizálható az a kihívás, amit ezek a „genderideológia” ellen szerveződő mozgalmak a liberális demokrácia számára jelentenek (Mouffe 2005, 2011). Mouffe szerint Schmitt helyesen mutat rá a politikai inherensen konfliktusos természetére, viszont bírálja Schmittet azért, mert elmentmondásnak látja emiatt a pluralizmust. Mouffe ellenben kritizálja a racionális vitára alapozott habermasi liberalizmus-konceptiót is, mert az elvitatja a politikai konfliktusos természetét, és téves a konszenzus-követelése, sőt aláássa a demokráciát. Mouffe szerint a liberális demokrácia kihívása a politikainak (ami elkerülhetetlenül konfliktusos) az összebékítése a demokratikus pluralizmussal (ami nem lehet antipolitikus, racionális). Bevezeti az agonizmus fogalmát (agón = konfliktusos versengés), amely elismeri ugyan, hogy szükségszerűek a konfliktusok, és azok racionálisan nem megoldhatóak, ugyanakkor megszelídíthetőekként tekint rájuk, amennyiben a mi/ők ellentét ellenfelekként és nem ellenségként tekint a másikra, vagyis a politikai közösség részének ismeri el az őket (Mouffe 2005, 2011; Horváth 2016).

A „genderideológiára” mint ellenségképre tekintő mozgalmak ez alapján úgy konceptualizálhatóak, mint amelyek a közös alapot, közös politikai teret vitatják el politikai ellenfeleiktől, veszélyt hordozó, illegitim ellenségként állítva be azokat.

A KONSZENZUSOK FELSZÁMOLÁSA

Az alábbiakban a konszenzus koncepciójának mouffe-i problematizálása kapcsán fogom értelmezni a „genderideológia” ellenségképére épülő mozgalmakat. Chantal Mouffe 2005-ös *On the Political* című művének egyik kulcsgondolata a konszenzust középpontba állító politikai diskurzus kritikája. A pluralista demokrácia fenntartásának előfeltétele agonisztikus terek kialakítása és működtetése. A konszenzus csak látszólagos lehet, vagy esetleg a politikai elitek között jöhet létre, de ez nem számolja fel a *politikait*. A konszenzus koncepciója rendkívül hangsúlyos lett a nyugat- és dél-európai politikában, Mouffe szerint pedig jórészt ennek köszönhető, hogy a társadalmi konfliktusok antagonisztikus keretben jelentek meg. Ezzel szemben ő azt javasolja, hogy konszenzusok helyett a konfliktusok kihordására képes tereket kell létrehozni.

„Szakítva a társadalom organikus testként való reprezentációjával – ami a holisztikus szervezőmód jellemzője –, a pluralista, liberális és demokrata társadalom nem tagadja a konfliktusok létét, hanem olyan intézményeket nyújt, amelyekben a konfliktusok ellenfelek közötti formát ölthetnek. Éppen emiatt kellene óvatosabbnak lennünk, amikor a konszenzusos politika kortárs magasztalását látjuk, azt, amelyik azt állítja magáról, hogy lecsérélte a régimódi bal-jobb konfliktuson alapuló (ellenfél-) politikát. Egy jól működő demokrácia valójában felhívást jelent arra, hogy a legitim demokratikus politikai pozíciók összecsapjanak egymással. A bal és a jobb közötti konfrontációnak ekörül kellene forognia. E konfrontációnak kellene olyan kollektív identifikációs formákat nyújtania, amelyek elég erősek a politikai szenvedélyek mobilizálásához. Ha nem létezik a viszonyok ellenféltípusú konfigurációja, akkor a szenvedélyek nem kaphatnak demokratikus kifutást, és a pluralizmus agonisztikus dinamikája nem léphet működéskébe. Növekszik a veszély, ha emiatt a demokratikus konfrontáció helyébe az identitás esszencialista formái és a tagadás alá nem vonható erkölcsi értékek közötti konfrontáció lépnek. Ha a politikai határok elmosódnak, akkor növekedni fog a pártokkal szembeni elégedetlenség, és más típusú kollektív identitások felemelkedésének leszünk tanúi: az identifikáció nacionalista, vallásos vagy etnikai formáinak. Az antagonizmusnak számtalan formája lehet, és illúzió azt hinni, hogy az valaha is eltörölhető lesz. Ezért olyan fontos, hogy agonisztikus kifejezési formát kaphassanak a pluralista demokrácia rendszerén keresztül” (Mouffe [2005] 2011: 44).

A második kulcsgondolat a racionalitás jegyében száműzött érzelmeknek a visszacsempé-
szése a liberális demokrácia legitim kategóriái közé. Mouffe szerint a „mi” kollektív identitás

konstruálásának és a politikai mobilizációnak fontos része a szenvedély, amit jelenleg leginkább a populista jobboldal tud a saját hasznára fordítani (Mouffe 2000, 2005, 2016a). Szerinte nem az érzelmek, hanem pont hogy a racionalisztikus megközelítés az, ami a demokráciát veszélyezteti, mert vak a politika természetére, és arra, hogy a szenvedélyek milyen központi szerepet játszanak benne (Mouffe 2000: 146, 148). Ahogy Horváth Szilvia nagyon találóan összefoglalja Mouffe-fal kapcsolatban:

„konfliktusok és identifikációs lehetőségek híján a demokrácia is elveszti talaját, nem hordozza az érzelmi elköteleződés lehetőségét” (Horváth 2016: 15). „A konszenzuselvű politika nem teszi lehetővé, hogy olyan identifikációs lehetőségek alakuljanak ki, amelyek a demokratikus értékeket támogatják (...). Ez a magatartás (konszenzusorientáció, a pusztán kormányzó és/vagy operacionalizált, egyezkedő politika, harmadik út stb.) azt sugallja, hogy a politikusok félnek az érzelmektől. Márpedig a politika jelentős részt érzelmeken alapszik. Ezek hiánya a politikától, politizálástól való eltávolodást eredményezi, és erodálja a demokratikus legitimitást (...). A konszenzus tehát nem megerősíti, hanem meggyengíti a demokrácia alapjait” (Horváth 2016: 20).

A harmadik kulcsgondolat pedig arra vonatkozik, hogy ha nem találnak a konfliktusok érzelmi kifutási lehetőségét, akkor „a demokratikus konfrontáció helyébe az identitás esszencialista formái és a tagadás alá nem vonható erkölcsi értékek közötti konfrontáció lépnek (Mouffe [2005] 2011: 44)”. A tanulmányban tárgyalt mozgalmak és a velük szemben álló ún. progresszív oldal esetében mintha pontosan ez játszódna le. Az alábbiakban a nyugati liberális demokráciák három konszenzusát tekintem át a „genderideológia” elleni mozgósítások tükrében, és azt állítom, hogy részben ezek is felelősek a *gendert* ellenségnek kikiáltó alternatívák megerősödéséért.

NEOLIBERÁLIS KONSZENZUS

A nyugati szociáldemokrata és kereszténydemokrata pártok közti neoliberális konszenzus jelenségében összekapcsolódik a technokrácia és a Mouffe által a posztpolitikainak nevezett jelenség, miszerint nincs alternatívája a nemzetállamok és a politika terét szűkítő neoliberális globalizációnak. A megvizsgálandó kérdés az, hogy ez a „genderideológia” kérdéseinek vonatkozásában lefordítható-e, és ha igen, hogyan.

A neoliberalizmusnak sokrétű irodalma és sokféle definíciója van, én Gregor Anikó és Weronika Grzebalska háromdimenziós megközelítését veszem itt alapul. Eszerint a neoliberalizmus egyfelől egy globális gazdaságpolitikai rezsim: a piacok deregulációja, kiterjedt privatizáció, adócsökkentés, megszorító politikák, állami beavatkozások csökkentése, a szociális ellátórendszerek leépítése, nem kiépítése jellemzik. Másrészt egy

politikai-ideológiai rend, kormányzási mód, amelyre jellemző a technokrácia és a globális gazdasági szereplőknek a politikára való széles körű befolyása, a polgárok részvételének kevés lehetősége, a globális politikai és gazdasági elitnek hatalmának uralma. Harmadrészt pedig egy a társadalmi értékeket és kultúrát alakító rendszer, amely az individualizmust és az egyéni megküzdési stratégiákat támogatja, az egyéni felelősséget helyezi előtérbe a közösségi megoldások és az egyéni problémák mögötti rendszerszintű okok feltárása helyett (Gregor és Grzebalska 2016: 11–12).

Ahogy a *gender studies* önálló tudományos diszciplínává vált, a feminista politikai követelések pedig a *gender mainstreaming* szakpolitikájában bizonyos szempontból intézményesültek számos országban, úgy került egyre távolabb egy politikai követelés, a feminizmus rendszerkritikája az emberek tapasztalati horizontjától és nyelvezetétől. Pető Andrea ezzel kapcsolatban fogalmazza meg – a szenvedély fontosságát hangsúlyozó Mouffe-fal összhangban –, hogy a feminista politikának weberi értelemben újra kell varázsolnia magát (Pető 2015). Ebből az is következik, hogy a „genderideológia” ellenében szerveződő mozgalmak diskurzusaival szemben a jogi-adminisztratív nyelven megfogalmazott ellenérveknek nem lehet fogantatja, és a feminista ügynek sem nyer meg új társadalmi csoportokat.

Megjegyzendő, hogy azokban az országokban, ahol a *gender mainstreaming* támadás alá került (elsősorban Ausztriáról és Németországról van szó), ott ezt nem annak a technokrata és a gazdasági rendbe beleilleszkedő szakpolitikai eszköznek tekintik, amiért egyébként feminista tudósok és aktivisták számtalanszor bírálták (pl. Kantola és Squires 2012), hanem a gender fogalma alatt a transz/queer identitáspolitikában használt gender-identitás kifejezést értik.¹¹ Vagyis ellentétben azzal az eredeti elképzeléssel, ami azért vezette be a társadalmi nem fogalmát, hogy meg lehessen ragadni az időben és térben eltérő és változó, a biológiai nemhez kapcsolt társadalmi szerepeket, a gendert identitásként felfogók belülről jövő lényegként tekintenek rá (férfi, nő vagy nem-bináris), amit nem a biológiai nem határoz meg (Reilly-Cooper 2016). Amikor a jobboldal a gender mainstreaminget támadja, akkor részben arról beszél, hogy különböző szereplők egy összehangolt stratégia keretében ezt a genderre identitásként tekintő megközelítést terjesztik.

Natacha Chetcuti kifejezetten amellettt érvel, hogy ezek a mozgalmak (ő „nationalista neokonzervativizmus”-ként beszél róluk) egyfajta válasz a neoliberális konszenzusra (Chetcuti 2014: 253). A piaci fundamentalizmust és annak a *politikait* bekebelező hatását

11 Lásd pl. itt: <http://www.karizmatikus.hu/hitvedelem/teveszme-kritika-oesszefoglalo-irasok/186-a-gender-ideologia> (Letöltve: 2017. 10. 26.). De a 2017. május 26–27-én Budapesten megrendezésre került Családok Világkongresszusán is elhangzott, például az USA volt ENSZ-delegáltja Janine Crouse előadásában, hogy a gender mainstreaming az „LMBT-napirendet” jelenti.

a „genderideológiát” ellenségnek tartó mozgalmak több országban nyíltan problematizálják. Ezt a következőkben néhány francia példán szemléltetem. Ahogy Soós Eszterrel közös írásunkban kifejtettük, a francia „Tüntit mindenkinek” (*Manif pour Tous*), kezdetben az azonos neműek házassága, majd tágabban a „genderelmélet” ellen szerveződő mozgalom radikális szárnyával, a *Printemps français*-val kapcsolatban: „[A] manifesztójában (...) például expliciten szó esik a »piaci ideológia diktátumáról«, és arról, hogy »elutasítják az olyan társadalmat, ahol a bankok katedrálisokként működnek«. A manifesztó szerint egy töről fakad az ultra-individualista hedonizmussal és radikális relativizmussal vádolt »genderelmélet« és a piaci fundamentalizmus” (Kováts és Soós 2014: 112). Ezt a fajta párhuzamos érvelést Mary Anne Case is kimutatja Tony Anatrellánál, a Manif-mozgalom egyik vezető ideológusánál, aki a következőket mondja az egyik írásában a „genderelmületről”: „A genderelmélet (...) egy intellektuális vírus (...), a marxizmushoz hasonlóan az emberi érdekekkel szemben áll, és morális és antropológiai deregulációért küzdve a korlátozatlan piaci kapitalizmussal analóg kockázatokat rejt magában” (Case 2011: 805). Romain Carnac is megfogalmazza, hogy a katolikus egyház aggodalommal figyeli egy „hedonista” és „egoista” individualizmus fejlődését. A gender szerintük ennek a tünete. Jutta Burggrafot, a „genderelmélet”-diskurzus egyik fő ideológusát idézi a genderrel kapcsolatban: „Ezek a gőgös követelések a radikális neoliberalizmus individualista antropológiájában termékeny talajra találtak” (Carnac 2014: 137).

Hogy a „genderideológia” ellen szerveződő mozgalom ideológusai sok helyen direkt kapcsolatot feltételeznek a gender és az individualizmus, illetve a neoliberalizmus között, az azon alapszik, hogy a társadalmi nemnek olyan értelmet tulajdonítanak, hogy az a természethez és a biológiai nemhez nem kötött, az ember mindenről maga dönthet. Ehhez hasonló összekapcsolásra baloldali feminista gondolkodók is rámutattak, különösen az angolszász országokban, amelyekben a transz/queer identitáspolitikai meghatározó eleme a feminista és az LMBTQ aktivizmusnak. Szerintük az identitáspolitikai megközelítés az emancipációs mozgalmakat elismerések és egyéni morális kérdések terepévé változtatja, és a neoliberalizmus logikájának megfelelően a rendszerszintű problémák kollektív kezelése helyett az egyéni stratégiák kialakítását támogatja. Szerintük a transz és a queer politika nem a szűken körbehatárolt nemi szerepek ellen küzd, ami nők és férfiak életére egyaránt korlátozó hatással van, hanem azt sugallja, hogy aki nem felel meg a társadalom által elvárt férfi- vagy nőképeknek, az valójában nem is abba a nembe tartozik. Tehát szerintük nem a rendszer megváltoztatására törekszik, hanem a kategóriák közti ugrás és új kategóriák létrehozását javasolja (Reilly-Cooper 2016).¹² Nancy Fraser pedig már a 2000-es

12 Erre számos példa van, lásd pl. ezt: <http://bennorton.com/adolph-reed-identity-politics-is-neoliberalism/> (Letöltve: 2017. 10. 26.). És ezt: <http://www.feministcurrent.com/2016/09/27/need-braver-feminists-challenge-silencing/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

évek elején rávilágított, hogy az elismerési kérdések identitáspolitikai keretézése elfedi a csoportokon belüli különbségeket, hierarchiákat, leegyszerűsíti a csoportidentitásokat, és alássa a rendszerszintű kritika és az arra épülő aktivizmus lehetőségeit (Fraser 2000, Fraser és Honneth 2003).

A feminizmus és a neoliberalizmus közti kapcsolat feltárásának és elméleti megértésének rendkívül gazdag szakirodalma van, elég csak Fraser *Feminism, Capitalism and the Cunning of History* (2009) című cikkére – és az általa keltett hullámokra – gondolni. Ezt a kapcsolatot a kelet-közép-európai kontextusban egy, a Friedrich-Ebert-Stiftung által kiadott kötet igyekszik feltárni a felzárkózás narratívájában élő, félperifériás, kelet-európai feminista aktivizmus vonatkozásában (Kováts 2016). Wimbauer és társszerzői egyébként egyenesen odáig mennek, hogy explicit módon kimondják, a genderkérdésekhez kapcsolódó aktivizmus beleilleszkedett a neoliberais rendbe, amiből kifolyólag a jobboldali szereplők most a neoliberalizmus társfelelőseként tekintenek rá (Wimbauer et al. 2015).

Magyar kontextusban a melegjogi aktivizmus vonatkozásában jelzésszerűen megemlítendő még a „pink forint” (a melegközösség vásárlóereje) megjelenésének a jelentősége. A *Humen* című magazin missziója és tartalmi egyértelműen jelzik azt az igényt, hogy a magyar „homoszexuális társadalomnak” és annak képviselőiben kíván szólni, a melegséget identitásnak tekinti és azt a szabadpiaci elkötelezettséghez és a „fejlett Nyugathoz” való felzárkózás diskurzusához köti.¹³ Rendszeresen közöl cikkeket arról, hogy azáltal, hogy a piaci szereplők a melegeket mint meleg identitásuk alapján más fogyasztási szokásokkal bírónak azonosítják és célozzák meg, és zászlójukra tűzik a meleg jogegyenlőségét, hozzájárulnak a társadalom érzékenyítéséhez. Ezzel a megközelítéssel szemben is gazdag a szakirodalom, amely feltárja a cégek stratégiáinak álságosságát, és kritikus azzal szemben, ahogyan alakítja ez a befolyás a melegjogi aktivizmus nyelvét és célkitűzéseit (pl. Bindel 2014: 145–167).

EMBERI JOGI KONSZENZUS – „TAGADÁS ALÁ NEM VONHATÓ ERKÖLCSI ÉRTÉKEK”

A „genderideológiával” mint ellenségképpel szemben szerveződő mozgalmak a második világháború tapasztalata nyomán kialakult emberi jogi konszenzust is megkérdőjelezi (Pető 2016). Amikor ideológusai a „globális konszenzust” támadják (lásd pl. Peeters 2015: 33–40), akkor elsősorban az emberi jogok révén megvalósuló hatalmi dinamikára fókuszálnak.¹⁴

13 Lásd pl. az impresszumot: <http://humenonline.hu/rolunk/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

14 A 11. lábjegyzetben már idézett Janine Crouse a WCF-en előadásában például elmondta, hogy a teremben nincs senki, aki elvitatná a nők emberi jogait, azonban amikor az ENSZ-ben női jogokról

Kétségtelenül a viták homlokerében vannak az emberi jogok, illetve hogy mi számít emberi jognak (az azonos neműek házassága? a bérnyaság? a „szexmunka”?) Ez a felismerés tükröződik a „genderideológia” ellen szerveződő mozgalmak „konzervatív ellenreakció”-értelmezésével kapcsolatban is. Az emberi jogokkal kapcsolatban azonban különösen igaz Mouffe megállapítása, miszerint azok „tagadás alá nem vonható erkölcsi értékké” váltak.

A szakirodalomban vita folyik arról, hogy az emberi jogi keret „tettetésarsa”, vagy esetleg hatalom nélküli kísérője a neoliberalizmusnak (Moyn 2014); mindenesetre egyre gyakrabban megfogalmazódik a kritika, hogy a rendszerszintű kérdésekre – ideértve a globális hatalmi egyenlőtlenségeket is – az emberi jogok nem adnak választ. Sőt az emberi jogok univerzalizmusának és vitathatatlanságának kerete több fontos jelenséget is elfed: egyrészt azt, hogy milyen globális kontextusba ágyazódik, illetve hogy milyen egyéb törekvéseket legitimál ez az agenda. Kelet-Közép-Európában például mind időben, részben pedig a szereplők tekintetében is egybeesett a felzárkózás rendszerváltás utáni diskurzusával (Gregor és Grzebalska 2016); napjainkban pedig a pénzügyi donorok törekvései is befolyásolják az emberi jogi alapú szervezetek fókuszát. Másrészt viszont az is figyelmen kívül marad így, hogy a különböző identításalapon meghatározott emberi jogi napirendek között érdekellentét állhat fent (lásd a bérnyaság kérdésében meleg férfiak érdekképviselői és nőjogi szervezetek; a „szex mint emberi jog” kérdésében a prostitúció vonatkozásában fogyatékosügyi és nőjogi szervezetek; vagy a transzaktivizmus kérdésében transznemű és nőjogi szervezetek között). Végül: egyre több dolog kerül be az emberi jogi ernyő alá – és amint ez megtörténik, onnantól az adott jelenség morálisan megkérdőjelezhetetlen lesz. Így például a feministák között korántsem vitán felül álló szexmunka-megközelítés az emberi jogokra hivatkozva próbálja elhallgattatni (illegitim, kirekesztő pozíciókat beállítani) az abolicionista álláspontot (amely a női test kizsákmányolásaként tekint a prostitúcióra), vagy a társadalmi nemet belülről jövő, elemezhetetlen lényegként értelmező transznemű aktivisták számos országban a genderidentitásuk elismerését emberi jognak, így vitathatatlannak tartják.

Ezekkel összefüggésben szaporodtak el az ún. progresszív aktivizmusban az emberi jogokra hivatkozó, megbélyegző megjelölések. Magyarországon egyelőre marginális, az angolszász országokban viszont évek óta heves viták folynak olyan megjelölések mentén, mint például a kurvafób (*whorephobe*) vagy SWERF (*sex-worker exclusionary radical feminist*). Ezek lennének azok, akik nem értenek egyet a prostitúcióval kapcsolatban a szexmunka-megközelítéssel, vagyis hogy ezt önként vállalt munkaként kellene felfogni. Egy másik ilyen vonulat a queerfób, transzfób vagy TERF (*trans-exclusionary radical feminist*) kifejezések, amelyeket azok kapják, akik a transz/genderqueer aktivizmus bizonyos, fentebb röviden megemlített fogalmaival vagy politikai követeléseivel nem értenek egyet.

van szó, akkor az az abortuszt, a kvótákat és az LMBT-ügyeket jelenti.

A társadalmi igazságosságért folytatott aktivizmuson belüli fogalmi és stratégiai viták nem újak, itt most azt állítom, hogy az emberi jogi konszenzusra, vagyis egy depolitizált, morálizáló állításra hivatkozva vannak bizonyos politikai álláspontok eleve illegitimnek bélyegezve azzal, hogy „főb” toldalékot vagy „kirekesztő” címet kapnak. Ezeknek a megjelöléseknek a politikai kommunikációs eszközként való használata ugyancsak megfigyelhető a nőgyűlölő/szexista és homofób kifejezésekkel kapcsolatban az aktivizmusban, a politikai publicisztikákban és időnként a tudományos diskurzusban is.

Miközben egyes szereplőknél szerepet játszhat személyes nőgyűlöletük, például a nők elleni erőszak megelőzésére és visszaszorítására törekvő isztambuli egyezmény ratifikálásának elvi elutasításában vagy homofóbia a Pride felvonulásokkal szembeni ellenérzéseikben, addig politikai követelések kontextusában félrevezető az egyének előítéleteiből, attitűdjeiből pszichologizáló fogalmakkal levezetni jelenségek megértését (Choonara és Prasad 2014). Ezek a mozgalmak ügyek ellen, nem pedig nők, illetve melegek/leszbikusok ellen szerveződnek. A queer aktivizmus bizonyos megnyilvánulási formáinak ellenzését antifeministának vagy akár nőgyűlölőnek bélyegezni éppannyira fed el valós folyamatokat és lehetetleníti el a differenciált megértést, beleértve az ún. „progresszív” táboron belüli eltérő elképzelések megértését, mint az azonos neműek házassága ellen mobilizáló francia „Manif pour Tous” mozgalmat homofóbnak nevezni (még ha bizonyos tagjait mozgatják is ilyen személyes indítékok). Ez szintén megnehezíti, hogy arról lehessen beszélni, hogy az aktivista mozgalmak magukon belül is sokfélék, és sokféle, akár egymásnak ellentmondó napirendet követnek (lásd a meglegházassággal kapcsolatos gazdag vitákat meleg és leszbikusok részéről).

Ahogy a populizmust tárgyaló rész elején írtam: a populizmus erősödése összefüggésben van azokkal az okokkal, amiért egyre több minden a populista bélyeget kapja: ez igaz az emberi jogi követelésekkel kapcsolatos címkézésekre is. A legitim, agonisztikus konfliktusok létjogosultságának elvitatása zajlik morális alapon. Akik a „genderideológia” vagy a politikai korrektség ellen mobilizálnak, például az Egyesült Államokban, Németországban vagy Magyarországon, azok nem feltétlenül a niggerezés/ cigányozás/ buzizás/ migránsozás jogáért állnak ki, hanem annak a felháborodásuknak adnak hangot, hogy morálisan illegitimé van nyilvánítva a véleményük az „emberi jogi konszenzusra” hivatkozva, de valójában politikai ügyeket képviselve. Természetesen az emberi jogi paradigma annyiban nem apolitikus, hogy az egy szubsztantív politikai állítás, hogy léteznek olyan elvitathatatlan jogok, amelyek nem bocsáthatók a többségi döntéshozatal plénumára. Azonban az pontosabb vizsgálatot (és megvitathatóságot) igényel, hogy mi és hogyan kerülhet be ennek a paradigmának a hatókörébe, és mi az, ami inkább egy agonisztikus teret kíván a megvitatásra.

A LIBERÁLIS PROGRESSZIÓ KONSZENZUSA

Gabriele Kuby, aki Kelet-Közép-Európában a „genderideológia”-ellenes mozgósítások egyik fő ideológusának számít, és könyvei a régió több nyelvén elérhetőek, egy 2013-as interjújában kifejti, hogy 1968 céljait most az ENSZ és az EU próbálja kivitelezni baloldali, és néhol „konzervatív” kormányokkal karöltve (idézőjel tőle), a mainstream média erőteljes támogatásával. Ahogy írja:

„Ezt a szexuális forradalmat hatalmi elitiek valósítják meg [...] többek között nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ és az EU, átláthatatlan alszervezeteikkel; globális nagyvállalatok mint az Amazon, a Google és a Microsoft; a nagy alapítványok, mint a Rockefeller és Guggenheim; szélsőségesen gazdag egyének, mint Bill és Melinda Gates, Ted Turner, Georges Soros, and Warren Buffett; és NGO-k mint az International Planned Parenthood Federation és az International Lesbian and Gay Association. Ezek a szereplők a hatalom legmagasabb szintjein működnek hatalmas pénzügyi forrásokkal. És van egy közös érdekük: a népességnövekedés megállítása a bolygón. Abortusz, fogamzásgátlás, az LGBT-ágenda, a család lerombolása – mind ezt az egy célt szolgálják.”¹⁵

Miközben ez a hálózat így ebben a formában bizonyosan nem dolgozik együtt, viszont ez az idézet rámutat arra, hogy a „genderideológia” fenyegetése ellen szerveződő mozgalmak reflektálnak a globális hatalmi rendre, centrum és periféria kérdéseire, politika és gazdaság összefonódásaira, a nemzetállamok mozgásterének szűkülésére, a befolyásolás igényére.

Ahogy az emberi jogi paradigma beilleszkedik egy globális hatalmi rendbe, úgy a liberális fejlődés és a folyamatos jogkiterjesztés elképzelései sem vizsgálhatók annak tekintetbevétel nélkül. Ha ezt megtesszük, a „genderideológia”-ellenes mozgalmakról is lehetővé válik egy másik értelmezés, mint összeesküvés-elmélet vagy reakciós politikai stratégia elképzelései. A „genderideológia”-ellenesség különböző módon jelenik meg a centrum országaiban (Franciaországban például az USA, az USA-ban a nemzetközi szervezetek vagy a „globális konszenzus” a „genderideológia” megvádolt hordozói), addig a kelet-közép-európai országokban ezekhez hozzákapcsolódik a „fejlett Nyugathoz való felzárkózás” narratívájának a kritikája is (Kováts 2017b).

Gagyi Ágnes a *Fordulat* 21. számában megjelent írásában, a magyar rendszerváltással kapcsolatban amellet érvel, hogy a felzárkózási diskurzus „az államközi rendszer hierarchiáját szimbolikusan úgy legitímálta, hogy a centrum társadalomfejlődését univerzális

15 Europe's Cassandra, 2013. augusztus 14. Interneten: <http://www.catholicworldreport.com/2013/08/14/europes-cassandra/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

modellé emelte, az attól eltérő társadalmi formációk tulajdonságait pedig a centrum fejlődésével funkcionális összefüggésben kialakult alulfejlettség helyett olyan lemaradásként látta, ami a perifériák társadalmainak belső tulajdonságaiból fakad” (Gagyí 2014: 301). Ez a helyi hatalmi harcok szintjén azt jelentette, hogy az elitblokkok azért versenyeztek, hogy mely stratégia mentén tudják megszervezni az ország integrációját a világgazdaságba, ezekhez pedig az antidemokratikus populizmus vagy a demokratikus antipopulizmus legitimációs stratégiái kapcsolódtak, egyben egymást is feltételezve. Ebben a helyzetben „a jobboldal a »nemzeti érdek« érzelmi egységére és a nemzetközi tőkeérdek elleni védelemre hivatkozva mossa el a nemzeti tőke és a helyi proletariátus közti érdekellentétet, a baloldal pedig a helyi érdekvédelem nemzeti és antiszemita megfogalmazásaival szemben a »demokrácia« védelmére hivatkozva söpörheti félre a gazdasági sértettség hangjait” (uo.: 306). Ez a dichotómia a mindennapi identifikációkban is megjelent, és ezt Gagyi Alekszandar Kjoszszevnek (1999) az elitök öngyarmatosító kultúrákkal kapcsolatos fogalmi nyomán ragadja meg. Míg a jobboldal a „koloniális önszeretet” (alsóbbrendűnek tekintett vonások értékesebbé címkézése), addig a liberális oldal az „önkolonizáló emancipáció” stratégiáját követte (Gagyí 2014: 308–312). Az öngyarmatosítás a feminista és LMBTQ-aktivizmusban is megjelent, amennyiben a rendszerváltozás után ezek felvették a „felzárkózás” keretét, és témáikban, nyelvükben sok szempontból a Nyugat mintáit igyekeztek követni (Gregor és Grzebalska 2016). Ma pedig az aktivizmus több (bár korántsem összes) szegmensében az angolszász országok aktivizmusának a nyelve és eszköztára köszön vissza, néhol a helyi kontextus figyelembevétele nélkül (Bajusz és Feró 2017).

Én amellett érvelek, hogy a „genderideológia” ellen küzdő mozgalmak az ún. progresszív oldal, az „antipopulista demokraták” diszkurzív stratégiáira adott válaszok is. Így miközben a felszínen az ellen mobilizálnak, amit az ún. progresszív oldal az egyenlőség értékeiként definiál, a mélyben más folyamatok húzódnak. A neoliberalizmus individualizmusa és struktúravaksága, illetve a „liberális progresszió” hitébe, EU-n belüli és globális hatalmi viszonyokat elrejtő diskurzusába csomagolt „önkolonizáló emancipáció” ellen, továbbá az emberi jogi paradigma által megkérdőjelezhetetlenné és megvitathatatlaná, illegitimé tett kérdések újrapolitizálásáért mozgószónak. Ebben viszont nem mouffe-i, hanem schmitti konfliktuskeretet és politikai stratégiát követnek, vagyis nem az ugyanazon a politikai téren osztozó ellenfélként, hanem ellenségként tekintve a „genderistákra”, pont úgy, ahogy a jobboldali populisták hatalomra jutva refeudalizálják a nyilvánosságot és megszüntetik az ideológiai konfliktusok kihordására alkalmas társadalmi tereket (Grzebalska és Petó 2016).

KONKLÚZIÓ

A fentiekben megkíséreltem vázlatosan bemutatni, hogy milyen ellentmondások feszítik a kultúrharcos megközelítést, és miket nem vesz ez figyelembe, úgyse bár a populista jobboldal, vagy az ún. progresszív oldal. Így a jobboldali populizmus erősödését és a „genderideológiára” mint ellenségképre tekintő mozgalmakat is úgy kellene tekinteni, mint egy a liberális demokrácia kihívására és újradefiniálására (sőt: meghaladására) tett kísérletet. A liberális progresszió illúziója elfedi a globális hatalmi kérdéseket, amelyekbe a genderkérdések is beágyazódtak. Ehelyett túl kellene lépni az erőszak és a konszenzus egymást kizáró ellentétpárján, mert ez „egyértelműen leszűkíti konfliktus és demokrácia viszonyának értelmezhetőségét” (Horváth 2016: 18). Az ostromlotterőd-szindróma és a konszenzusok visszasírása helyett azon kellene munkálkodni, hogy egy agonisztikus, és az érzelmeket megengedő teret teremtsünk a konfliktusok kihordására. Ez természetesen nemcsak a „progresszív” szereplők felelőssége, mert ennek van egy konszenzuális előfeltétele: hogy a vitában álló felek elismerjék a másikat a politikai közösség legitim részeként.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bajusz Orsolya – Feró Dalma (2017): Az erényfitogtatás és progresszió ígérete a fél-periférián. Kettős Mérce. 2017. 05. 14.
http://kettosmerce.blog.hu/2017/05/14/az_erenyfitogtatas_es_a_progresszio_igerete_a_felperiferian (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Bindel, Julie (2014): *Straight Expectations. What Does It Mean To Be Gay Today?* Guardianbooks. London.
- Brustier, Gaël (2014): *Le Mai 68 conservateur. Que restera-t-il de La Manif pour Tous?* Les éditions du cerf.
- Carnac, Romain (2014): L'Église catholique contre „la théorie du genre”: Construction d'un objet polémique dans le débat public français contemporain. In: *Synergies Italie*, No. 10.: 125–143.
- Case, Mary Anne (2011): After Gender The Destruction of Man? The Vatican's Nightmare Vision of the “Gender Agenda” for Law. In: *Pace Law Review*, Vol. 31., No. 3.: 802–807.
- Chetcuti, Natacha (2014): Quand les questions de genre et d'homosexualités deviennent un enjeu républicain. In: *Les Temps Modernes*, No. 678.: 241–253.
- Choonara, Esme – Yuri Prasad (2014): What's Wrong with Privilege Theory? In: *International Socialism*, No. 142.

- Családdlexikon. A családdal és az élettel kapcsolatos vitatott fogalmakról és etikai kérdésekről.*
2012. Budapest: Szent István Társulat.
- Félix Anikó (2015): The Hungarian Case. In: *Gender as Symbolic Glue. The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-gender Mobilizations in Europe.* Kováts Eszter – Pöim, Maari (szerk.). Foundation for European Progressive Studies – Friedrich-Ebert-Stiftung. 62–82.
- Fraser, Nancy (2000): Rethinking Recognition. In: *New Left Review*, No. 3.: 107–120.
- Fraser, Nancy (2009): Feminism, Capitalism and the Cunning of History. In: *New Left Review*, No. 56.: 97–117.
- Fraser, Nancy – Honneth, Axel (2003): *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange.* Verso.
- Gagyí Ágnes (2014): Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. In: *Fordulat*, No. 21.: 298–316.
- Grabowska, Magdalena (2014): Cultural War or “Business as Usual”? Recent Instances, and the Historical Origins of a “Backlash” Against Women’s and Sexual Rights in Poland. In: *Anti-Gender Movements on the Rise? Strategising for Gender Equality in Central and Eastern Europe.* Heinrich-Böll-Stiftung. 54–64.
- Gregor Anikó – Grzebalska, Weronika (2016): Thoughts on the Contested Relationship between Neoliberalism and Feminism. In: *Solidarity in Struggle – Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe.* Kováts, Eszter (szerk.). Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest, 11–20.
- Grzebalska, Weronika (2016): Why the War on “Gender Ideology” Matters—And not Just to Feminists. Anti-genderism and the Crisis of Neoliberal Democracy. Interneten: <http://visegradinsight.eu/why-the-war-on-gender-ideology-matters-and-not-just-to-feminists/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Grzebalska, Weronika – Petó Andrea (2016): How Hungary and Poland Have Silenced Women and Stifled Human Rights. In: *The Conversation.* Interneten: <https://theconversation.com/how-hungary-and-poland-have-silenced-women-and-stifled-human-rights-66743> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Grzebalska, Weronika – Kováts Eszter – Petó Andrea (2017): Gender as Symbolic Glue: How ‘Gender’ Became an Umbrella Term for the Rejection of the (Neo)liberal Order. In: *Political Critique.* Interneten: <http://politicalcritique.org/long-read/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Hark, Sabine – Villa, Paula Irene (szerk.) (2015): *Anti-Genderismus. Sexualität und Geschlecht als Schauplätze aktueller politischer Auseinandersetzungen.* Transcript Verlag.

- Horváth Szilvia (2016): Konfliktus és demokrácia: Érvok a konfliktusok politikai jelentősége és korlátozásuk szükségessége mellett. In: *Metszetek*, Vol. 5., No. 2.: 8–24.
- Kantola, Johanna – Squires, Judith (2012): From State Feminism to Market Feminism? In: *International Political Science Review*, Vol. 33., No. 4.: 382–400.
- Kjosszev, Alexander (1999): *Jegyzetek az öngyarmatosító kultúrákról*. 3. magyar fordítás, 2017. január 11. Interneten: <http://aszem.info/2017/01/alexander-kiossev-jegyzetek-az-ongyarmatosito-kulturakrol1/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Kováts Eszter (2015): A „gender” mint ellenségkép Európában: kihívások és lehetőségek a feminista és az LMBT+ mozgalmak számára. In: *Az LMBTQ+ mozgalom helyzete – Társadalmi attitűdök és politikai környezet*. Mikecz Dániel – Tóth Csaba (szerk.). Republikon Intézet – Friedrich Naumann Stiftung für die Freiheit, 68–87.
- Kováts Eszter (szerk.) (2016): *Solidarity in Struggle – Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe*. Friedrich-Ebert-Stiftung Budapest. Interneten: <http://library.fes.de/pdf-files/bueos/budapest/12796.pdf> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Kováts Eszter (2017a): The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy. In: *Gender and Far Right Politics in Europe*. Köttig, Michaela – Bitzan, Renate – Pető Andrea (szerk.). Palgrave Macmillan, 175–189.
- Kováts Eszter (2017b): Das Schlachtfeld „Gender” in Europa – Die Krise der liberalen Demokratie. In: *Diffamierende Reden. Antifeminismen im Wandel*. Ariadne – Forum für Frauen- und Geschlechtergeschichte. Heft, No. 71.: 62–69.
- Kováts Eszter – Pető Andrea (2017): Anti-Gender Discourse in Hungary: A Discourse without a Movement? In: *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. Roman Kuhar – David Paternotte (szerk.). Rowman & Littlefield.
- Kováts Eszter – Pöim, Maari (szerk.) (2015): *Gender as Symbolic Glue. The Position and Role of Conservative and far Right Parties in the Anti-gender Mobilizations in Europe*. Foundation for European Progressive Studies – Friedrich-Ebert-Stiftung. Interneten: <http://library.fes.de/pdf-files/bueos/budapest/11382.pdf> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Kuhar, Roman (2014): Playing with Science: Sexual Citizenship and the Roman Catholic Church Counter-Narratives in Slovenia and Croatia. In: *Women’s Studies International Forum*, No. 49.: 84–92.
- Kuhar, Roman – Paternotte, David (szerk.) (2017): *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. Rowman & Littlefield.
- Mouffe, Chantal (2000): Politics and Passions: the Stakes of Democracy. In: *Ethical Perspectives*, Vol. 7., No. 2–3.: 146–150.
- Mouffe, Chantal (2005): *On the Political*. Routledge.
- Mouffe, Chantal ([2005] 2011): A politika és a politikai. In: *Századvég*, Vol. 16., No. 60.: 25–48.

- Mouffe, Chantal (2016a): In Defence of Left-Wing Populism. In: *The Conversation*.
 Interneten: <https://theconversation.com/in-defence-of-left-wing-populism-55869> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Mouffe, Chantal (2016b): The Populist Challenge. In: *Open Democracy*. Interneten: www.opendemocracy.net/democraciaabierta/chantal-mouffe/populist-challenge (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Moyn, Samuel (2014): A Powerless Companion: Human Rights in the Age of Neoliberalism. In: *Law and Contemporary Problems*, Vol. 77., No. 4.: 147–169.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. In: *Government and Opposition*, Vol. 39., No. 4.: 541–563.
- Mudde, Cas (2015): Populism in Europe: a Primer. In: *Open Democracy*. Interneten: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/cas-mudde/populism-in-europe-primer> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Mudde, Cas – Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2017): *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Paternotte, David (2015): Blessing the Crowds. Catholic Mobilisations against Gender in Europe. In: *Anti-Genderismus. Sexualität und Geschlecht als Schauplätze aktueller politischer Auseinandersetzungen*. Hark, Sabine – Villa Paula Irene (hrsg.). Transcript Verlag, 129–147.
- Paternotte, David – van der Dussen, Sophie – Piette, Valérie (szerk.) (2015): *Habemus gender! Déconstruction d'une riposte religieuse*. Editions de l'Université de Bruxelles.
- Peeters, Marguerite A. (2015): *A Nyugat kulturális forradalmának globalizációja*. Jövőegyetem Könyvek. John Henry Newman Oktatási Központ, Sümeg.
- Pető Andrea (2015): Gender Equality as Re-enchantment: Political Mobilisation in Times of „Neo-Patriarchal Neoliberalism” and Possibilities of Bipartisan Dialogue. In: *Woman Up! 2. A Transatlantic Dialogue*. Pöim, Maari – Táncczos, Judit (szerk.). Foundation for European Progressive Studies, 139–145.
- Pető Andrea (2016): Anti-Gender-Bewegungen in Europa – Was tun? In: *Gender matters!*, No. 6.: 41–49.
- Reilly-Cooper, Rebecca (2016): A társadalmi nem nem egy spektrum. In: *Reflektor*. Interneten: <http://reflektor.hu/velemeney/rebecca-reilly-cooper-a-tarsadalmi-nem-nem-egy-spektrum> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Robcis, Camille (2015): Catholics, the “Theory of Gender,” and the Turn to the Human in France: A New Dreyfus Affair? In: *The Journal of Modern History*, Vol. 87, No. 4.: 892–923.

- Scheele, Sebastian (2016): *Von Antifeminismus zu 'Anti-Genderismus'? Eine diskursive Verschiebung und ihre Hintergründe*. Interneten: http://www.gwi-boell.de/sites/default/files/uploads/2016/08/scheele_diskursive_verschiebung_antifeminismus.pdf (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Solty, Ingar (2015): Öffentliche Schulbildung, Sexualerziehung und rechter Widerstand gegen kulturelle Liberalisierung: Lassen sich die Bewegung gegen den „Bildungsplan 2015“ in Baden-Württemberg und die Bewegung gegen „Common Core“ in den USA vergleichen? In: *Unheilige Allianz. Das Geflecht von christlichen Fundamentalisten und politisch Rechten am Beispiel des Widerstands gegen den Bildungsplan in Baden-Württemberg*. Billmann, Lucie (Hrsg.). Rosa Luxemburg Stiftung, 30–37.
- Wimbauer, Christine – Motakef, Mona – Teschlade, Julia (2015): Prekäre Selbstverständlichkeiten. Neun prekarisierungstheoretische Thesen zu Diskursen gegen Gleichstellungspolitik und Geschlechterforschung. In: *Anti-Genderismus. Sexualität und Geschlecht als Schauplätze aktueller politischer Auseinandersetzungen*. Hark, Sabine – Villa, Paula Irene (hrsg.). Transcript Verlag, 41–58.

**BALOLDALI
KÉRDÉSEK,
AUTORITER
POPULIZMUSOK
- BESZÉLGETÉS
JOHN CLARKE-KAL**

A *Fordulat* John Clarke-kal készített interjúja az 1980-as évekbeli Stuart Hall–Bob Jessop-vita tárgyát képező, eredetileg a thatcherizmus leírására megalkotott autoriter populizmus fogalmának az aktualitását vizsgálja. Az interjú ezen felül azt is körüljárja, hogy mi az autoriter populizmus viszonya a neoliberalizmushoz, illetve hogy a fogalom hogyan segíthet hozzá a brexit megértéséhez.

Fordulat: A *Fordulat* 22. számának kimondott célja, hogy a populizmus jobboldali megnyilvánulásait és baloldali lehetőségeit egyaránt elemezze. Ön Stuart Hall-tanítványként már a Thatcher-éra alatt is használta a populista terminust, mégis ez a populizmus sem a fősodorbéli politikatudomány populizmusfogalmával, sem pedig Laclau és Mouffe posztmarxista populizmusdefiníciójával nem egyezik meg. Hogyan határozza meg a populizmust; és mi az, amit autoriter populizmusnak nevez?

John Clarke (a továbbiakban J. C.): A fogalmi definíciókkal mindig probléma van. Nem vagyok politológus, sem politikai filozófus, és semmiképpen sem vagyok a populizmus teoretikusa. Sok embert ismerek, akik szerint nem vagyok túl megbízható vagy szisztematikus, amikor a populizmusról írok. Mégis, ez egy hasznos fogalomnak tűnik, hogy a politizálás egy bizonyos módjáról gondolkodjunk, kiváltképpen az olyan politizálásról, ami igazságtalan, megosztó és a társadalmakat mélyen átható dolgokkal foglalkozik. A populista politika lényege nagyon egyszerű: a nép egységességének fantáziája adja az alapját, amely egy hatalmas blokkal áll szemben. Nem beszélhetünk csak populizmusról, hanem populizmusokról, többes számban. A politikai környezet egyre bonyolultabb, a populista politikának különböző formáit lehet azonosítani. Nem mindenhol vannak populisták, de a populizmus megnyilvánulásai többféle politikai gyakorlatban felbukkannak. Nagyon pontosan szerettem volna körülhatárolni, hogy mi a populizmus vagy populizmusok. A brit gyökereim miatt nekem különösen érdekes a populizmus és a politikai nyelvezet, a politikai víziók és programok közötti kapcsolat.

A populizmusnak fajtái vannak, amelyek más-más jelenségekkel összekeveredve jelennek meg. Az autoriter populizmus az egyik ilyen speciális fajtája a populizmusnak. Egy helyi politikai válság idején, az 1970-es évek végén Angliában egy politikai trend meghatározásaként beszéltünk róla. Egyfajta magyarázat volt arra, amit mi többszörös válsággént értelmeztünk, válságból válságba sodródva. Az autoriter populizmus a briteket úgy akarta meghatározni, mint akik veszélyben vannak és védelemre szorulnak. Ezt a védelmet pedig egy autoriter pártnak kellett ellátnia. Egy a korábbiaknál erősebb, fegyelmezőbb, nagyobb hatalommal rendelkező és manipulatívabb állami irányító egységnek. Ezt végül Margaret Thatcher konzervatív pártja fogalmazta meg rendkívül autoriter, konzervatív módon. Azt mondta, hogy konszenzusra törekedni a politikában egy régi, rosszul működő módszer,

ezért a konzervatív párt az exszocialista, etatista, szociáldemokrata politikai blokkal élesen szemben állva határozta meg önmagát.

Fordulat: Mit gondol, hogyan lehetne használni az autoriter populizmus fogalmát az Egyesült Királyságon kívül? Vagy ez csak a brit politika leírására alkalmas?

J. C.: Ez egy nagyon nehéz kérdés, szerintem működhet az Egyesült Királyságon kívül is. A mi országunkban egy sajátos változatát dolgoztuk ki, de a fogalom hasznos lehet a hasonló módon populista politikákkal kapcsolatban is, mint a francia Nemzeti Front felemelkedése, Orbán illiberális demokráciája, Lengyelország katolikus konzervativizmusa vagy a trumpizmus. Mindegyiknél megtalálható az az állítás, hogy autoriter államvezetés kell ahhoz, hogy a nemzet tisztaságát és karakterét megőrizték. Ezeket a populista rendszereket országtól függetlenül összeköti, hogy az emberek legkülönbözőbb csoportjaival szemben képesek elnyomó politikát folytatni: a menekültekkel, liberálisokkal, deviánsokkal, nőekkel szemben. Viszont minden nemzetnek megvan a maga bonyolult módja arra, hogy miként végzi a különböző politikai gyakorlatokat.

Ezért egy elemzés nem szólhat pusztán arról, hogy hol milyen jegyei jelennek meg az autoriter populizmusnak – arról is szólnia kell, hogy milyen helyi elemeket tesznek hozzá a populista politikához. Ha Lengyelországról beszélek, nem kerülhetők ki a katolikus-konzervatív jellegzetességek. Annak a brit politikának, amit én ismerek, és amit az autoriter populizmus fogalma körülírt, nem volt semmi köze a katolicizmushoz. Van ahol a konzervatív populista logika antiklerikális jelleget ölt magára, egy bizonyos helyen ennek épp ellenkezőjét látjuk. Tehát mindegyik populizmus egyedülálló önmagában, mégis van egy közös stílusuk, és úgy tűnik, hogy a neoliberais világban ez utóbbi válik a nemzeti politizálás uralkodó módjává.

Fordulat: Az autoriter populizmus nagyrészt Stuart Hallnak az 1970-es évek végétől kezdve kialakított fogalmára épít. Halléknak a politikai ideológiájára fókuszáló elemzése úgy érvelt, hogy a thatcherizmus egy sikeres hegemon projekt, mivel bírja a nép aktív beleegyezését (Hall et al. 1978). Ezt vitatva Bob Jessop kritikája (Jessop et al. 1984) politikai gazdaságtani fókuszával azt hangsúlyozta, hogy a thatcherizmus nem feltétlenül egy sikeres ideológiai projekt, hanem olyan politikai uralom, ami sikeresen használja ki a megosztottságot és passzivitást. Mit gondol, az autoriter populizmus fogalma tudna hasznosítani valamit Bob Jessop Hall-kritikájából?

J. C.: Nehéz kérdés. Vissza is kerestem és újraolvastam Jessop kritikáját, de azt hiszem, még mindig nem győzött meg. Annak idején az egyik legfontosabb vita a hegemonia fogalma

körül zajlott és ideologizálásra buzdított, olyan politikai ideologizálásra, amely részben szakít a materializmussal, ökonomizmussal. Felmerült a kérdés, hogy pusztán gazdasági olvasata van-e annak, ami történt?

Egy hamarosan megjelenő könyv az autoriter populizmusról azt állítja, hogy a válságok között meg lehet különböztetni olyan nem pusztán gazdasági természetű válságjelenségeket is, mint a társadalmi viszonyok és a társadalmi reprodukció válsága. A marxizmus problémája, hogy képtelen felismerni a különbséget a termelési módok és a társadalmi formációk között, nem képes értelmezni a különböző társadalmi viszonyokat. Másfajta társadalmi harcok alakultak ki, melyeknek nem a klasszikus marxista felfogás szerinti termelési mód a meghatározó eleme, például a feminizmus társadalmi reprodukcióról szóló harca, amely a társadalmi berendezkedés kulcselemeit írja át.

Fordulat: Amellett érvel, hogy az 1970–1980-as évek fordulója óta a nagy brit pártok egyre több populista elemet szőttek a politikájukba. Milyen strukturális változások állnak e mögött?

J. C.: Fontos kiemelni, hogy az 1970-es években született írásaim idején még nem sok fogalmam volt a strukturális változásokról, a politikai változásokról és pláne az ezekre reagáló stratégiákról. És abban sem vagyok biztos, hogy tudtuk, miért sikeres az autoriter populizmus vagy miért lehet majd sikeres a jövőben... Visszanézve úgy tűnik, hogy az egy olyan kritikus időszak volt Nagy-Britanniában, amikor struktúrák és felépítmények különféle mozgásai elkezdtek metszeni egymást. És ezen változások többsége nem egyszerűen csak tovább élt, de egyre csak mélyült és jelentősebb lett.

Azt hiszem, az első fontos tényező, amiről a *Policing the Crisis* című munkánkban írtunk (Hall et al. 1978), a második világháború utáni politikai, gazdasági és társadalmi rendszer kifulladás, majd összeomlása volt. Ez a rendszer többek közt a fordizmus egy formáját, illetve a jóléti állam egy közepesen gyenge megjelenését jelentette – egyik szerzőtársammal sokat vitakoztunk azon, vajon volt-e valaha tényleges szociáldemokrácia Nagy-Britanniában. Ha a skandináv országokat vesszük alapul, akkor tulajdonképpen nem volt. Mindenesetre az említett időszakban a kapitalista fejlődés, a társadalmi reprodukció és a politikai konszenzus hármásának minden eleme bomlásnak indult. Ahogy azt ma már mind jól tudjuk, az 1970-es évek a globalizáció újbóli megerősödésének időszaka volt, ami aztán olyan mozzanatok során teljesedett ki, mint Thatcher és Reagan pénzügyi deregulációja az 1980-as évek elején.

Van egy kollégám, aki arról ír, hogy a háború utáni időszakban a társadalmi jólétet három képzet strukturálta: a munka képzete, a család képzete és a nemzet képzete. Az 1950-es és 1960-as években pedig úgy tűnt, hogy ez a három képzet idilli rendszert

alkot. A család gondoskodik a társadalmi reprodukcióról, a férfit elküldi dolgozni, ő tisztességes bért hoz haza stb. Ahogy William Beveridge, a brit jóléti állam egyik megalkotója mondta egyszer: „a brit feleségeknek és anyáknak fontos szerepük van a brit nemzet és a brit értékek folyamatos újratermelésében a világon”. A képzeteknek ez a hármasa tehát szépen illeszkedett egymáshoz.

Az 1960-as évek közepére mindez elkezdett széttöredezni. A munka világa egyre problémásabbá vált – ez a strukturális munkanélküliség megjelenésének időszaka. Ugyanakkor a társadalom elkezd ráébredni arra is, hogy a nemzet nem ugyanaz, mint aminek régen képzeltek. Természetesen sosem volt az a tiszta, mitikus dolog, aminek sokan szeretnék látni, de ebben az időszakban vált végleg nyilvánvalóvá, hogy Nagy-Britannia egy sok etnikumot magában foglaló, multikulturális, bonyolult nemzet, erősen átítatva rasszizmussal. És persze a hagyományos családforma is radikális átalakuláson ment át: egyre kevesebb pár házasodott össze, emberek addig nem megszokott kapcsolati formákban kezdtek élni, és a patriarchátus addigi rendszere is hanyatlásnak indult. Ezek a gyökeres változások nagyjából egy időben zajlanak és válnak mindenki számára láthatóvá. Ebből kifolyólag sokaknak az volt az alapvető tapasztalata, hogy folyamatosan benne élünk ebben a zavaros, különös helyzetben, amikor tudjuk, hogy valami nincs jól, de nem igazán tudjuk megfogalmazni, mi is a baj.

Fordulat: Hogyan alakította a nyugati-európai jóléti állam modelljének válsága a nemzet képzetét és az állam szerepét Nagy-Britanniában?

J. C.: A nemzet, az állam és a globális neoliberalizmus között elképesztően feszült és ellentmondásos viszony alakult ki, aminek eredményeképp a nemzetállamok elveszítették autonómiájuk addigi mértékét. Az államokon belül megjelent az egész világ, a legkülönbélebb formákban: a Kínában gyártott játékok formájában, vagy a gyárakat a munkások lába alól kiszervező nemzetközi pénzügyi szervezetek formájában, és így tovább. Ezek a tényezők minden egyes államra hatással voltak, még ha más és más módon is. Ebből következik a kortárs populizmus egyik alapkérdése: hogyan lehet megvédeni és megőrizni a nemzetet ebben a kiszolgáltatott helyzetben? Volt egy szlogen Nagy-Britanniában, aminek tudtommal fasiszta gyökerei vannak, de amit a harmadikutas munkáspárti kormány porolt le és fogalmazott át a kora kétezres években; így szól: „Brit munkát a brit munkásoknak”. De mit jelent ez egyáltalán? Mi számít brit munkának például? Minden munka, amit brit tőke finanszíroz? Mert ilyenből rengeteg van szerte a világban. Vagy esetleg azokat a munkákat jelenti, amik Nagy-Britanniában vannak? Ez azt jelentené, hogy ide kell számolnunk az amerikai, német, kínai cégek által létrehozott munkahelyeket. És természetesen ott van a mondat másik fele is: kik azok a brit munkások? Rengeteg olyan munkavállaló van

Nagy-Britanniában, akik nem felelnek meg a britekről alkotott „autentikus”, hagyományos elképzeléseknek.

De a fenti nyitott kérdések ellenére ez a szlogen mégis egy erőteljes képet és hatá-
sos üzenetet sugall arról, hogy miről kéne szólnia egy nemzeti társadalomnak, gazdaság-
nak és politikai rendszernek. Ezzel együtt pedig táptalaja mind a populizmusnak, valamint
adott esetben az autoriter politikák különböző formáinak is.

Fordulat: A neoliberalizmus megerősödését sokan tekintik számtalan, napjainkban jelent-
kező társadalmi probléma – köztük a populizmus – kiváltó okának, ám ön a 2008-as Living
with/in and without neo-liberalism című írásában – mely a *Focaal* folyóirat Putting neo-
liberalism in its place című blokkjának vitaindítója volt – amellet érvelt, hogy a neolibera-
lizmus szűkebb meghatározására lenne szükség.

J. C.: A neoliberalizmusról folytatott diskurzust továbbra is meglehetősen problematikus-
nak tartom. A neoliberalizmus az elképzelhető legkényelmesebb fogalom, ami alatt min-
denki azt érti, amit szeretne. Az egyik fő motiváció az említett cikk megírásához az volt,
hogy végiggondoljuk: mi nem neoliberais? Mik azok a dolgok a világban, melyek nem tar-
toznak a neoliberalizmus fogalma alá? Mert ha szeretnénk szembeszegülni a neoliberaliz-
mussal, szükség van egy olyan, „külsőre”, ami nem neoliberais. Meg kell érintenünk, el kell
képzelnünk, ki kell gondolnunk valamit, ami lényegében más.

A cikk másik apropója azonban az volt, hogy a neoliberalizmus egyfajta általános
magyarázóvá vált. Teljesen ellentétes folyamatokat is meg lehetett vele magyarázni. Ez saj-
nos még mindig így van, és ezt továbbra is frusztrálóknak találok.

A témával kapcsolatban nagyon hasznosnak találtam Jamie Peck gazdag és kimerítő
Constructions of Neoliberal Reason című könyvét, amiből kiemelnék egy különösen megvi-
lágító erejű mondatot. Peck valami olyasmit ír a könyv elején, hogy a neoliberalizmus sike-
reiről szóló történetek nem szabad, hogy eltereljék a figyelmünket arról a tényről, hogy
a neoliberalizmust folyamatosan fönt kell tartani, mivel állandóan kudarcot vall és megbu-
kik. És itt jön egy nagyon szép mondat, miszerint: „a probléma számunkra inkább az, hogy
mindig előrebukdácsol”. Ez azt jelenti, hogy a rendszer, illetve annak képviselői hajlandóak
ugyan belátni bizonyos kudarcokat, de szerintük ezek csakis azért történhettek, mert nem
csináltuk a neoliberalizmust, „elég jól”. Ha rendesen csináljuk, ha még rámenősebben pia-
cosítunk mindent, ha több adókedvezményt adunk, ha még többet faragunk a bérekből,
stb., akkor minden rendben lesz. És ennek megfelelően a 2008-as válság után számos pró-
bálkozás történt arra, hogy a neoliberalizmust újragondolják és újracsomagolják.

Ezt jól illusztrálja egy rövid történet. Az 1980-as években Thatcher meghívott egy
amerikai közgazdászt a Stanfordinál, hogy adjon tanácsokat a brit egészségügyi rendszer

megreformálására. Ő elmondta, hogy a rendszer túl bürokratikus, államközpontú, hatékonytalan, és azonnali átszervezésre van szükség a piaci logikának megfelelően. Körülbelül egy évtized múlva az akkori konzervatív kormány ismét meghívta ezt a közgazdászt, hogy mondjon ismét véleményt, aki megint csak arra jutott, hogy a brit Nemzeti Egészségügyi Szolgálat (NHS) egy rakás szerencsétlenség. Mire néhányan úgy reagáltak, hogy ez igaz, de éppen azért, mert megfogadták a tanácsait annak idején. Erre viszont jött az automatikus viszontválasz: a probléma az, hogy nem piacosítottak eléggé! Ez pontosan olyan, mint a középkori orvoslás: eret vágunk a betegen, aztán ha nem érzi magát jobban, akkor megint csak eret vágunk, majd jön még egy kis érvágás és a végére a beteg nagy valószínűséggel meghal. A neoliberais tanácsadók körülbelül ezt a logikát követték és követik ma is.

De visszatérve az eredeti kérdéshez: szerintem nem érdemes neoliberalizmusról általánosságban beszélni, inkább a variációi és különféle megnyilvánulási formái fontosak. Ahogy azt az idézett cikkemben is írtam: a neoliberalizmus nem önálló jelenség, mindig vannak segítői. Ezért éppolyan kényelmesen megfért Pinochet tábornok rendszerében, mint Thatcher Nagy-Britanniájában. De például egy kanadai antropológus, Andrea Muehlebach írt egy izgalmas könyvet *The Moral Neoliberal* címmel, amely az északolasz katolikus egyház társadalmi szerepvállalásáról alkotott elképzelései és a jóléti állam leépítése közti kapcsolatot kutatja. Amellett érvel, hogy a neoliberais pártok kifejezetten bátorítják a keresztény etika – és nem a piac – által vezérelt jótékonyági szervezetek benyomulását az állam szociális oldalának leépítése nyomán keletkező űrbe, így könnyítve meg valamilyen neoliberais politikusok dolgát a társadalmi kockázatok enyhítésével. Összegezve: a neoliberalizmus mindig sajátos helyi társadalmi-politikai konstellációkban teljesedik ki és ezek a legkülönbélebb formákat ölthetik.

Fordulat: Az említett cikke megírásakor a neoliberalizmus általánosságban mást jelentett, mint ma, és feltehetőleg pár év múlva is más jelentése lesz. Lehetséges-e meghatározni egy szűk neoliberalizmus-definíciót, ha maga a leírt jelenség is állandóan változik?

J. C.: Az erről szóló 2008-as, *Focaal* című folyóiratban megjelent vita idején is legalább két jelentése volt a neoliberalizmusnak: az egyik a David Harvey által képviselt marxizusból vezette le a maga definícióját, miszerint a neoliberalizmus nem más, mint a tőkésosztály projektje, ami a kisajátítás eszközével teremti újra a sikeres tőkefelhalmozás lehetőségeit. Ez a megközelítés minden jelenséget a tőkefelhalmozás logikáján keresztül próbált meg leírni. Ez persze egy világos és egyszerű narratíva, ami azonban kérdéseket vet fel a társadalmi élet azon jelenségeivel kapcsolatban, amiket még nem hódított meg a piac, és amikből véleményem szerint valamivel több van, mint azt David Harvey gondolja.

Ezzel szemben – bár korántsem teljes elszigeteltségben – ott van a foucault-i megközelítés, mely a neoliberalizmust egy olyan politikai racionalitásként írja le, ami a társadalmat a piaci logikának megfelelően szervezi újjá. A probléma azonban az, hogy ez a két megközelítés nagyon hasonlóan hangzik. A fogalomkészletükben sok a megegyező fogalom, de amikor Foucault a dolgok piaci átszervezéséről beszél, akkor az alatt nem ugyanazt érti, mint Harvey a tőkefelhalmozás lehetőségeinek megteremtésén. Fogalmilag nagyon közel vannak egymáshoz, tartalmilag viszont jóval nagyobb ez a távolság. És azt gondolom, hogy mi, kritikai társadalomtudósok túl sokszor csúszkáltunk a két megközelítés között, és így jóval több dolgot magyaráztunk a neoliberalizmussal, mint ami észszerű volna.

Ami azóta történt, az talán annyi, hogy most már egyre többen beszélnek arról, amit Jamie Peck „alakváltó rendszernek” nevez, de amit én – a kritikai kultúrákutatók egyik tanítványaként – különböző artikulációkként írok le. Mindezek az elnevezések egy változékony neoliberalizmust írnak le, ami képes alkalmazkodni az új ellentmondásokhoz és akadályokhoz, és ami bámulatosan rugalmas. Ez összességében azt jelenti, hogy a jelenleg Indiában megfigyelhető neoliberalizmus nem ugyanaz, mint a Nagy-Britanniában uralkodó neoliberalizmus. Illetve az indiai válfaja sem lesz ugyanaz mondjuk három év múlva.

De mindez fölvet legalább két kérdést: látunk-e bármit, ami kívül esik a neoliberalizmuson? Mert ha föltételezzük, hogy ez már gyakorlatilag mindent bekebelezett, akkor nem tudom, hogy a baloldal mihez kezdhet politikai értelemben, már persze azon kívül, hogy megpróbálunk egy kedvesebb, elviselhetőbb neoliberalizmusért küzdeni, de egyáltalán nem vagyok benne biztos, hogy ez fenntartható stratégia lenne. Tehát az egyik kérdés: mi van a neoliberalizmuson kívül?

A másik kérdés pedig: hol vannak a neoliberalizmus határai? Azon a véleményen vagyok, hogy sikerült megpillantanunk a neoliberais kapitalizmus gazdasági határait, amikor kiderült róla, hogy folyamatosan válságokat generál, ellentmondásos módon működik és képtelen akár csak középtávon is fenntarthatóan működtetni a gazdaságot. Politikai értelemben a világ különböző országaiban felbukkanó populista politikák sikerei – Trumpot is ideértve – egyelőre azt sugallják, hogy a mindezzel járó társadalmi felfordulás frusztrációja a nacionalizmus és a nemzetállam formájában nyer kifejezést.

Fordulat: A társadalom mely részeire vagy osztályaira lehet alapozni egy populista programot? A populista szónoklatokban mindig a nép vágyai fogalmazódnak meg, vagy léteznek felülről vezérelt populista politikák is?

J. C.: Ez az egyik ok, amiért szeretnék francia lenni, mert náluk sokkal nagyobb az egyetértés a társadalmi osztályok és a társadalmat alakító erők között, és ez, úgy gondolom, segít a populizmus megértésében is, hiszen a populizmus változatai egyesítik, összekapcsolják

a munkásosztályok (szándékos a többes szám!) és a középosztály bizonyos részeit. A populizmus nem más, mint az ezekben a csoportokban képződő élmények, félelmek és vágyak képviselője. De ez a politikai artikuláció sosem teljes körű, mindig szelektív. Nem azt mondják, hogy „jaj, ti szegény munkásosztálybeliek, sokat szenvedtetek eddig, hadd segítsünk nektek!”, hanem „ha még keményebben dolgoztok, tenni fogunk érte, hogy megkapjátok a munkátok méltó jutalmát, és szem előtt fogjuk tartani a nemzet erkölcsi makulátlanságát, hogy a gyermekeitek boldogan nőhessenek fel!”

A populista politikusok szájából nem közvetlenül a nép hangja szól, ez egy tévhit. Az viszont fontos, hogy a populizmus mindig egy osztályokon átívelő politikai projekt, nem csak a munkásosztály az alanya.

Elindult egy diskurzus a brexit és Trump megválasztása után, amely szerint a populista politikusok felszólaltak az országokban kisémmizett munkásokért. Ez részben igaz, de a lecsúszástól rettegő, kisémmizett középosztályhoz is szóltak: a brexitre szavazók között lényegesen nagyobb arányban voltak a középosztálybeliek, mint a munkások.

Fontos, hogy a populizmusról ne az jusson eszünkbe, hogy: „na végre, valakik odafigyelnek a munkásosztályra”. A populizmus összes általam ismert változata felülről szerveződik, felülről próbálja megérteni a vágyakat, az érzéseket, a problémákat, átvenni a kifejezéseket, a dolgokat, amiket Raymond Williams érzésstruktúrájának (*structures of feeling*) ír le, ezeket a populista politika úgyesen felhasználja.

Visszatérve a szelektív jellegre: vannak olyan törekvések, vágyak, aggodalmak, amiket nem karolnak fel, például senki nem fogja azt mondani, hogy „nem engedjük a Citynek, hogy kiárassza a munkád!”. Én is egy ipari városban nőtem fel, tudom, milyen elkeseredettséget és dühöt szült az acélipar leépítése. Ez a már ismertetett módon populista Thatcher-kormány és a nemzetközi tőke összehorolásának következménye volt, és ebből nem nőtt ki egy populista projekt sem. Az ilyen problémákra soha nem ígértek megoldást, de a populizmus az ezekkel kapcsolatos vágyakra és érzésstruktúrákra hatott.

Fordulat: Írt a közsféra költségvetésének csökkentéséről az Egyesült Királyságban. Beszélne részletesebben ezen megszorítási intézkedések struktúrájáról? Melyek a jobban és kevésbé érintett szektorok/ágazatok, és miért?

J. C.: Bob Jessop használta a megszorító közpolitika (*austerity policies*), megszorító politika (*austerity politics*) és megszorító államigazgatás (*austerity polity*) megkülönböztetéseket egy interjúban a *Rethinking Marxism* folyóiratban, utóbbi alatt egy megszorító intézkedésekkel kormányzott államot értve. Véleményem szerint Nagy-Britanniában mindhárom alkalmazták már korábban, a kérdés, hogy hová juttattak ezek minket és mi következik

ezek után. Tavaly még mindhárom egyszerre volt megfigyelhető, voltak bizonyos intézkedések, amiket a megszorítás logikája támasztott alá, vég nélkül a megszorítás szükségességéről beszéltek, arról, hogy miért kell összébb húzni a nadrágszíjat, és mit nem engedhetünk meg maguknak, annak ellenére, hogy Nagy-Britanniáé a világ ötödik legnagyobb gazdasága! Nem vagyunk szegények, de a gazdagságunk elosztása egyenlőtlen.

Jamie Peck *Austerity Urbanism* című remek írásában arról ír, hogyan háritódik át a fiskális szigor és ellenőrzés nemzetközi szintről a nemzetire, majd a helyi-önkormányzatra. Azt hiszem, ez közel áll ahhoz, amit Jessop megszorító közpolitikának (*austerity policy*) nevez: egy állam, amely a megszorítás és a fiskális szigor elvei mentén szerveződik, működik. Véleményem szerint ez történt jelen esetben.

Az állam jóléti funkcióival kapcsolatban három nagy kérdést szeretnék említeni.

Először arról szeretnék beszélni, hogy a fennmaradó állami jóléti szolgáltatások miként váltak a tőkefelhalmozás potenciális módjaivá, miként próbálják ezeket pénzszerzésre használni, gyakran sikerrel. Hétfvégén láttam egy brit filmet, amit csak ajánlani tudok, a címe: *Én, Daniel Blake*. Jól mutatja be, mivé vált a jóléti állam, különösen a szerződéses szolgáltató cégeit ábrázolja jól, amelyek képtelenek megfelelő szolgáltatásokat nyújtani. Megindítóan és hatásosan ábrázolja, milyen megtapasztalni a jelenlegi jóléti rendszer ellentmondásait.

Másodsor, nagy szerepük van a nonprofit és civil szervezeteknek, melyek összességét David Cameron Nagy Társadalomnak (*Big Society*)¹ hívta. Ezek valódi célja az önkéntes munkával lenyomott költségeken keresztül olcsóbb vagy teljesen ingyenes szolgáltatások nyújtása, amikkel az egyenlőtlenségeket csökkenthetik. A probléma ezzel, hogy az ilyen szervezetek ugyanúgy ki vannak téve a megszorítások pénzügyi hatásainak. Én is dolgoztam egy remek önkéntes szervezetben, amiben különböző szolgáltatásokat nyújtottunk és a bevételünk is aránylag stabil volt. Gazdasági visszaesés idején az ilyen szolgáltatások iránti kereslet megnőtt, a pénzügyi alapunk pedig csökkent, a szervezet a túlélés határára került, csökkentenünk kellett a kiadásokat és a segítők számát, hogy folytatni tudjuk.

Végül pedig a harmadik, a csináld magad jóléti rendszer (*do-it-yourself welfare*) elterjedése. Ezalatt a család, barátok, szomszédok és más kapcsolati hálók nyújtotta segítséget értem.

1 „A „Nagy Társadalom” a David Cameron vezette brit Konzervatív Párt politikai posztthatcheri víziója volt a 2010-es évektől. A koncepció a szabadpiaci gondolkodást igyekszik ötvözni a társadalmi szolidaritással, és amellet érvel, hogy minél több állami feladatot és felelősséget kell áthelyezni a helyi közösségekhez, hogy a szabadpiac által kielégítetlenül hagyott társadalmi igényeket az állampolgárok önerőből oldják meg, és hogy a szolidaritást a társadalom különböző csoportjai és tagjai között ne az állam kényszerítse ki és finanszírozza, azt a civil aktivizmus hozza létre és biztosítsa az anyagi feltételeit.

Ezeket tekintem a jelenleg meghatározó folyamatoknak. Ezekből áll össze a jóléti állam mai formájában egy olyan jóléti állam, amely a korábbinál fegyelmezőbb, több feltéltelt támaszt, és munkaerő-igényesebb a fenntartása. Hallottam, amint a rádióban egy konzervatív politikus arról beszél, milyen jó, ha a fiatalok munkatapasztalatot szereznek, mert ez felkészíti őket a reggel 9-től délután 5-ig tartó munkára. Ez a gondolat az 1950-es, 1960-as évek munkaerőpiacáról szól, nem a jelenlegiről: manapság ki gondolná, hogy a fiatalok szokványos, 8 órás munkanapokat dolgoznak? Szerződés nélkül dolgoznak, van, hogy az éjszaka közepén hívják őket egyórási műszakokba, és ha szerencsések, ki is fizetik a minimálbérhez közelítő bérüket, de valószínűbb, hogy nem. A munka világa és a jóléti állam szolgáltatásai is degradálódtak, és azt kell mondjam, hogy bár nem akarok önzőnek tűnni, de örülök, hogy már öregember vagyok.

És akkor nem beszéltünk még az egyenlőtlenségekről, amik folyamatosan nőttek, és jellemzően éppen a legkézenfekvőbb társadalmi viszonyokon belül erősödtek fel: a faji, nemi és az egészséges-fogyatékkal élő viszonyok szerint. És ha történetesen több ilyen egyenlőtlenség metszéspontjába kerül az ember, akkor hatványozottan hátrányos helyzetbe jut. Ezeket az állításokat napról napra egyre több bizonyíték támasztja alá, ami sajnálatos módon egyáltalán nem meglepő. Erre meg képesek azt mondani, hogy az elosztási kapcsolatok megújulnak, magasabb minőségben végzik az újraelosztást!

Fordulat: Azt hiszem, a következő kérdésekre már részben választ kaptunk, de talán kiegészítheti még. A kérdés a „jóléti mix” (*welfare mix*) szereplői jelentőségének megváltozására vonatkozik: a megszorítási politika milyen hatással volt erre, és ez hogyan hatott a különböző társadalmi osztályok közötti egyenlőtlenségekre?

J. C.: Azt gondolom, hogy amit most látunk, az a jóléti rendszer leépülése és visszafejlődése, még úgy is, hogy a szolgáltatások privatizálódnak vagy nonprofit cégek végzik el azokat. Mindez sokkal ingatagabb és a kliensekkel szemben több feltéltelt támasztó jóléti rendszerhez vezet. Vannak fenntartásaim a jóléti mixet illetően, mert a különböző alkotórészeket úgy kezeli, mintha azok egymással összemérhetőek lennének. A különböző ágazatok egészen eltérő állapotban vannak, de úgy látom, a cégek és a civil szféra által nyújtott szolgáltatások irányába tolik el a hangsúly, és minden minimumszintre van szorítva, pusztán az alapvető létszükségletek kielégítése maradt meg. A legrosszabb, hogy az ezzel foglalkozó szakirodalom három részt különböztet meg: állami, üzleti és nonprofit. Ezeken kívül még van egy negyedik: ide az egyének, háztartások, családok, szomszédságok, kis közösségek tartoznak. Szerintem ez a felosztás problémás, az egyének, háztartások, családok, szomszédságok, kis közösségek összességéről nem lehet egy racionálisan megszervezett szektorként gondolkodni. Természetesen ez a gondoskodó negyedik

szektor, ahogy a már említett *Én, Daniel Blake*-ben is láthattuk, a nőket jelenti. A nők éheznek, hogy etetni tudják a gyerekeiket, és persze ezen kívül rengeteg – ahogy Arlie Hochschild nevezi – érzelmi munkát végeznek, próbálják egyben tartani a közösségeket, és ez a munka úgy válik egyre nehezebbé, ahogy nehezedik a közösségek tagjainak az élete. Danny Dorling, aki egy nagyon érdekes földrajztudós, azt mondja, hogy a halálózások számának növekedése az egyenlőtlenségek növekedését jelzi. A kérdés számomra ezek után: mennyit kell még tudnunk erről a katasztrófális helyzetről ahhoz, hogy tegyünk valamit ellene?

Fordulat: Bár már részben érintettük a jövedelemegyenlőtlenségek problémáját, erről szeretnénk még többet megtudni. Ahogy az Egyesült Királyság közkiadásait néztük, arra számítottunk, hogy nőttek a gyerekekre és családokra fordított juttatások, de ez nincs így, kizárólag a betegségi és fogyatékosági ellátásra költött többet az állam.

J. C.: Az újraelosztás egyik nagyon fontos részéről még nem beszéltünk, aminek a leginkább érintettje vagyok. David Cameron és pártja nagyban támaszkodott a nyugdíjasokra. Ez megnyilvánult abban is, hogy a nyugdíjellátásokhoz nem igazán nyúltak, és mi idősek egy csomó egyéb juttatásra is jogosultak vagyunk, olyanokra, mint az ingyenes tévé-előfizetés vagy a téli fűtéstámogatás. Ami meglepő lehet, mert sokan azt gondolják, Angliában soha nincs hideg – de ez nem igaz! Ha X napon keresztül a hőmérséklet egy adott pont alá csökken – bár ezt pontosan nem tudom idézni, az empiria nem az erősségem –, fűtéstámogatást (*winter fuel payment*) kapunk. Ezenfelül ingyen utazhatunk a buszokon a nyugdíjas-igazolványunkkal, amit ráadásul Budapesten is elfogadnak. Köszönet érte, igazán hálás vagyok! Ezenkívül vannak lehetőségek a konzervatívok által haláladónak (*death tax*) csúfolt örökösödési adó elkerülésére is, így az állam nem igazán tud hozzányúlni ahhoz, amit a gyermekekre vagy unokádra hagynál. Szóval ezek a juttatások relatív biztonságot teremtenek a nyugdíjasoknak, beleértve engem is. Én a konzervatív kormány idején kerültem ebbe a csoportba, és igazán örülök, hogy azt hiszik, annyira ostoba lennék, hogy emiatt rájuk szavazzak. Én inkább csak fogom a pénzt és futok.

Fordulat: Milyen kapcsolatot lát az autoriter populizmus és a jóléti sovinizmus között? Az autoriter populizmus kéz a kézben jár a megszorításokkal és a jóléti kiadások csökkenésével, az ellenséget pedig általában nem a falakon belül keresi, hanem a kontinentális Európából – főként keletről – bevándoroltak között. Van valamilyen feszültség a jóléti sovinizmus és az autoriter populizmus között, és ha igen, hogyan lehet ezt feloldani?

J. C.: Úgy gondolom, hogy itt láthatjuk a nemzeti kérdést előjönni: a brexittel kapcsolatban az egyik érdekes dolog az volt, hogy mennyi csoportot azonosítottak a britek között. A népszavazás során „az elittel”, a kozmopolita középosztállyal és „a hétköznapi emberek életéről mit sem tudó londoni okoskodókkal” szemben sikerült mozgósítani a szavazókat. Nekem a brexittel kapcsolatban az egyik legelkeserítőbb dolog, hogy olyan emberek csinálták meg, akik az elithez tartoznak, de úgy tettek, mintha közemberek lennének. Ezek az emberek nagyrészt magániskolákba és a legjobb egyetemekre (főleg az Oxfordra) jártak, vagy olyan háttérrel bírtak, mint Nigel Farage, aki korábban bróker volt. Ezek ellenére képesek voltak olyan narratívát teremteni, amiben azt mondhatták: „mi veletek vagyunk, a néppel, a londoni kozmopolita elit ellen!”. Hát nem! Tehát van nekem egy problémám az elitellenesség természetével, ami az EU-ellenességben is megnyilvánult.

Az EU-t megtestesítő brüsszeli bürokraták váltak ellenséggé, ellenségképpé, akiket úgy láttunk, mint akik két lábbal tiporják a brit szabadságot. A másik külső célpont pedig Angela Merkel lett a migrációs körülmények miatt. Ha végignézzük a közelmúlt eseményeit Hollandiában, Franciaországban vagy Olaszországban, sok hasonlóságot látunk. A rasszista, idegengyűlölő, nacionalista pártok átformálták az üzeneteiket, és azt mondják: „igazából mi a jóléti állam oldalán állunk, Európát elárulták az elitek. A jólét mindenkinek jár, persze leszámítva Azokat!”.

Azt hiszem, a jelenlegi helyzet az, hogy a szociális biztonság kiemelt szerepet kap, de eközben tekintélyelvű és kirekesztő marad a politikájuk. És egyre rosszabb dolgok történnek a brexit után, egyre nő az elégedetlenség – hogy egy jó öreg fasiszta kifejezéssel éljek: a nép ellenségei között. Ezek pedig azok az emberek, akik nem akarják elhagyni Európát, és ez egy ijesztő és nehéz pillanat a történelemben, de egyben elgondolkodtató is. A jóléti állam jelenlegi, leromlott állapotában mi az, amit megmenthetünk, továbbvihetünk egyáltalán? Nem lehet továbbvinni a rossz állapotú intézményeket, az értelmét vesztett, megvágott jóléti szolgáltatásokat, azt a szociális hálót, ami jelenleg van. A brexitkampány idején a kilépést támogatók teleplakátolták a várost azzal, hogy a 350 millió eurót, amit Nagy-Britannia az EU-nak hetente ad, a kilépés után költhetjük a Nemzeti Egészségügyi Szolgálatra (NHS). A szavazás után természetesen már úgy magyarázták: „Ez nem ígéret volt, csak reklám, és amúgy is, ki hinné el?” Trumppal kapcsolatban is látható: amikor azt mondta, nem emelnek vádat Hillary Clinton ellen, volt egy nagy és dühös tömeg, amelyik azt mondta: „De megígérted!” Ez pedig nem az a fajta elégedetlenség vagy összekülönbözés, amivel kapcsolatban optimista lehetnék. Megrémít, mert azt gondolom, hogy a következő logikus lépés a csalódottság miatti harag után még több harag és az erőszak lehet. Itt van egy valódi probléma azzal kapcsolatban, hogy hogyan tudják az ígéreteket betartani ebben a neonacionalista lázadó populizmus által formált politikai térben. Én nem tudom, hogyan lehetséges a politikai mező stabilizálása ebben a helyzetben. Persze ez részben a nemzet

ellehetetlenülésére adott válasz a neoliberális korban. Az Egyesült Királyságban többen gondolják, hogy most, a közös európai piac elhagyásával fogunk igazán bekapcsolódni a globális szabadkereskedelembé, hiszen híres kereskedő nemzet vagyunk, akiknek mindig jól ment az ilyesmi. Trump meg azt gondolja, hogy lehet korlátozni a nemzetközi kereskedelmet.

Nem gondolom, hogy bármelyik ezek közül egy életképes politikai-gazdasági stratégia lenne a neoliberális pénzügyi finanszírozás korszakában. A tanárom, Stuart Hall mindig Gramsci mondását ismételte: az értelem pesszimizmusa, az akarat optimizmusa. Ennek a második része egyre nehezebben megy.

Fordulat: Van valami hasonlóság az európai jóléti rendszerek között a megszorításokat, populizmust és tekintélyelvűséget illetően? Valamint ezek a tendenciák hogyan érintik az úgynevezett Európai Szociális Modellt?²

J. C.: Egy bizonyos szintig van valami konvergencia a különböző rendszerek között, ami rámutat arra, milyen hasonló problémákkal kerülnek szembe az európai államok napjainkban. Sok országban az a gond, hogy a jóléti kiadásokról az 1980-as években megszülető narratíva szerint beszélnek, ami kiadásként, luxusként, nem pedig befektetésként határozza meg ezeket. Ez a megszorítások és a fiskális szigor elveiből következik, ezen gondolatok térnyerése miatt is lehetséges, hogy a legtöbb jóléti rendszer elmozdult egy fegyelmesebb, feltételeket támasztó, munkaalapú, *workfare*-felfogás irányába. Sok helyen élnek még a szociáldemokrata törekvések, próbálnak emberibb arcot faragni ennek az új rendszernek, a részvételi megközelítést, humán tőkét és hasonlókat emlegetve. A részvételi megközelítés, az emberek bevonása a saját gondjuk megoldásába sok esetben progresszívnek tűnik, ha a felülről meghozott döntésekkel állítjuk szembe. Sajnos ez úgy zajlik valójában, hogy különböző radikális elemeket átvesz például a Porto Allegre-i részvételi költségvetés (*participatory budgeting*) gyakorlatából, ám deradikalizálja azokat, és ebben a megszelídített formájában emeli be a gyakorlatba. Egy barátom dolgozott egy ilyen részvételi jóléti projekt előkészítésén, ahol már a program költségvetését tárgyaló találkozókat megszervezésére is alig volt megfelelő fedezet. Szóval van egy rakás elem, ami közös, mégsem váltak teljesen hasonlóvá ezek a rendszerek, mert ha választanod kellene, hol lennél a jóléti ellátórendszer kliense, inkább választanád mondjuk Németországot

2 Az Európai Szociális Modell a jóléti állam alapértékeihez való ragaszkodást, az igazságosságra és a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére törekvő, szociális biztonságot garantáló ellátórendszer megvédését, valamint az amerikai minimális állam elutasítását jelenti. A 2002-es Barcelonai Csúcs zárónyilatkozata definíciója szerint „az Európai Szociális Modell alapját a jó gazdasági teljesítmény, a szociális védelem, az oktatás és a szociális párbeszéd magas szintje képezi”.

Horvátország helyett. Én is inkább választanám Norvégiát Anglia helyett. Ez át is vezet az Európai Szociális Modellre.

Nehéz megfogalmaznom magamban, hogy egyáltalán mi is ez a modell. Egy fantázia volt, aminek a megvalósítása a kezdetektől fogva akadályokba ütközött, mert mindig az európai gazdasági integrációhoz képest beszéltek róla, ha a közös európai gazdasági rendszer létrejönne, és jól működne, akkor ez létrehozná a megfelelő körülményeket, mondták.

De ezzel szemben tudjuk, hogy ilyen európai gazdasági modell nem épült fel, a válság még inkább elsöpört minden ilyen kezdeményezést, és láthatjuk a közös szociális modell vízióját, ha a válságok vagy a gazdasági fellendülés hullámaintól tesszük függővé, akkor mindig csak egy távlati jövőként beszélhetünk róla. Ha a dolgok épp nem mennek olyan jól, akkor csak tudomást veszünk a terv létezéséről, és majd elővesszük, ha jobban alakul a helyzet. Ez egy furcsa szimbóluma annak, hogy mivé válhatott volna Európa, ha ez nem marad mindig másodrendű kérdés. Elkeserítő, amit most látunk, de ez történik, ha teljesen alárendelődünk a gazdaságnak.

Fordulat: Az ön kollégája, Prem Kumar Rajaram (2015) a FocaalBlogon megjelent cikkében azt írja, hogy a lakosság „problémás” csoportjainak kezelése, országhatárokon belül és kívül is, egyre hasonlóbb módon történik. Ez a megállapítás igaz a brit esetben is?

J. C.: Természetesen nálunk is ez a helyzet, hiszen ezt a modellt mi hoztuk létre. Nemrégiben voltam Prem egy előadásán, ahol felolvasott egy szörnyű beszédet egy brit gyarmati kormányzótól, amiben az indiai munkások erkölcsi sekélyességéről beszélt, és az abban leírt munkáskarakter tökéletesen megfelel annak, ahogy a többségi társadalom tagjai leírják a lumpenproletárt.

Prem jól látta meg, hogy ha külön kezeljük a rendszer veszteseit a határainkon belül és kívül, akkor teljesen figyelmen kívül hagyjuk, mi köti össze a két csoportot. Mindkettő egy változó méretű és összetételű populáció, ők az ipari tartaléksereg, az *underclass*, a sötéredék. Ugyanúgy beszéltek pár évtizede a határokon belüli szegényekről, ahogyan most beszélnek a gazdasági bevándorlókról, akik „élősködni akarnak a jóléti rendszerünkön”. Prem kiválóan írta le azokat a narratívákat, melyek az efféle diskurzusokat használják fel, hogy egy politikai csoportot a nép védelmezőjeként tüntessenek fel. A blogbejegyzésben a másik fontos megfigyelést pedig *menekültválság* kifejezés kapcsán tette meg a válság szó használatával kapcsolatban. A válság furcsa és veszélyes szó, amit a jobb- és baloldal is imád, mert mozgósít, beavatkozásra sürget, és e sürgősség miatt nem marad időnk gondolkodni. El kell gondolkodni arról a politizálásról, ami során a tartalék populációról úgy kezdünk gondolkodni, mintha az egy problémás réteg lenne. Prem erre hívta fel

a figyelmet és úgy gondolom, igaza van, pedig én magam is használtam a válság szót a migrációs jelenségek elemzésekor.

Van egy borzongatóan jó könyve az antropológus Tania Murray Linek, a *Land's End*, amiben leírja, hogy mi történik a felesleges populációval abban az esetben, amikor nincs semmilyen fejlődés, fellendülés, ami felszívna, funkcióval ruházná fel az ilyen csoportokat, valamint – és az igazi tragédia ebben van – senki nem foglalkozik velük. Magukra maradnak. Nem érdekelnék senkit, még hozzá azért nem, mert nem tekintik őket problémás csoportnak. Senki nem törődik velük, mert nincsen velük semmi probléma, és ha nincs velük probléma, akkor – ahogyan Afrikában is történt sok ilyen feleslegesnek tekintett csoporttal – nem törődnek velük, hagyják őket meghalni. Ezt érdemes összehasonlítani azzal, amit mondjuk a 19. században gondoltak a veszélyes osztályokról (*dangerous classes*). Akkor és azóta is az ilyenek sok figyelmet kapnak a politikai szférától, ezért úgy látszik, hogy még jobb az, ha veszélyesnek gondolnak, mint ha egyáltalán nem gondolnak rád. Persze szörnyű ezt mondani – mintha azt követelnénk ezektől az emberektől, hogy legalább csináljanak valamit, ami miatt odafigyelnek rájuk.

Fordulat: Hogy lehet feloldani azt az ellentmondást, hogy az autoriter populizmus nagymértékben a társadalom olyan rétegeire támaszkodik, melyek a jelenlegi rezsim által megcsalva érzik magukat? Nevezhető ez marxi értelemben vett hamis tudatnak, vagy ennél azért komplexebb a kép?

J. C.: Azt hiszem, tudják, hogy mit fogok mondani. Azt, hogy a hamis tudat a korai marxizmus egyfajta elhajlása volt, mert nekünk, marxistáknak mindig az volt a meggyőződésünk, hogy mi tudományos vagy egyéb okokból kifolyólag tudjuk, hogy az embereknek mit kéne gondolniuk – és nagyon csalódottak vagyunk, ha éppenséggel nem azt gondolják. Ez sokakat egy jelentős felsőbbrendűség érzésével töltött el mintegy két évszázadig, és ez soha, semmilyen szinten nem járult hozzá a jó politikai munkához. Ahogy mindig is mondom, a tudat komplexitása sokkal jobban értelmezhető Antonio Gramsci örökségével. Gramsci szerint a hegemonia két csoport tagolt munkája során jött és jön létre: a vezető osztály és a kapcsolatok mozgósításával létrejövő töredékek, tagolt részek között. És azt hiszem, hogy megértsük azt, ahol én leragadtam, ahhoz nagyon messzire vissza kell mennünk. Azt gondolom, hogy a hegemonia etnográfiai vagy szociológiai megismerése továbbra is fontos, mert különben visszafejlődünk. Megismerni az alapvető struktúrákat, formákat, azt, ahogyan a köztudat formálódik, megérteni, hogy ezek hogyan formálják a politikához való viszonyunkat. És a politikai és intellektuális része ennek a munkának egyaránt úgy lehetségesek, hogy azoktól tanulunk, akik nálunk jobban tudják ezeket, persze ez nem azt jelenti, hogy ugyanazt kéne csinálnunk.

De azért vannak érdekes dolgok, amiket páran csinálnak – itt van például egy angol *cultural studies* rovat, amit Jeremy Gilbert ír, aki úgy véli, hogy az emberek elégtelen mértékű jóváhagyása meghatározó a politikai viszonyaiban. Egyfajta új munkáspárti-neoliberális, de mégis kicsit konzervatív vonalon elindulva ugyan a fogyasztás csábító-jutalmazó szerepe ad némi vigaszt, mégis fenntart egy képet, ami a fejlődés illúziója csupán, ami az emberek politikai és kulturális kiábrándultságát és elidegenedését palástolja. Egy évvel a brexit előtt írt egy cikket, ami szerintem tökéletesen leírja, hogy mi történt a brexit során. Kollektíven gondolkozunk az elégedetlenségünkről és kiábrándultságunkról, mert ezek a kérdések nagyon sokrétűek és komplikáltak, és ezért nagy a vonzerő a jelenlegi nemzeti populizmus irányba. A populizmus azt sugallja, hogy ezek a politikai problémák valóban borzasztóak, de fel lehet oldani őket, ha például a brexittel visszavesszük az irányítást. Én az életem nagy részét az EU-csatlakozás előtti Egyesült Királyságban töltöttem, és nem tudom, miről beszélnek, nem tudom, mikor volt valaha a kezünkben az irányítás – tudom, hogy az irányítás visszaszerzése egy ígéret, de olyan, amelyik túlló a célon.

Fordulat: Kifejtené a véleményét az autoriter populizmus politikája és retorikai diskurzusa közötti kapcsolatáról? Mennyire alakítják ezek egymást, és mennyire vannak szinkronban?

J. C.: Én azt látom, hogy ezek a dolgok soha nincsenek igazán szinkronban. A közöttük lévő kapcsolat persze érezhető és egyértelmű, a fogalomhasználat is közös egy kampányszlogenben majd egy törvényben, ezért aztán úgy tűnik, mintha ezek egymásból következnenek. Mintha lenne koherencia a különféle autoriter politikai gyakorlat és politikai retorika között. A büntető populizmus például nem csak egy diskurzus, látható, hogy az ilyen narratívákkal kampányoló kormányok óriásivá tették a büntetés-végrehajtási rendszert. Az Új Munkáspárt (*New Labour*) egyébként több ilyen törvényt hozott, mint bármelyik másik kormány előtte. Tehát itt van ténylegesen ez a rengeteg látványos autoriter gyakorlat, és mégis jelen vannak az ellentmondások. Mondok egy példát: amikor 2011-ben az angol városokban rengeteg zavargás volt, a rendőrség furcsamód vonakodott attól, hogy az utcára menjen, mégpedig azért, mert komoly vitában álltak a regnáló konzervatív kormánnyal, amely akkor éppen a rendészeti költségek csökkentésén fáradozott. Elég nagy szakmai baklövés, hogy a megszorítások miatt feladod a kedvenc állami intézményedet is, azt, amelyik az erőszak-monopóliumával a hatalomban tart.

Valamint Theresa May egyik problémája még belügyminiszterként az volt, hogy a rendőrség gyűlölte, folyamatosan letorkolta őt, és ő is többször leszólta a rendőrség munkáját. Az, hogy az állami erőszakszervezetet nem veszi egyértelműen a szárnyai alá egy ilyen autoriter populista vállalkozás, nos, ez ellentmondásos. És megannyi egyéb esetben lehetséges az ilyen politikai gyakorlat és a retorika között a szétválás, például azt mondani

a világnak, hogy „ezek a migránsok mind azért jönnek Britanniába, mert annyira nagylelkű jóléti rendszerünk van”. Társadalompolitikai kutatóként empirikus adatok alapján mondhatom: nekünk nincs nagylelkű jóléti rendszerünk. Az lehet, hogy a szezonális mezőgazdasági vagy az elhanyagolható mennyiségű ipari munkákért, vagy még inkább a bővülő szolgáltatató szektor miatt jönnek az Egyesült Királyságba, de semmiképpen sem a jóléti rendszer bőkezűsége miatt. Tehát az egyik dolog, amire Prem érvelése kifut, az az, hogy a bevándorlók munkáját a nemzetgazdaságok integrált részének kellene tekintenünk, mintsem egy furcsa dolognak, amit kívül kellene tartani a határainkon. A brit agrárszektor nem élné túl, ha a kormánynak sikerülne lezárnia a határokat. Ennek a kétségbeesett ideológiai, politikai munkának célja, hogy mindezt a hátborzogató masszát koherensnek láttassa. Néha azt hiszem, hogy ez egy bűvészlúcc: ha a szavakat elég gyorsan forgatják, és oda se figyelünk igazán, akkor a végeredményt mindenki igaznak és egybefüggőnek fogja hinni.

Visszatérve Cameron ostoba politikai szerencsejátékához, amiért az elkövetkezendő évtizedekben végig fizetni fogunk: ez arról szólt, hogy „el tudom hallgattatni az elszakadók hangját a Konzervatív Pártban, ha megnyerem ezt a népszavazást”. Ostoba politikai játszma, nem volt tisztában a valódi helyzettel és azzal, hogy mennyi közös volt az átlag konzervatív szavazóban és azokban, akik be akartak inteni az EU-nak. Az érdekes dolog még, hogy a UKIP az elmúlt öt évben elkezdte azt hinni, hogy a közszférában dolgozókat elcsábíthatja a Munkáspárttól. Ez volt az a pont, ahol egy nacionalista protekcionizmust képviselő párt jóléti sovíniszta párttá vált. Mint megannyi kontinentális jobboldali párt, elkezdte azt a látszatot kelteni, mintha a szociáldemokráciát hirdetnék, a régi idők jóléti politikájának nosztalgikus újramelegítését képviselnék. Éppen ezért a UKIP nagyon furcsa lett. Megpróbált valamit nyújtani, ami több, mint a függetlenedés, több, mint Európa-ellenesség. Szerintem egy groteszk és ellentmondásos programot hoztak végül össze, és ez az inkonzisztencia illik szinte az összes politikai cselekedetükre.

Az egyik dolog, amit a brexit okozott, az, hogy politikai kudarcok egy sorát ösztönözte: a liberális demokraták látszólag egész jól mentek, de ez ugye azért volt, mert olyan kicsik voltak a 2015-ös választásokon, hogy senkit sem érdekeltek különösebben, senki sem érdeklődött róluk vagy nézett feléjük. A Munkáspárt a belharcok mizériájában őrlődött a népszavazás előtt és utána is, a Konzervatív Párt holdudvara is elkezdett elpártolni a választás után, miután ennyire elszámolták magukat, és nem látszik fenntarthatónak a UKIP sem. Nigel Farage a brexit utáni napon le is mondott, kijelentve, hogy „az én munkám ezennel véget ért, ez minden, ez az életművem”. Volt egy hatalmas politikai sikerük, aztán Farage lemondott, és elment Trumpnak kampányolni. A UKIP a brexittel látszólag átvonult a posztindusztriális régiókba, mint Észak-Anglia vagy Dél-Wales, amiket a Munkáspárt bázis területének is nevezhetünk. Noha az igazi UKIP-szavazótábor az idősebb, fehér

délangol középosztály, amit én magam is képviselek minden formában. Kivéve persze politikailag, a pontosság kedvéért.

Az egyik kollégámmal írtunk már a brexitről, és megannyi dolog közül úgy gondolom, hogy ami igazán fontos, az az, hogy ne csábuljunk el annak a vonzó narratívának, hogy döntően az északangol munkásosztály szavazott a brexitre. Ahhoz, hogy megértsük, potenciálisan milyen stabil volt a brexit támogatottsága a konzervatív középosztály és a déli szavazók körében, látni kell, hogy a walesi Munkáspárthoz hű területek mélyen reakciók maradtak. Ezzel együtt a UKIP nem nyert Skóciában, és a nagyon bonyolult északír politikai berendezkedésben sem tudtak talajt fogni. Mindkét régió az Európai Unióban maradásra voksolt. Mint tudjuk, Skócia egy új népszavazást fontolgat az Egyesült Királyságból való kilépésért, annak érdekében, hogy az EU-ban maradjon – külön nemzetként. Nagyon érdekes, mi lesz ebből. A brit politika nagyon ingatag jelenleg, és úgy tartom, hogy az egyik lehetőség a brexit után az, hogy a UKIP összeroskad a saját ellentmondásai alatt, a másik, hogy a Munkáspárt a belharcok miatt dől össze. Talán a Konzervatív Párt is belső ellentétek áldozata lesz, de tudjuk, hogy a pártstruktúráknak van egy olyan jellegzetessége, hogy a halottról is elhitei, hogy él, sokkal tovább, mint gondolnánk. Szóval nem is tudom, hogy itt a brexit utáni lejtmenet közepénél dühös és nyugtalan legyek-e, vagy nyugtalan és dühös, nem tudom, melyik sorrend lenne a megfelelőbb.

Fordulat: Megéri újragondolni a koalíció népszerűtlen autoriter populizmusának hatékonyságát a brexit után? A toryk és a UKIP közötti összezapás két különböző típusú populizmus konfliktusát jelenti, vagy ez „csak” a domináns autoriter populizmus újrastrukturálódása?

J. C.: Nagyon nehéznek találom a jelenlegi helyzet elemzését. Szerintem a koalíciós időszak autoriter populizmusa furcsa volt... De a UKIP kérdése valóban érdekes, mert a UKIP úgy próbál szavazókat elcsábítani a konzervatív oldalról, hogy a konzervatívoknál jóval nagyobb mértékben használ autoriter és populista eszközöket, leginkább a nemzeti függetlenség és szuverenitás kérdésében. Ez főképp azért van, mert a konzervatívok beleragadtak abba a kompromisszumba, amit a fővárosi politikájukkal képviseltek, és amit Cameron buta politikai játszmája jelentett az EU-val, amiért évtizedekig kell majd fizetnünk.

Fordulat: Milyen ellenségképpel érhet el új sikereket az autoriter populizmus a brexit után? Mi veheti át a démonizált EU helyét?

J. C.: Remek kérdés! Az EU tökéletes az első számú ellenség szerepében. Tényleg lenyűgöző, mert ahányszor az Európai Bizottság vagy Parlament szól, hogy döntsük el végre,

kilépünk-e vagy sem, megjelenik egy szervezett vagy szervezetlen tiltakozás, hogy „na tessék, ezek a szerencsétlen európai bürokraták már megint meg akarják mondani, mit csináljunk, pedig mi független nemzet vagyunk és senki nem mondhatja meg, hogy mit csináljunk!”. És azt hiszem, ez nem fog egyhamar megváltozni, mert ha tényleg kijátsszuk az 50. cikkelyt, ahogy azt Theresa May állítja, akkor 2 év politikai, kormányzati és kormányok közötti tárgyalással állunk szemben, amely során napi szinten hangoztathatjuk, hogy egy független nemzet vagyunk, és a mi állampolgáraink úgy döntöttek, el akarják hagyni az EU-t, és még ezt is akarjuk és azt is. Pont úgy, ahogy a menekültkérdés se fog egyik pillanatról a másikra eltűnni – tudjuk, hogy tömegek állnak a határokon. A kilépéspártiak kampányában volt egy kép arról, ahogy rengeteg migráns és menekült sorakozik, és mind Angliába akar jönni. A kép a magyar határon készült, szóval még csak az Egyesült Királyság közelében sem, az emberek mégis veszélyesnek találják magukra nézve. Ahogy a szlogenek sem fognak eltűnni, melyek azt hangoztatják, hogy a menekültek elveszik a munkánkat, megerősokolják a nőket; ez mind a politikánk része marad. És a kilépéspártiak brexitben kifejeződő haragja és dühe sem fog eltűnni, amitől a maradéppártiaknak csak még rosszabb lesz. Néhány újság kikiáltja ezeket az embereket a nemzet ellenségeinek vagy árulóinak, és azok az emberek, akik megpróbálnak bent maradni az EU-ban parlamenti szavazással vagy az 50. cikkelyt nem igénybe véve, halálos fenyegetéseket kapnak, vagy fenyegetéseket a gyerekeikre vagy megerősokolásra vonatkozóan, és ez engem megrémít. Ismerek egy londoni nem fehér nő aktivistát, aki a népszavazás után is a bennmaradás mellett kampányol, és én komolyan aggódom érte, mert tökéletesen megtestesít mindent, amit az autoriter emberek utálnak. Én azt gondolom, a következő lépés az, hogy az emberek dühe és haragja személyesen érinteni fog aktivistákat és azokat, akik fellépnek az autoriter populizmus ellen. Részben azért van ez, mert az emberek úgy gondolják, az ő döntésük az, aminek történnie kell, és ebben a helyzetben az alkotmány vagy a kormány tárgyalásai az emberek akaratával ellentétesnek tűnhetnek.

Fordulat: Mit gondol, mekkora esély van egy olyan nyugat-európai baloldal kiépítésére, amelyik a helyi, még ki nem elégített populáris igényekre tud koncentrálni, de ezzel együtt nem jóléti sovíniszta?

J. C.: Azt hiszem, ez a legnehezebb kérdés, nem csak a megválaszolás szempontjából, hanem politikailag is – megválaszolni azt, hol és hogyan lehet bármilyen típusú baloldalt kialakítani. A baloldal majdnem mindenhol (kivéve Ausztriát) visszavonulóban van, azt gondolom, talán azért, mert a neoliberais kapitalizmus működtetésének feladata szinte lehetetlen. A kapitalizmus kezelése egy végzetes politikai cél a baloldalnak, mindenhol, az Egyesült Királyságban is. Először is, én nem tudok az értelem pesszimizmusa nélkül

tekinteni a jelenlegi helyzetre, mert borzasztóan nehéz időket járunk, én pedig öreg vagyok, de...

Vannak töredékek, kisebb történetek és helyek, ahol találhatunk okot a reménykedésre, mint például az Indignados megszorításellenes mozgalom Spanyolországban – beszéltem egy spanyol aktivistával onnan, és azt éreztem, hogy néhány dologról fogalmam sincs. Ők egy olyasfajta politikát képviselnek, amibe bevonják a humort és az érzelmeket, mert azt gondolják, ez fontos. Én még sose találkoztam senkivel, aki azt mondta volna, hogy ha politikával akarsz foglalkozni, szükséged van egy kis humorérzékre, és el kell engedned a komolyságot – a helyzet általában ennek az ellenkezője szokott lenni. Azt mondták nekem, hogy ha létre akarok hozni egy mozgalmat, ami olyan emberekkel foglalkozik, akiknek veszélyben a lakhatásuk, mert nem fizetnek jelzalogot vagy lakbért, akkor tartósan ideges, szorongó és/vagy megszégyenült emberekkel fogok találkozni. És ezeknek az embereknek reményre és érzelmekre van szükségük. Szóval vannak helyi mozgalmak, a baloldal apró töredékei, akik megpróbálnak új mozgalmakat létrehozni, megváltoztatva a politikát a baloldal politikájával együtt.

A legrosszabb, ami történhet egy interjúban, hogy egy öregember megmondja, milyen lehet a baloldali politika. Ha van egy kis eszed, valami ilyesmit mondanál: „A te generációd megélte a szociáldemokrácia összeomlását, a neoliberalizmus felemelkedését, a borzasztó megszorítások politikáját, és nekünk most hallgatnunk kéne arra, amit a helyes baloldali gyakorlatokról mondasz? Kösz, nem. Miért nem mész és pihensz inkább egy időszak otthonában?” Az én generációmmal az a probléma, hogy túl büszkék vagyunk, megmondjuk mindenkinek, milyennek kéne lennie a politikának. De ha figyelünk, láthatjuk, hogy a mai fiatalok sokkal jelentősebb dolgokat tudnak kitalálni és megvalósítani, mint amire mi bármikor képesek voltunk. Beszélhetek én arról, hogy mi a politika és mi nem, ha ezek az új eszközök és gyakorlatok mobilizálni tudnak embereket, ami sokkal több, mint amikor én itt ülök és azt hajtogatom, mi nem fog működni és hogyan. Hamarosan itt van egy új baloldali politika, csak még nem tudjuk, milyen is lesz valójában.

Készítették: Domschitz Mátyás és Elek Zsuzsanna Réka

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Clarke, John (2008): Living with/in and without neo-liberalism. In: *Focaal*, No. 51.: 135–147.
- Clarke, John (2012): Austerità e autoritarismo: il populismo impopolare nel Regno Unito, In: *La Rivista delle Politiche Sociali*, No. 1.: 213–230.

- Flohr, Mikkel – Harrison, Yannick (2016): Reading the Conjunction: State, Austerity, and Social Movements, an Interview with Bob Jessop. In: *Rethinking Marxism*, Vol. 28., No. 2.: 306–321.
- Hall, Stuart – Critcher, Charles – Jefferson, Tony – Clarke, John – Roberts, Brian (1978): *Policing the Crisis. Mugging, the State and Law and Order*. MacMillan.
- Jessop, Bob – Bonnett, Kevin – Bromley, Simon – Ling, Tom (1984): Authoritarian Populism, Two Nations, and Thatcherism. In: *New Left Review*, No. 147.: 32–60.
- Muehlebach, Andrea (2012): *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*. University of Chicago Press.
- Murray Li, Tania (2014): *Land's End: Capitalist Relations on an Indigenous Frontier*. Duke University Press.
- Peck, Jamie (2010): *Constructions of Neoliberal Reason*. Oxford University Press.
- Peck, Jamie (2012): Austerity urbanism. In: *City*, Vol. 16., No. 6.: 626–655.
- Rajaram, Prem Kumar (2015): Beyond crisis: Rethinking the population movements at Europe's border. In: *FocaalBlog*. Interneten: www.focaalblog.com/2015/10/19/prem-kumar-rajaram-beyond-crisis (letöltve: 2017. 04. 11.).

Merényi Miklós

MIVEL ÁLLUNK SZEMBEN?

JAN-WERNER MÜLLER:
WHAT IS POPULISM?
(UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA
PRESS, 2016)

Jan-Werner Müller a Donald Trump megválasztásával záruló amerikai elnökválasztási kampány idején megjelent könyvében arra vállalkozott, hogy a legfrissebb politikaelméleti eredményekre támaszkodva, de a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhetően nézzen szembe azokkal a kérdésekkel, amelyeket az antiestablishment hangulat hozott felszínre a nyugati demokráciákban. Ennek érdekében közérthető és koherens meghatározását adja a politikai korszellemet jelölő fogalomnak, a populizmusnak. A vállalkozást nem támasztja alá aprólékos összehasonlító elemzés vagy analitikus okfejtés. Müller úgy foglal állást a közkeletű meghatározásokkal szemben, hogy nem fejt fel részleteiben azt az elméleti apparátust, amivel dolgozik. Ám célja ezzel nem az, hogy médiaképessé tett állításai közvetlenül a politikai diskurzusban váltsanak ki hatást, sokkal inkább az, hogy egy olyan tematikát hozzon a fősodorbeli társadalomtudományi fogalomalkotás és a közviták homlokterébe, amely eredendően kívül esik azok vizsgálati területén és demokráciafelfogásán.

Müller könyve nem a *post-truth* korában epedve várt okfejtés, amellyel „felnyithatjuk a populisták szemét”. A szerző jól választ ellenfelet, amikor inkább azon felfogásokkal fordul szembe, amelyek nem definiálják a populizmust, csupán az ideológiai hadviselés mérésélt hatású eszközeiként használják, hozzájárulva a fogalmi káoszhoz. A könyv a demokratikus józan ész újraalapozására tesz kísérletet, amikor a populizmust olyan képviseleti igényként írja le, amely erkölcsi felhatalmazást ad a populistának a népakarat kizárólagos meghatározására. A szerző ügyel arra, hogy felfogása semmilyen elvet, értéket vagy intézményt ne állítson univerzális mérceként a demokráciák számára, azt a pártpolitikai folyamatban kialakuló képviseleti igényekből merítse. Eszerint a demokráciában a képviseletre való igények mindig hipotézisek, amelyek az adott intézményi feltételek között tapasztalatilag jóváhagyhatók vagy cáfolhatók. A demokrácia ezt az eredendő bizonytalanságot intézményesíti, benne a képviseletet az egységes nép szuverenitása és a valóságban létező társadalom összetettsége között keletkező eltérések teszik szükségessé (vö. Mair 2006). Ez azonban feltételezi, hogy a fentiek meg is gyökereződtek a közérzületben, a demokratikus józan ész magvát alkotva.

Müller demokráciafelfogása középpontjában a társadalmi életben munkáló szabadság áll, melyet a populizmus szerinte létében fenyeget. A szabadság, amely a társadalom pluralizmusa révén lép működésbe, nem támaszkodhat az emberi természetből vagy a gazdasági fejlődésből eredő megalapozásra. A pluralizmus nem önrérték és nem is egy társadalom megváltoztathatatlan adottsága. A populizmus rámutat, hogy a demokratikus szabadság a modern politika olyan rejtélye, amelyet a demokratikus rendszerek történetileg a társadalmi kapocs eredendő megalapozatlanságaként tapasztaltak meg. Ezt a bizonytalanságot intézményesítették a modern demokráciák a népszuverenitás

kinyilvánításával, amiután a hatalomra senki sem tarthat természetből fogva igényt (Lefort 2007). E paradoxont a politikai alrendszer objektív logikájának vizsgálata elrejtí, annak kutatóiból Müller intézményi szempontokat mellőző definíciója pedig talán csak azért nem váltott ki hangos értetlenséget, mert maguk sem rendelkeznek a populizmus jelenségének pontosabb meghatározásával, miközben az legitim és felkapott kutatási témának számít.

A szerző stratégiája – amely a demokratikus és populista képviselői igényeket állítja egymással szembe – úgy nyitja meg az utat a demokratikus politika mibenlétére irányuló kérdésnek, hogy közben módszeresen leszámol azokkal a pozitivistákkal, amelyek szerint a populizmus általános, oksági törvényszerűségekkel meghatározható, mint a képviselői demokrácia rendszerének bizonyos objektív, külső feltételek közt kiütköző betegsége. Azonban Müller könyve – talán a terjedelmi okok és a fentiekből fakadó diplomatikusság miatt – kevés fogódzóval szolgál annak elkerülésére, hogy egy másik szinten visszahulljunk a semleges szakértő objektíváló szerepébe. A szerző ugyanis a mű feszes mondanivalója mellett csak homályos utalásokat tesz arra, hogyan foglal állást abban a gyakorlatias kompromisszumban, amelyet a demokratikus rendszert veszélyeztető képviselői igények megfékezése és ezen igények, mint a „népakarat” szükségszerű kifejeződései között kell elgondolnunk. Müller könyve ezzel együtt érdemi hozzájárulás egy olyan politikaelmélethez, amely nem ismeri félre a politika mozgásait és nem veti el őket anélkül, hogy felismerné bennük a modern társadalmak azon központi kérdéseit, amelyek valamilyen elrendezése előtt nem várhatjuk a gazdasági, társadalmi vagy technikai meghatározottságok politikai szerepének megértését. Demokrácia és populizmus összevetése rámutat: nem vagyunk kiszolgáltatva ezeknek a körülményeknek, de arra is rávilágít, milyen keveset tudunk a társadalmunkat összetartó absztrakciókról.

MI A POPULIZMUS?

A könyv a populizmust nem pusztán elitellenes vagy antiliberális, de antidemokratikus jelenségként azonosítja, amely ugyanakkor még kormányra kerülve, hatalmát megszilárdítva sem alkot egy a képviselői demokráciától eltérő, alternatív rezsimet. Müller úgy látja, hogy ma az ideológiák szintjén nincs kihívója a liberális demokráciának. Sem az államkapitalizmus, sem a totalitarizmus, sem a politikai iszlám nem eléggé vonzó, és a populizmus sem egy másik, autentikus, *ideológián* alapuló társadalmi forma, csupán egy a képviselői demokráciát kezdettől kísértő felfogásmód. Fontos észrevennünk, hogy Müller az ideológia fogalmát ezeknek a koherens eszmerendszereknek tartja fenn, a demokratikus közélet jelenségeire nem használja. Ez a nem túl szerencsés döntés talán azt hivatott

hangsúlyozni: nem valamely osztály vagy társadalmi réteg pszichológiai jellemzőiben vagy a leegyszerűsítő, felelőtlen szakpolitikai javaslatok által kialakított téves elgondolásaiban kell keresnünk a populista választói viselkedés okait. Az ideológia fogalmának kiiktatásával azonban egy fontos elemzési síkot veszítünk el a sosem koherens populista igények kialakulásának elemzésekor.

Müller nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy a populizmus lényege nem vezethető le kizárólag valamifajta populista retorikából vagy előadásmódból sem. Ez egyfelől minden politikust gyanúba keverne, másfelől a nép megidézése elkerülhetetlenül jelen van például a zsarnoki rendszerek forradalmi megváltoztatásakor. Az ilyesfajta demarkációs kritériumok azért buknak el, mert a populizmus lényegét tekintve demokraták által is osztott feltevésekre alapul. A kérdés inkább az: a nép részei lennének ők is, vagy *kizárólag* ők a nép?

A populizmus ugyanis egy olyan sajátos igénnyel lép fel, amely mindenki mástól elvitatja, hogy valódi, morális értelemben elfogadható kapcsolata lenne a néppel, és ezért joga volna azt reprezentálni, a néphez tartozásra hivatkozva fellépni a közügyekben. A populizmus logikája szerint a nép egy homogén entitás, amely kizárólagos és megcáfolhatatlan erkölcsi felhatalmazást ad a populistának a közjő és a népakarat meghatározására. A populizmus működésében ez az akarat a nép tényleges részvétele nélkül is megállapítható. Ezt a populista igényt hangsúlyozva Müller könnyedén bemutatja, hogy a populizmus nem csak elitellenes mozgalom, de kormányozni is képes. Ennek eredménye nem pusztán az államot elfoglaló, a civil társadalmat ignoráló klientúrarendszer, hiszen az az autoriter rendszerekben is megszokott. A populista kormányzás azonban mindennek nyílt, morális igazolást ad, sőt sok esetben új, pártos alkotmányozással is érvényt szerez, miközben a korrupció vádjá más természetű felhatalmazása miatt lepereg róla. Müller nem tesz különbséget aszerint, hogy a nép populista képviselője milyen történeti eseményekre, válságokra vagy ideológiai tartalmakra hivatkozva teremti meg igazolását vagy milyen szakpolitikákra, pártszervezeti-mozgalmi struktúrákra támaszkodik. Ezzel a politikai alrendszer belső összefüggéseit vizsgáló tudományosság számára hozzáférhető törvényszerűségek – a választói csoportok demográfiai változásai, az új kampánytechnikai eszközök stb. – fölé egy ettől lényegét tekintve különböző kategóriát állít a populizmus meghatározó jegyeként. Elegendő beazonosítanunk a populista kizáró, morális alapú politikai és társadalmi igényét, amely azonban nem vizsgálható a megszokott eszközökkel, sőt éppen hogy megingatja a kiszámíthatóságba vetett hitet.

Az első sorban az amerikai nyilvánosság számára írt könyv jól választ ellenfelet akkor is, amikor a populizmus értelmezésében máig meghatározó, múlt század közepi szociálpszichológiai megközelítéseket és az azokból eredő pluralizmusfelfogást teszi bírálat tárgyává. Müller nem fogadja el azt a társadalomképet, mely szerint az amerikai középosztály eredendően plurális a gazdasági státuszok sokfélesége miatt, de szélsőséges, paranoid

reakciókra hajlamos, ha ezen státuszokat veszélyben érzi. Lipset vagy Hofstadter itt keresi a populizmus társadalmi gyökerét. Müller ezzel szemben úgy gondolja: a közjóról és nép-akaratról szóló morális, univerzális politikai igények eredendően és kinyilvánítottan jelen vannak a politikában. Ezek elrendezése a demokrácia történelmi intézményesülésének folyamatában gondolandó el, nem pedig úgy, mint a tömegek esetenként patológiakussá váló lélektanának diagnosztizálása és kezelése. A szimbolikus tartalmak körüli viták nem egyszerűsíthetők le eleve adott identitásokra, érdekekre és (félre)informált választói döntésekre, ahogyan azt a populizmus is állítja. A liberális demokrácia arra nem ad választ, hol húzódnak a nép határai, ám a hatalom megmarad egy olyan vonatkoztatási pontnak, melynek révén a társadalom önmaga egységét elgondolja, ez pedig hatással van a társadalmi mozgások politikai leképeződésére.

A szimbolikus tartalmakról folyó kommunikáció nélkül tehát nincs értelmes társadalmiság. Mindez kivitelezhetetlen annak az állandó meghatározatlanságnak a láthatóvá tétele nélkül, amely a demokratikus politikum szimbolikus természete és a cselekvőket meghatározó társadalmi valóság között jelentkezik, hiszen a hatalom forrásaként nem fogadhatók el többé transzcendens elvek. Így a legitimitásról szóló vita a rendszer lényegét alkotja. A demokrácia több, mint valós pozíciók és erőforrások választások útján történő elosztása. E rezsim történelmi nyitottsága azt ígéri, hogy a hatalom helyéhez a szabad és egyenlő polgárok minden igénye hozzáférhet a fennálló intézményes rendben, hiszen a demokrácia története pont azt a tapasztalatot hordozza, hogy a nép identitása látens, a sokféle igény összehangolása nem lehetséges egyetlen erre jogosult képviselő személyben, csakis a viták és konfliktusok láthatóvá tételével és intézményesítésével. Ebben áll az emberi jogok szerepe.

A populizmus viszont éppen azzal kecsegtet, hogy egy utolsó esélyt kínál az átlagemberek számára, hogy autentikus kollektív identitásukat felmutatva végre hallathassák a hangjukat. A „csendes többséget” képviselve vagy éppen a közvéleményt felhangosítva fellépő populizmus hitelteleníti és lebontja a hibákkal és zsákutcákkal tarkított demokratikus tapasztalatot magába sűrítő, közbenső intézményeket. A populizmus egyébiránt osztozik a demokrácia aggregatív modelljével és a deliberatív felfogással abban a fikcióban, hogy a nép akarata már a képviseletet megelőzően létezik, ám csak bizonyos feltételek között jut kifejeződésre. A populizmus azonban bizonyosságot teremt arra vonatkozóan, hogy a nép mibenléte egyszer és mindenkorra megállapítható. A populista *pars par toto* (rész az egész helyett) igényében a rész megszűnik rész lenni, és a társadalmi valóság egésze helyére lép önmagát szimbolizálva.

Ebben az igényben az „egyszerű emberek” akarata evidensen a közérdekre irányul, szemben a „korrupt elittel”, amely csak magánérdekét követi. A populista nem egy közérdeknek elfogadott partikuláris érdek vagy elvrendszer képviselője (legyen ez

a „polgárosodás”, a „felzárkózás”, a „jogegyenlőség” vagy az „elszámoltatás”), hanem egy sajátos felfogásmód, csavaros észjárás szerint gondolkodik, ami az emberek legbensőbb, közös tudása és identitásuk forrása. Ennek mestéri gyakorlása igazolja a populista pozícióját, mint aki képes az emberek valódi akaratát felismerni és az ő ítéleteikre alapozva kormányozni. A populista szándéka koherens és áttekinthető, éppen ezért működése elszámoltathatatlan. Sorsa összefonódik a néppel, melyre folyamatosan kikacsint a politika idegen, ellenséges világából, ezáltal le is leplezi a politikai látszatok és a valóság közti tarthatatlan különbséget. A populista képviselő nem lehet ellenzékben, ellenfelei pedig morálisan elfogadhatatlanok. A politika valósága többé nem kritizálható eszmék nevében. Azzal, hogy a populista egy döntő pillanatban egyszer és mindenkorra leszerződik a nép képviselőtére és szimbolikusan birtokba veszi a nép akaratát, a társadalom önmagába zárul.

RÉGI ÉS ÚJ POLITIKAI LOGIKÁK

Történetileg közelítve a populisták huszonegyedik századi megerősödéséhez, Müller sokrétű példái ellenére problémásnak tűnik a felvetés, hogy a populista igények eredete tulajdonképpen lényegtelen: a vidéki életforma megmaradása, a bevándorlásellenesség, a vallás megőrzése vagy a posztszocialista rendszerváltás lezárása. Úgy tetszik, Müller gyakran hivatkozott példája, a magyar miniszterelnök tevékenysége akár közvetlen tapasztalatokkal szolgálhat az Egyesült Államok politikai életére, és a posztszocialista régió általános megkésettisége helyett itt éppen bizonyos folyamatok korai megjelenését láthatjuk. A könyv nem tárgyalja részleteiben a populizmus kialakulásának okait, de említi a hagyományos pártrendszerek összeomlását, a világgazdasági válságot és a globalizáció társadalmi hatásait, amelyek kedveztek a populista identitáspolitikáknak. Mindez azonban csak illusztrációként szolgál a populizmus működésének leírásához, amely tehát a képviselői demokrácia állandó, sötét árnyéka, és amelyet folyton megpillanthatunk a demokráciák válságperiódusaiban, ideértve talán a totalitarizmus időszakát is.

Ezek az időszakok azonban lehetőséget adnak arra is, hogy új politikai logikák a társadalmi kapocs újradefiniálása révén új alapokra helyezték a demokratikus rezsimeket a pluralizmus felszámolása nélkül. Müller értékítéletei mögött az 1945 utáni német alkotmányos-politikai fejlődés dereng fel. Ezt a rendszert olyan, politikai innovációval létrejött eszmék együttélése tartja fenn, amelyeket kulturális vagy gazdasági értelemben nem tekinthetünk eredendően a liberális *status quo* védelmezőinek. A kereszténydemokrácia, a szociáldemokrácia vagy éppen a zöld pártok azonban elfogadták az alkotmányos kereteket és kibontakoztatták a szabadságjogok rendszerét, intézményesítve a demokrácia inherens bizonytalanságait. Ez a tanulság húzódhat meg amögött, hogy Müller óva int az új

politikai logikák antipopulista elnyomásától, és helyet adna mindenkinek, aki tiszteletben tartja az alkotmányos kereteket és a politikai jogokat abban a vitában, amely újratematizálná a közösséghez tartozás és az erkölcs kérdéseit, vagy éppen azt: önérték-e a pluralizmus? Kérdéses azonban, mitől térne vissza a demokráciák önintézményesítő képessége napjainkban. Müller érezhetően kesztyűs kézzel bánik a baloldali egalitarizmussal, úgy tesz, ennek részleges inkorporálását ajánlja amerikai olvasóinak. Bernie Sanders és társai igényeiben Müller voltaképpeni szociáldemokrata irányultságot lát, ezért nem is tekint őkét populistának.

Eltekintve e felvetés nyilvánvaló nehézségeitől – könyvében Müller nem beszél neoliberalizmusról vagy kapitalizmusról –, már csak a posztoszocialista populizmusok miatt is problémásnak látszik a német demokratikus fejlődés tapasztalata. Az alkotmányos intézmények átültetése ellenére itt alkotmányosság és demokrácia viszonya sosem volt problémamentes, mindez pedig csak még inkább kiemeli Müller elméleti keretének legnagyobb hiányosságát. A demokrácia csak a populizmus ellenfogalmaként nyer értelmet, az antipopulizmus kérdése azonban nem illeszkedik problémamentesen a demokrácia filozófiai problematikájába, amely a populizmus dialektikus meghaladását is magában kell foglalja. Azok a diskurzusok, amelyek szerint veszélyes dolog utcára vinni a politikát, hiszen a civilizált stílusú politizálás színhelye a parlament, saját jogon is tanulmányozandó diszkurzív-intézményes technikák, amelyekről a populizmus tudományos tanulmányozása nehezen elválasztható (vö. Gagyai 2014). Megkérdőjelezhető, hogy ezek bizonyos történeti helyzetekben mennyivel „demokratikusabbak”, mint populista ellenfeleik. Épp ezért nehezen indokolható annak figyelmen kívül hagyása, hogy egy populista igény egy versengő pártrendszer túlpörgetett médiapolitizálásában és radikalizálódásában nyilvánul-e meg, mint Beppe Grillo mozgalma, vagy a demokratizálódás alapvető ellentmondásaihoz tér vissza transzformatív, rendszeralakító populizmusával, mint Orbán rendszere. Müller fő meglátásait a posztoszocialista populizmusok vizsgálatából meríti, ám eltekint attól, hogy Orbán vagy Kaczyński kritikája a fennálló alkotmányos rendszerekkel kapcsolatban mélyebbre nyúlik, mint a 2008-as válság, egészen e rendszerek keletkezéséig. Ez a nyugat-európai populistákról nem mondható el.

LÁTHATATLAN IDEOLÓGIÁK

Nem szabad abba a hibába esnünk, hogy a populista igény beazonosítása után a politikafilozófia szemüvegét letéve rögtön visszatérünk ahhoz az önelégült pozitivizmushoz, amely e fejleményeket közösnek gondolt társadalmi-gazdasági okaira redukálja. Mintha

a technokrata kormányzás nem osztozna a populizmussal a pártversengés procedurális-történeti igazolását illető szkepszisben, csak épp nem az egyetlen nemzeti érdek, hanem az egyetlen helyes szakpolitika nevében (vö. Bickerton és Invernizzi 2016). A képviselői demokráciák történeti bizonytalanságának felismerése annak átgondolására hív, ami eddig rejtve volt a szemünk előtt. A legnagyobb talány éppen a politikai pluralizmus kérdése, amelyre evidenciaként tekintettünk, miközben a törésvonalak és a politikai ideológiák jórészt kihullottak a társadalomról alkotott képünkéből, mígnem rövid úton a „nemzeti érdek” fikciójánál vagy a személytelen joguralomnál találtuk magunkat. Ha a társadalom saját működésének automatizmusaként adódik, nem beszélhetünk szabadságról, pluralizmusról és az újra való nyitottságról, amely a demokráciát mozgásban tartja. Ebből ered a populizmusról való gondolkodás tehetetlensége, ám hiba lenne ezt a bezárulást a populizmusnak tulajdonítani, ahogyan azt Müller a második fejezet végén sugallja, még akkor sem, ha a populista igény *de facto* erre is irányul.

Ha az ideológiát nem a társadalmi valóságot leplező hamis igazolásként, hanem a modern politika lényegi alkotóelemeként rehabilitáljuk, amelyben a társadalomról szóló diskurzus visszagyűrődik önmagába, elrejtve intézményesítésének tapasztalatát, akkor a fő kérdés ez lesz: hogyan leplezhető le ez a diskurzus? A Müller által is többször idézett Claude Lefort (1986: 79–80) jóval a Twitter-korszak előtt egy „láthatatlan ideológiát” diagnosztizált a nyugati társadalmakban, amely felszámolja a reflexiót lehetővé tévő rést az ideológiai diskurzus és annak tárgya, a társadalmi valóság között, kiiktatva az előbbire vonatkozó rákérdezést. Eszerint a média nem a kommunikáció közege többé, hanem a társadalom formája a közvélemény folyton mozgásban lévő anyaga számára. Míg korábban ez a társadalom reprezentációja beazonosítható intézmények (pl. közvélemény-kutatások) közvetítettségében létezett, ma már egyre inkább közvetlen valóságként adódik az egyének számára, mint egyfajta eredendő társadalmi kapocs, amely kölcsönösségében nyomtalanul képezi le a társadalmi viszonyok összességét. A társadalmat integráló kommunikáció előtt semmi sem titkolható el, szervezetsége elrejtja a hatalmi viszonyokat és a tudomány érvényességi szférája sem különül el tőle. A populizmus ennek részeként, erre való reakcióként, részben ezzel való szakításként tétélezhető. Nem is igazán az a fontos, hogyan gyorsulhatott fel kielégítetlen igények összekapcsolódása mentén a „nép” keletkezése (Laclau 2011), mintsem inkább az: mik a forrásai ma azoknak a társadalmi tapasztalatot megformáló és értelemmel felruházó elveknek, amelyek alapján a demokratikus társadalom egyáltalán elgondolható és színre vihető? Mik ma a demokrácia teremtő elvei, amelyek révén felismerhető és artikulálható a társadalom pozitív megalapozottságának hiánya, mint a demokratikus szabadság egyfajta tapasztalata, és amelyekkel újrendezhető látszólagos alanyai és tárgyai? Ha ezeket nem vagyunk képesek megtalálni, nem értjük igazán a populizmus jelenségét és azt, mivel állunk szemben.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bickerton, Christopher – Invernizzi Accetti, Carlo (2016): Populism and Technocracy: Opposites or Complements? In: *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 20., No. 2.: 186–206.
- Gagyí Ágnes (2014): Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. In: *Fordulat*, No. 21.: 298–316.
- Laclau, Ernesto ([2005] 2011): *A populista ész*. Noran.
- Lefort, Claude (1986): *The Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*. MIT Press.
- Lefort, Claude (2007): A demokrácia kérdése. In: *Századvég*, Vol. 10., No. 37.: 131–144.
- Mair, Peter (2006): Ruling the Void? The Hollowing of Western Democracy. In: *New Left Review*, No. 42.: 25–51.
- Müller, Jan-Werner (2016): *What is Populism?* University of Pennsylvania Press.